

Міністерство освіти і науки України
Тернопільський національний економічний університет
Юридичний факультет

Кафедра соціальної роботи

Освітньо-кваліфікаційна (магістерська) робота

ЗАСОБОВО-ІНСТРУМЕНТАЛЬНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ В УКРАЇНІ

Спеціальність: 8.13010201 "Соціальна робота"

Виконала:

студентка 51- СР групи

Качмар Оксана Михайлівна _____

Науковий керівник:

кандидат психологічних наук, доцент

Гірняк Андрій Несторович _____

Пояснювальна записка

ЗАМОВЛЕННЯ

на виконання завдань науково-дослідницької роботи

Завдання на роботу і календарний план

РЕЦЕНЗІЯ
на випускню освітньо-кваліфікаційну (магістерську) роботу
„Засобово-інструментальне забезпечення соціальної роботи в Україні”
студентки групи СРм-51
Тернопільського національного економічного університету
Качмар Оксани Михайлівни

Рецензент,
к.психол.н., старший викладач
кафедри психології у виробничій сфері
Тернопільського національного
технічного університету ім. Івана Пулюя

Г.С. Гіряк

Рецензія внутрішня

Відгук наукового керівника

Висновок керівника

ДОВІДКА
про впровадження результатів роботи

АНОТАЦІЯ

ПЛАН

**Науковий керівник,
к.психол.н., доцент**

А.Н. Гірняк

ЗМІСТ

ВСТУП	14
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІД- ЖЕННЯ ЗАСОБОВО-ІНСТРУМЕНТАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ	18
1.1. Категорійно-понятійне поле проблематики дослідження.....	18
1.2. Диференціація інструментів і засобів соціальної роботи за формо- змістовим критерієм	23
1.3. Класифікація засобово-інструментального забезпечення соціальної роботи за структурно-функціональним критерієм.....	32
1.4. Розмежування інструментів і засобів соціальної роботи за суб'єкт – об'єктним, просторово-часовим і кількісно-якісним критеріями	39
Висновки до розділу 1	47
РОЗДІЛ 2. ПРАКТИКА ЗАСТОСУВАННЯ ЗАСОБОВО- ІНСТРУМЕНТАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ У СОЦІАЛЬНІЙ СФЕРІ	49
2.1. Психолого-педагогічна характеристика як комплексний поліаспектний інструмент пізнання особистості.....	49
2.2. Конкретно-соціологічне дослідження як професійний засіб пізнання соціальної реальності	61
2.3. Соціометрія як інструмент дослідження внутрішньо групових взаємин	86
Висновки до розділу 2	92
ВИСНОВКИ	94
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	97
ДОДАТКИ	104
Додаток А. Структура психолого-педагогічної характеристики особистості .	104
Додаток Б. Систематика інструментів соціальної політики і сталого розвитку	110
Додаток В. Зведені емпіричні результати конкретно-соціологічного дослідження.....	112

ВСТУП

Актуальність дослідження. Як відомо, саме від широти асортименту засобово-інструментального забезпечення та рівня розвитку умінь і навичок їхнього застосування фахівцем певної сфери залежить ефективність діяльності останнього та якість розробленого чи виготовленого ним продукту. Нажаль, значна частина соціальних працівників і досі орієнтуються на застарілі стандарти і норми свого фаху, послуговуються екстенсивними технологіями і застосовують найбільш звичні для них, але далеко не найоптимальніші, професійні засоби та методи. Більше того, кожен професіонал, за Г.П. Щедровицьким, намагається так перетворити та організувати всю системну сферу, щоб вона копіювала звичні для нього схеми, і навіть наполягає на тому, щоб усі інші учасники працювали виключно за ними. Відтак не береться до уваги те, що напруження чи проблема у мислєдїяльностї ще не визначають однозначно її задачу, а навпаки – остання здебільшого спричинюється засобами, котрими ми послуговуємося. Саме вони зумовлюють, яким чином і з допомогою яких конструкцій буде подолано і знято той чи інший набір утруднєнь, розривів і проблем у діяльностї. Отож нинїшне соціально-економїчне становище України вимагає від наукової спїльноти розроблення нових та удосконалення уже наявних інструментів динамїчного й сталого розвитку ключових секторів молодї соціально зорїєнтованої держави.

Аналіз останніх досліджень та публікацій з проблеми. Вперше *інструменталїзм* як суб'єктивно-їдеалїстичне вчення започаткував Дж. Дьюї, пїзніше вїтчизнянї науковцї розпочали досліджувати *засоби психїчної діяльностї* (Л.С. Виготський) та *засоби професїйного методологування* (Г.П. Щедровицький, А.В. Фурман, М.К. Кубаєвський), а сучаснї дослідники А.І. Капська, Іванова О.Л. і Л. Пал вдало диференціювали *інструменти соціальної полїтики і соціальної роботи*. Водночас цїкавими є дослідження Кривенко Л.В. присвяченї вивченню *соціально-економїчних інструментів забезпечення сталого розвитку*.

Об'єкт дослідження – засоби та інструменти пізнання і перетворення соціальної реальності.

Предмет дослідження – засобово-інструментальне забезпечення соціальної роботи та особливості його застосування.

Мета дослідження – розробка категорійно-понятійної моделі та критеріальне систематизування основних груп засобово-інструментального забезпечення соціальної роботи в Україні.

Завдання дослідження:

- 1) розробити категорійно-понятійну модель з піднятої проблематики;
- 2) диференціювати інструменти і засоби соціальної роботи за формо-змістовим критерієм;
- 3) класифікувати засобово-інструментальне забезпечення соціальної роботи за структурно-функціональним критерієм;
- 4) розмежувати інструменти та засоби соціальної роботи за суб'єкт – об'єктним і просторово-часовим критеріями;
- 5) систематизувати засобово-інструментальне забезпечення соціальної роботи за кількісно-якісним критерієм;
- 6) розкрити прикладні аспекти застосування засобово-інструментального забезпечення у соціальній сфері.

Методи дослідження. Вирішення поставлених завдань здійснювалося шляхом використання комплексу загальнонаукових *теоретичних методів*: аналіз та порівняння різних підходів і концепцій, теоретичний синтез, класифікація, типологізація, методологічне узагальнення тощо. Також у ході дослідження застосовано систему *емпіричних методів*: конкретно-соціологічне дослідження; письмове опитування (анкетування), соціометрія (Дж. Морено) і низка психодіагностичних методик для написання психолого-педагогічної характеристики особистості (*загальна спрямованість особистості*: карта пізнавальних інтересів (О. Мошковська, Л. Голомшток), диференційно-діагностичний опитувальник (ДДО) Е.О. Клімова, тест професійних пріоритетів (методика Голланда); *здібності та схильності особистості*: матриці Равена

(психодіагностика інтелектуальних здібностей (IQ)), тест-опитувальник „Дослідження комунікативних та організаторських схильностей” (КОС), короткий орієнтовний тест (КОТ) дослідження розумових здібностей; *темперамент і характер*: тест-опитувальник Г. Айзенка „Дослідження типу темпераменту”, методика Т. Лірі „Дослідження характерологічних тенденцій”, тест-опитувальник для діагностики екстраверсії-інтроверсії та невротизму (EPQ, форма А); „Я-система” (*саморегуляція, самоуправління*): визначення локусу суб’єктивного контролю (Є.Ф. Бажанін), тест-опитувальник В.А. Лосенкова „Дослідження імпульсивності”, дослідження вольової саморегуляції (А.В. Зверков, Е. В. Ейдман); *особистісні якості особистості*: тест „Дослідження егоцентризму”, тест-опитувальник „Особистісна агресивність і конфліктність”, тест-опитувальник В.В. Бойко „Діагностика рівня емпатії”).

Теоретико-методологічна основа дослідження: основні ідеї, тематизми і положення теорії інструменталізму (Дж. Дьюї), наукові розвідки присвячені інструментальній функції психіки (Л.С. Виготський) та інструментам освітньої діяльності (А.В. Фурман, В.М. Мадзігон). Також в основу магістерської роботи лягли дослідження присвячені розробці інструментів професійної мислєдїяльності (Г.П. Щєдровицький), соціальної політики (А.І. Капська, О.Л. Іванова, Л. Пал) і повсякденної практики соціальної роботи (Л.В. Кривенко, Л.П. Кузнецова, Г.М. Лактіонова та інші).

Теоретичне значення дослідження:

1. Розроблено *мислєсхему*, котра обґрунтовує місце та роль засобово-інструментального забезпечення у процесі проєктивного культуротворення, а також розкриває сутнісні характеристики професійного інструментарію як медіатора процесу перетворення об’єкту впливу із заданого стану у бажаний.

2. Удосконалено *категорійно-понятійну матрицю* засобового забезпечення процесу діяльності. Категоризація забезпечує якісне (змістове) упорядкування найбільш загальних понять («засіб», «спосіб», «метод», «інструмент», «знаряддя», «приспосовання», «механізм» тощо) з піднятої проблематики.

3. Запропоновано **оргструктурну модель** системи засобово-інструментального забезпечення, котра здійснює групування останніх за п'ятьма критеріями: формо-змістовим, структурно-функціональним, суб'єкт-об'єктним, просторово-часовим і кількісно-якісним. Саме за її допомогою рефлексивно виокремлено *загальні групи, похідні підгрупи та конкретні види засобів та інструментів* котрими послуговується фахівець соціальної сфери у ході своєї професійної діяльності.

4. Одержала подальшу розробку **ідея** Г.П. Щедровицького щодо створення особливої «машини миследіяльності» будова котрої і характер перероблюваного нею матеріалу гарантують вироблення бажаної кількості потенційних продуктів (системно-структурних уявлень). Підтверджено, що характер і якість кінцевого продукту рівнозначно зумовлюється опрацьовуванним матеріалом такою машиною та її структурою (чи порядком і послідовністю переробки матеріалу відповідними формами).

Практичне значення дослідження полягає в тому, що одержана систематика основних груп засобово-інструментального забезпечення соціальної роботи дасть змогу фахівцям соціальної сфери більш усвідомлено добирати найбільш адекватні інструменти діагностики і перетворення соціальної реальності, а також більш рефлексивно застосовувати їх у різних професійних ситуаціях відповідно до сутнісних функціональних особливостей.

Експериментальна база дослідження: юридичний факультет Тернопільського національного економічного університету; Всеукраїнська служба соціологічного моніторингу ГО «Інститут української служби моніторингу».

Структура роботи. Випускна освітньо-кваліфікаційна (магістерська) робота складається з вступу, двох розділів, висновків за розділами, загальних висновків, списку використаних джерел з 72 найменувань та трьох додатків. Загальний обсяг роботи становить 123 сторінки, основний зміст викладено на 96 сторінках. Магістерська робота містить 9 таблиць і 10 рисунків.

РОЗДІЛ I

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЗАСОБОВО-ІНСТРУМЕНТАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

1.1. Категорійно-понятійне поле проблематики дослідження

Згідно з еволюційною теорією Ч. Дарвіна саме палиця як засіб праці перетворила мавпу в людину. Отож історія розвитку цивілізації матеріалізується у засобах праці та інструментах – від кам'яної сокири до писемності, мовленнєвої комунікації і науки [41, с. 4; 16]. Сьогодні соціально-економічне зростання і науково-технічний прогрес першочергово характеризуються рівнем розвитку засобів професійної діяльності. Відтак зміст останньої, укладений в ту чи іншу форму, важко реалізувати без використання новітніх засобів за допомогою котрих вона й має здійснюватися. Своєю чергою саме від особливостей змісту і призначення соціально-культурної діяльності залежить вибір певного засобу або, частіше їх набору. Власне адекватно підібраний і професійно використаний арсенал засобів уможливорює найвищу ефективність соціальної роботи. Застосування різноманітних інструментів та їх поєднань допомагає вирішити соціальну проблему комплексно, попередити її виникнення в майбутньому та відкоректувати уже наявні негативні прояви (*рис. 1.1*) [29, с. 57]. Прикметно, що взаємозв'язок людини і знарядь праці сприяє розвитку обох взаємодіючих елементів, тобто як техніки і технології, так і загальнотрудових функцій, навичок і здібностей особистості фахівця [41, с. 115, 122; 17]. Отож нинішнє соціально-економічне становище України вимагає від наукової спільноти розроблення нових та удосконалення уже наявних інструментів динамічного й сталого розвитку ключових секторів молодій соціально зорієнтованій держави [36].

1. Ціль / мета
професійної діяльності

2. Об'єкт / предмет,
що підлягає
пізнанню чи
перетворенню

3. Спосіб / метод
трансформації сировини
чи вирішення проблеми

6. Результат / продукт
професійної діяльності

5. Майстерність оперу-
вання інструментарієм
(техніка, методика,
процедури та прийоми
застосування)

4. Засіб / інструмент
мислєдіяльнісного
зреалізування

Рис. 1.1. Місце та роль засобово-інструментального забезпечення у процесі проєктивного культуротворення

Сьогодні у педагогіці, психології та інших науках соціогуманітарного спрямування часто оперують поняттями «засіб», «спосіб», «метод», «інструмент», «знаряддя» та ін. Проте дослідники рідко рефлексують відмінність між цими дефініціями. Інколи вони використовуються як синонімічні, або ситуативно підміняють один одного. Інструментом й водночас засобом можуть бути слово, рука, скальпель, книжка, гроші, знання, наука, психіка і навіть інша людина. Така термінологічна невизначеність не дає змоги адекватно оперувати цими поняттями як специфічним мисленнєвим інструментарієм. Однак саме *засоби* є центральним інтегруючим компонентом (медіатором) багатьох систем [17]. Відтак спробуємо здійснити *категоризацію* системи засобів як найбільш загальних культурно-освітньо-психологічних понять. За А.В. Фурманом, ця мисленнєва процедура полягає в обґрунтуванні найбільш загальних понять і є найвищим (межовим) результатом абстрагування від предметів та їх особливих ознак [65, с. 6].

Аналізуючи різноманітні визначення із даної проблематики, доходимо висновку, що *засіб* можна розглядати як *те, що необхідне для здійснення чогонбудь, для якоїсь діяльності* [12, с. 326]. Конкретизоване поняття *засобу* розкривається як матеріальний, матеріалізований чи ідеальний предмет (явище або

процес), котрим послуговуються живі істоти у ході власної *життєдіяльності* (рис. 1.2). До засобів праці належать засоби виробництва, знаряддя, інструменти, а також земля, засоби сполучення і зв'язку, виробничі будівлі тощо [58, с. 652].

Більш вузче поняття – *засоби виробництва*, які можна трактувати як сукупність *знарядь праці, предметів праці* (сировини) і *способів* її здійснення, що їх використовує людина у процесі виробництва матеріальних і нематеріальних благ [58, с. 652; 59, с. 467].

Знаряддями будемо вважати *природні* підручні допоміжні *засоби*, за допомогою котрих люди або тварини впливають на предмети (об'єкти) дії, видозмінюючи їх відповідно до своїх *потреб*. Їхнє використання характеризується *ситуативністю, короткостроковістю* і відсутністю стійких зв'язків між ситуацією, сировиною і засобом.

Пристосування – частково перетворене, оброблене (*окультурене*) знаряддя, пристосоване для досягнення навіть частково віддаленої у часі мети. Пристосування, як і знаряддя, характеризуються *поліфункціональністю*. Вони розподіляються на *внутрішнє* (конформізм, адаптація) і *зовнішнє* (окультурене знаряддя чи середовище відповідно до власних потреб).

Інструментом є специфічне пристосування, за яким *закріплена* його *функція*, котра є вираженням певних трудових операцій. Як і будь-який засіб, він призначений для перетворення матеріалу із заданого стану в бажаний, однак характеризується високою *адекватністю* до виконання конкретного завдання.

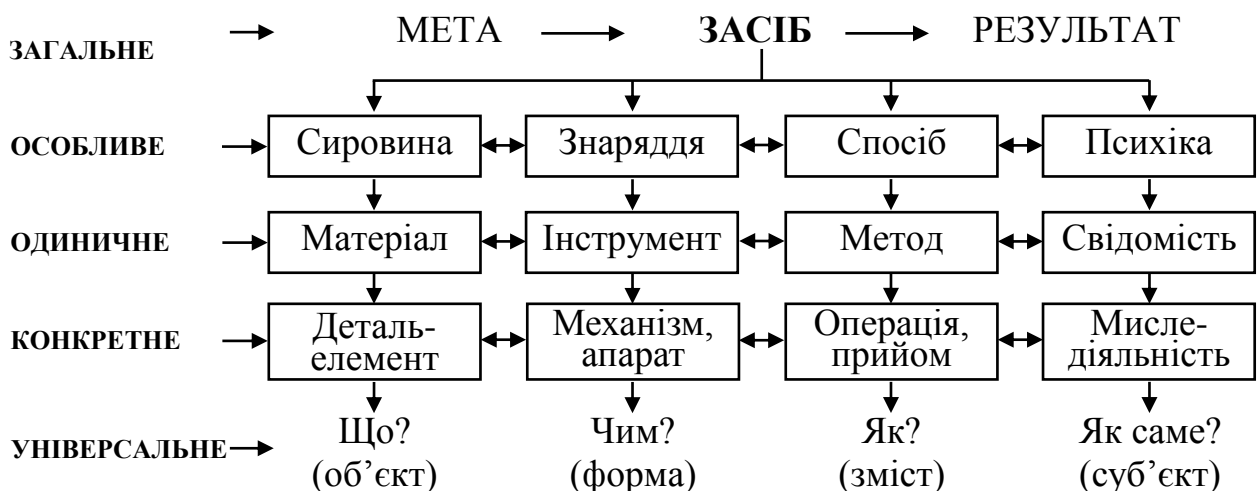

Рис. 1.2. Категорійна матриця засобового забезпечення процесу діяльності

Механізм – система вузькоспеціалізованих інструментів, оперування якою передбачає значний розподіл праці, а відтак вимагає від профільного фахівця високої компетентності і професійної майстерності її застосування. Водночас саме вона потенційно забезпечує найвищу *продуктивність* праці.

Спосіб – спеціальна дія, прийом або система прийомів щодо *застосування* (використання) певного інструменту чи засобу, яка дає змогу зробити, здійснити що-небудь, досягти чогось [12, с. 1179] на різних рівнях ефективності.

Метод – усталений спосіб, шлях, чи мисленнєвий засіб досягнення поставленої мети як сукупність процедур і прийомів теоретичного та практичного освоєння дійсності [68, с. 87]. Зауважимо, що ідея методу виникла з практичної необхідності використання логіки як засобу, головно для керівництва розумом [64, с. 64].

Проілюструємо на прикладах адекватне вживання аналізованих понять. Виберемо з цією метою один із найпростіших *засобів* – палицю (як засіб полювання). *Сировиною* для палиці є гілка; палиця, використана для маскування западні або розведення вогнища, стає *матеріалом*; палиця застосована як зброя набуває рис *знаряддя*; головні *способи* задіяння цього знаряддя – метання, вдаряння; загострена (окультурена) палиця-спис стає *пристосуванням*, а палиця-спис із крем'яним наконечником перетворюється в *інструмент*; найпростішим *механізмом* у даному разі є лук і стріла. Водночас у цьому контексті доречно розписати й інші важливі у полюванні засоби – *мовлення, мисливські навички, одноплемінники-загоничі, власна рука, око, психіка тощо*.

З огляду на прийняту нами систему категорій (*див. рис. 2*), навіть людська *психіка* може розглядатися як *засіб* пізнання і пристосування до середовища і водночас як своєрідний *спосіб* самовідображення світу. Зі свого боку, *свідомість*, за Л.С. Виготвським, є головною умовою і *засобом* оволодіння собою, адже усвідомити – означає значним чином оволодіти [4, с. 518].

У цьому контексті доречно буде згадати й таке суб'єктивно-ідеалістичне вчення американського філософа Джона Дьюї (1859–1952) як *інструменталізм* (англ. – instrumentalism), згідно з яким *свідомість* є одним із інструментів пристосування організму до середовища, яке постійно змінюється. Абсолютизуючи суб'єктивний момент людської практики, інструменталізм вважає образи, поняття, наукові теорії не відображенням об'єктивного світу, а інструментами доцільного пристосування до середовища [58, с. 710].

На ці ідеї Дьюї спирався Л.С. Виготський при розробленні своєї *концепції знаків як засобів психічної діяльності* [4, с. 202], котрі є конкретною, універсальною формою опосередкування натурального і культурного, зовнішнього і внутрішнього, суб'єктивного і об'єктивного та соціальних відносин людей [13, с. 9, 11]. Йому також належить сама ідея розвивального навчання, згідно з якою дитина не може самостійно відкрити і освоїти не тільки систему наукових понять, а й будь-яке *культурне знаряддя*. Тому розвиток дитячої психіки зумовлений взаємодією з дорослим, який відкриває дитині правила вживання різноманітних знарядь, розкриває значення знаків і способів руху в системі наукових понять [13, с. 12].

Отож лише високоосвічені фахівці спроможні своє опрацьоване та ситуативне знання про смисли зробити засобом його поглибленого розуміння та збагачення, а відтак й тонким розуміннево-мисленневим інструментом саморозвитку і самотворення власної ціннісно-сміслової сфери. Таким чином на рівні методологічного розуміння, за А.В. Фурманом, акцент зміщується із процесу отримання знання на його використання – знання виконують функцію засобів пізнання, теорія перетворюється у метод, методологія стає важливою логіко-змістовою процедурою осягнення смислу – методологуванням [37, с. 52, 56].

1.2. Диференціація інструментів і засобів соціальної роботи за формо-змістовим критерієм

Як і будь-яка інша діяльність, соціальна робота для досягнення поставлених цілей має використовувати певний набір інструментів. Важливо зауважити, що практично всі класифікації інструментів соціального забезпечення охоплюють перелік інструментів, які потенційно можуть застосовуватися у будь-якій сфері професійної діяльності, але деякі з них використовуються в соціальній роботі більшою мірою аніж в інших спрямуваннях фахового самозреалізування [29, с. 47].

Науковою спільнотою розроблено чимало інструментів, зокрема, адміністративних, ринкових, еколого-економічних, які використовуються для досягнення цілей держави в цілому або її окремих регіонів в інтересах сталого розвитку. Під інструментальним забезпеченням розвитку соціальних систем розуміється взаємозалежна сукупність засобів, за допомогою яких досягаються пріоритетні цілі сталого розвитку, а також досягається відтворення системної якості зв'язків елементів соціальної системи та її здатності до подальшого саморозвитку [36]. Загалом типологізацію засобового забезпечення можна здійснити за кількома критеріями: формо-змістовим, структурно-функціональним, суб'єкт – об'єктним, просторово-часовим, а також за основними видами людської діяльності (гра, навчання, праця ...) та найбільш поширеними науковими підходами (структуралістський, функціональний, діяльнісний, бігевіористичний, біологічний, когнітивний, психоаналітичний, гуманістичний, соціально-психологічний, психокультурний і т.д.) тощо.

Задля досягнення вищого рівня методологічного самовизначення щодо досліджуваної проблематики нами здійснена спроба *типологізації* засобово-інструментального забезпечення соціальної роботи за *формо-змістовим критерієм*. Відтак з'явилась змога рефлексивно виокремити загальні групи, похідні підгрупи та конкретні види засобів та інструментів котрими послуговується фахівець соціальної сфери (*табл. 1.1*).

**Групування інструментів і засобів соціальної роботи
за формо-змістовим критерієм**

Кри- терії	Гру- пи	Підгрупи засобів	Вид засобів та інструментів
За формою (рівнем об'єктивованості)	Матеріальні	Технічні засоби (ручні, механізовані, автоматизовані)	Засоби зв'язку (телефон, електронна пошта, пошта), засоби фіксації, збереження та презентації інформації (аудіо-, відеоапаратура, оргтехніка, комп'ютери, канцелярське приладдя тощо); медичне та реабілітаційне обладнання, приміщення (організації та установи соціальної сфери як інструменти вирішення суспільних проблем)
		Система нату- ральної допо- моги (товари і послуги)	Продуктові кошики, засоби протезування, інвалідні візки, інші засоби та обладнання для інвалідів (пандуси, підйомники тощо), матеріали (обладнання, інвентар) для ремонту чи покращення житлових умов.
		Безготівкова чи наближена до готівкової допомога	Житлові субсидії, часткове субсидіювання вартості товарів та послуг для окремих категорій населення, талони на харчування чи одяг, проїзні талони (безоплатний проїзд); державна оплата (надання соціальних кредитів) за навчання, перекваліфікацію чи стажування
		Фінансові трансферти у сфері соціального захисту, як грошова (готівкова) допомога	Будь-які <i>грошові виплати</i> , що надаються соціальним групам, прошаркам чи індивідам за визначеними критеріями та мають на меті поліпшення їх матеріального становища (приміром, <i>допомога сім'ям з дітьми, допомога малозабезпеченим сім'ям, допомога особам, які доглядають інвалідів з психічними захворюваннями</i>)
			<i>Гранти</i> – видатки на підтримку чогось важливого; форма визнання чи винагороди, що має на меті заохочення певних дій (наприклад, стипендії чи премії за особливі успіхи, гранти на проведення досліджень, здійснення проектів чи іншої корисної для суспільства діяльності)
	Матеріалізовані	Документальні (в т.ч. нормативно- правові)	Документи: <i>інформативні</i> (урядові й галузеві звіти); <i>регулятивні</i> (регулюють відносини: Закони ВР України, Укази Президента, Постанови Уряду, директиви, письмові вказівки і розпорядження та інші нормативно-правові акти; національні програми і проекти, що стосуються питань соціального захисту населення і соціальної підтримки окремих цільових груп і категорій населення); <i>статистичні</i> ; <i>неофіційні</i> (автобіографії, щоденники, листи, літературні доробки тощо); <i>іконографічні</i> (кіно- і фотодокументи, картини); <i>фонетичні</i> (аудіо запис роботи фокус-групи, стенограма засідання чи круглого столу тощо).
		Художньо- виразні	Живе слово, відеоматеріали / соціальна реклама, твори образотворчого мистецтва, музика, танець, метафора, драматургія як інформаційні та психотерапевтичні засоби.
		Експертні та діагностичні техніки і методики	Інструменти збору, фіксації та опрацювання інформації (педагогічної діагностики, психодіагностики, судово-медичної, медико-соціальної, екологічної, науково-технічної, соціальної та соціально-економічної експертиз), а саме: анкети, опитувальники, стимульні матеріали тестів, таблиці, бланки спостереження чи інтерв'ювання тощо.

Кри- терії	Гру- пи	Підгрупи засобів	Вид засобів та інструментів
За формою (рівнем об'єктивованості)	Матеріалізовані	Графічно- знакові	<p><i>Друковані тексти, формули, карти, змістові таблиці, невербальні схеми (мислесхеми, граф-схеми тощо), графіки і діаграми, моделі, матриці, схематизовані проекти, сценарії, програми чи плани дослідницького руху-поступу як засоби упредметнення мислеобразів, а також впорядкування й утримання змісту мислеформ за допомогою системи умовних знаків. Зазначені засоби, за А.В. Фурманом, можуть використовуватися у процесах «чистого мислення» як знакові форми, що зображають його ідеальні об'єкти та ідеалізовані процедури, або як самі ідеальні об'єкти – миследіяльнісні чи природні, у які «впирається» наша думка. Також вказані засоби, за Г. Копиловим, є знаково-знаннєвим інструментом «охоплення» простору, <i>зряддям</i> фіксації та об'єктивзації утруднень, проблемних ситуацій, раціональних конфліктів, а відтак актуалізації професійного миследіяння та організації роботи фахівця з поліпредметними об'єктами.</i></p>
	Ідеальні	Абстрактно- пізнавальні (епістемоло- гічні) інструменти / засоби методологу- вання	<p><i>Система знань та окремі мислеобрази як засоби миследіяння: смисли, символи, системно-структурні уявлення, поняття, категорії та світоглядні універсалії (категорій культури) як мисленнєві інструменти, що конституюють свідомість, задаючи у ній єдину систему координат у сприйнятті явищ дійсності.</i> <i>Дослідницькі:</i> науковий предмет, методи, гіпотези, досвідні факти, онтологічні схеми і картини, моделі, проблеми, задачі, типологічні таксони, критерії і параметри, технології, алгоритми та численні інструменти здійснення експерименту. <i>Наукові ідеалізації</i> (теорії, концепції, підходи, принципи, закони, закономірності, моделі тощо): <i>теорія</i> як інструмент створення ідеальності різного ступеня досконалості; методологічні інструменти, що вказують напрямок поступу; <i>парадигми</i> як інструменти, що спрямовані на систему ціннісних настановлень; логічні правила утворення і перетворення знакових форм розмірковувань [15, с. 33]; математичні оперативні системи, схеми ідеальних об'єктів, що спричиняють процес «чистого мислення»; епістеми (нові знання, наукові відкриття, концепти тощо). <i>Засоби розуміння чи інструменти інтелектуального входження у світ ідеальних об'єктів, мисленнєвих сутностей: категоризація та концептуалізація, типологізація як засіб наукової класифікації за допомогою абстрактних теоретичних моделей, схематизація як засіб постановки та фіксації ситуації рефлексивної комунікації; моделювання чи проектування ідеально-змістових сутностей; конструювання складних об'єктів пізнання (системно-структурні онтології, засоби системно-структурного аналізу); синтез різнодисциплінарних знань, розпредметнення, переупредметнення, об'єктивування знаннєвих систем; методологічні схеми і техніки їх використання; організаційно-діяльнісні ігри; оцінювання та рефлексування ідеального світу абстракцій, архетипів, ідеологізацій.</i></p>

Кри- терії	Гру- пи	Підгрупи засобів	Вид засобів та інструментів	
За змістом	За змістом діяльності Соціально-політичні	Інструменти соціальної політики за статусом ресурсів, що їх використовують (за Л. Палом) [26, с. 47-51]	Детектори – засоби виявлення певних соціальних явищ чи процесів	Добровільний запит / добровільна інформація. Прямий запит: а) <i>опитування</i> населення для отримання інформації; б) <i>спеціальні комісії</i> для розслідувань, що призначені для докладнішого розгляду специфічних проблем (<i>наприклад, спеціальні парламентські комісії з окремих питань</i>); в) <i>постійні комісії</i> для збирання інформації та генерування ідей, пов'язаних з певною соціальною сферою
			Ефектори – засоби впливу (виконання) на соціальне оточення	Поширення інформації: а) <i>загальне</i> ; б) <i>цілеспрямоване</i> . Спонування: а) <i>підказка</i> (інформація на початку зимового сезону про те, що можна зробити щеплення від грипу, нагадування про заповнення податкової декларації); б) <i>переконування</i> , з використанням логічних чи емоційних доказів (рекламні кампанії, мета яких переконати людей відмовитись від своїх поганих звичок); в) <i>норматив</i> , що встановлює певну норму поведінки (рекомендації проходити флюорографічні обстеження раз на рік, рекомендації для вагітних жінок стати на облік у жіночій консультації до 12-го тижня вагітності); <i>консультація</i> як двосторонній рух інформації (приміром, консультації між: урядом та профспілками щодо встановлення розміру мінімальної заробітної плати)
			Детектори – засоби виявлення певних соціальних явищ чи процесів	<i>Ринкові</i> (методи конкуренції, маркетинг, інструменти формування культури споживання). <i>Фінансові</i> (податкові, трансфертні, інвестиційно-інноваційні). <i>Податки</i> як інструмент 1) регулювання доходів населення та провадження податкових пільг/податкових видатків (зменшення суми податків для сімей, на утриманні яких перебувають інваліди; для молодого подружжя при народженні дитини; для прийомних сімей; для безробітних, які починають власний бізнес; для підприємців, які створюють нові робочі місця; для прибутків підприємств інвалідів); 2) як інструмент формування доходів держави і спеціальних соціальних фондів (Пенсійний фонд, Фонд соціального страхування на випадок безробіття та інші). <i>Винагорода і закупівля</i> .
		2. Інструменти, що використовують фінансові ресурси – грошові запаси, що працюють на банківський баланс		

Кри- терії	Гру- пи	Підгрупи засобів	Вид засобів та інструментів
За змістом	За змістом діяльності Соціально-політичні	Інструменти соціальної політики за статусом ресурсів, що їх використовують (за Л. Палом) [26, с. 51-53] 2. Інструменти, що використовують фінансові ресурси – грошові запаси, що працюють на банківський баланс	<p>Ефектори – засоби впливу (виконання) на соціальне оточення</p> <p>Грант (універсальні програми демографічних грантів – допомога багатодітним сім'ям; стипендії для навчання талановитій молоді у вигляді грантів; премії за певні досягнення тощо).</p> <p>Субсидії: <i>а) прями</i> – вид допомоги у грошовій формі на покриття витрат, пов'язаних з діяльністю, яка служить засобом досягнення певних бажаних суспільних цілей (субсидії для започаткування виробництва певного товару у визначених регіонах; субсидії на впровадження нових технологій; субсидії зарплати, щоб уникнути звільнення працівників під час тимчасових труднощів (наприклад, модернізації) на підприємстві; субсидії заробітної плати для підприємств, які беруть на роботу особу з числа безробітних за направленням центру зайнятості); <i>б) підоймові</i> (приміром, Київська міська держадміністрація виділила Благодійному товариству «Джерела» кошти з місцевого бюджету для фінансування нового районного центру реабілітації дітей з розумовою відсталістю).</p> <p>Страхування (різні види соціального страхування в Україні: пенсійне; страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням; соціальне страхування на випадок безробіття; страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності).</p> <p>Податкові видатки (замість того щоб витратити гроші прямо, уряди можуть пробачити громадянам частину несплачених податків). Застосовуються для підтримки сімей з дітьми, для малозабезпечених людей похилого віку та інвалідів. В Україні податкові пільги передбачені для підприємств, де працюють інваліди.</p> <p>Уповноважена закупівля як витрата грошей урядом в обмін на товари та послуги (зважаючи на обсяг та широкий асортимент послуг, що від них сподіваються отримати, уряди мусять закуповувати велику кількість робочої сили та матеріалів): <i>а) з вигодами для уряду;</i> <i>б) з вигодами для постачальника;</i> <i>в) з вигодами для споживача.</i></p>

Кри- терії	Гру- пи	Підгрупи засобів	Вид засобів та інструментів
За змістом	За змістом діяльності Соціально-політичні	Інструменти соціальної політики за статусом ресурсів, що їх використовують (за Л. Палом) [26, с. 53-55]	<p>3. Інструменти, що використовують владні повноваження як ресурс – право офіційно вимагати, забороняти, гарантувати та судити – працюють на права, статус та обов'язки; здатність наказувати і забороняти, рекомендувати і дозволяти за допомогою спеціальних процедур та службових символів (печаток, власноручного підпису і т. ін. для надання офіційності своїм заявам)</p> <p>Детектори – засоби виявлення певних соціальних явищ чи процесів</p> <p>Обов'язок пред'являти (особисте посвідчення, ліцензію, сертифікат тощо).</p> <p>Обов'язок реєструвати. Органи влади вимагають від громадян надавати певну інформацію при настанні певних подій (народженні, смерті, шлюбу, змін у зайнятості).</p> <p>Обов'язок звітувати. Обов'язок періодично повідомляти державні органи про діяльність або стан певної системи (декларації про доходи, фінансові звіти і т.д.).</p> <p>Розпитування (допит) передбачає виклик у державні органи для надання інформації щодо певної ситуації. Може відрізнятися глибиною та ступенем примусу, від з'ясування соціальним інспектором обставин життєдіяльності особи для прийняття рішення про призначення соціальної допомоги до допиту представником органів внутрішніх справ.</p> <p>Інспектування. Відвідання інформанта органами державної влади (нагляд за правилами безпеки; ревізії та перевірки, приміром, перевірка засобів для існування при прийнятті рішення про призначення допомоги з малозабезпеченості; перевірки дотримання санітарних умов у закладах соціальної сфери)</p> <p>Державне регулювання:</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>визнання чи офіційне схвалення</i> (сертифікати для офіційного підтвердження статусу особи чи організації, свідоцтва і дипломи); • <i>уповноваження</i> (різноманітні ліцензії, які дають право на діяльність закладам охорони здоров'я, освіти, право займатися юридичною практикою, на деякі види підприємницької діяльності тощо); • <i>обмеження та вимоги</i> (вимога сплати податків з доходу; контроль уряду за зростанням квартплати, цін; заборона дискримінаційної відмови у прийнятті на роботу). <p>Саморегулювання як інструмент, за допомогою якого держава делегує свої регулятивні повноваження певній групі, котра виконує суспільне замовлення завдяки відстеженню та контролю своєї власної діяльності. Ця група утворює організацію або асоціацію для відстеження поведінки своїх членів (<i>спілки та асоціації вчителів, лікарів; в Україні, зокрема, діють Асоціація соціальних педагогів і соціальних працівників України</i>).</p> <p>Санкції: а) <i>припинення чинності</i> – тимчасове або постійне скасування офіційно наданого привілею (позбавлення ліцензії, скасування пільг для деяких категорій населення); б) <i>штрафна санкція у вигляді штрафу чи конфіскації</i> (штраф для підприємств, що відмовляються працевлаштовувати громадян з уразливих груп населення в межах встановленої законом квоти, за несвоєчасне відрахування податку до Пенсійного фонду); в) <i>затримання (ув'язнення) правопорушника</i>.</p>
		<p>Ефектори (<i>символи владних повноважень</i>: накази, оголошення, ліцензії, сертифікати, ваучери, штрафні квитанції, судові розпорядження, патенти, заборони)</p>	

Кри-терії	Гру-пи	Підгрупи засобів	Вид засобів та інструментів	
За змістом	За змістом діяльності	Соціально-політичні Інструменти соціальної політики за статусом ресурсів, що їх використовують (за Л. Палом) [26, с. 55-57] 4. Інструменти, що використовують організацію як ресурс (володіння людьми різноманітних професій, землею, будівлями, матеріалами та обладнанням) – працюють на ваше фізичне оточення або на вас особисто	Детектори – засоби виявлення певних соціальних явищ чи процесів	<p>Турнікети – детектори, що збирають інформацію пасивно, як електронні пучки – їх важко уникнути або обійти (в школах, транспорті, на прохідних в громадських установах).</p> <p>Сканери:</p> <ul style="list-style-type: none"> • постійні сканери – пункти спостереження, повз які інформант мусить пройти (<i>пости ДАІ, відеокамери спостереження за хворими чи у виправних закладах</i>); • рухомі сканери – мобільні силові чи контролюючі підрозділи, створені для виявлення фактів порушень закону або пересувні медичні діагностичні лабораторії); • приховані сканери (<i>телефонні підслуховувачі, дорожні радари тощо</i>).
			Ефектори – засоби впливу (виконання) на соціальне оточення	<p>Пряме постачання. Діяльність або забезпечення соціальними благами і послугами, здійснювані безпосередньо існуючими державними інститутами.</p> <p>Державні корпорації. Майже незалежні від виконавчої та законодавчої влади підприємства, що забезпечують товарами та послугами з державних ресурсів, але управління цим процесом здійснюють незалежно від уряду, з наданням суспільних послуг на некомерційній основі.</p> <p>Приватно-державні корпорації або партнерство. Суть діяльності цих корпорацій полягає у здійсненні спільних інвестиційних проектів (міністерства та управління у виконанні соціальних програм більше покладаються на добровільні групи та організації (<i>Благодійне товариство «Джерела» фінансується як за рахунок власних коштів, так і частково за рахунок місцевого бюджету й виконує деякі програми спільно з Київською міською державною адміністрацією</i>).</p>
		Теоретико-стратегічні	Проблематизація ситуації, аналіз та оцінка соціокультурної ситуації як проблемної; програмування процесів постановки і гіпотетичного розв'язку системних проблем як сукупності цілей-завдань; стратегіями постановки-розв'язання системних проблем; інструменти переводу проблем у дисциплінарні задачі; категорійний аналіз як засіб постановки і розв'язання складних проблем і суспільних завдань; комунікативно-змістові інструменти; проекти, плани, програми, оргмоделі; стандарти і норми соціальної роботи.	
		Практико-тактичні	Організація громадських акцій (мітингів, маршів, акцій протесту тощо); підготовка та проведення форумів (семінарів, конференцій, зборів, благодійних концертів тощо); організація особистих зустрічей з потенційними благодійниками чи спонсорами; адресна допомога; перерозподіл засобів чи платежів; <i>лобізм</i> як соціально-політичний феномен, що постає як інструмент самоорганізації громадянського суспільства, забезпечує суспільну підтримку того чи іншого законопроекту чи опонування йому, справляє безпосередній вплив на політику	

Кри- терії	Гру- пи	Підгрупи засобів	Вид засобів та інструментів	
За змістом	За змістом діяльності	Організаційно-управлінські Адміністративні	За способом впливу	Прямого впливу Нормативно-правове забезпечення, державні та регіональні стратегії розвитку, цільові програми та інші інструменти державної політики; екологічні збори та платежі, стимулювання та підтримка екологічного підприємництва, фінансування природоохоронних заходів та програм тощо; консультаційні та рекомендаційні програми щодо підтримання здорового способу життя, планування сім'ї, профорієнтаційне консультування.
			Опосередкованого	Екологічний менеджмент, екоаудит, екострахування, екомаркування та сертифікація, екологічна експертиза, екологічна освіта та виховання.
			За характером впливу	Важелі примусу Нормативи зниження / підвищення рівня; адміністративна, цивільно-правова і кримінальна відповідальність при невиконанні вимог нормативів; погроза; санкції; Заборона або обмеження певних дій: заборона будь-якої дискримінації, зокрема при прийомі на роботу; заборона або обмеження реклами тютюну та алкоголю. Спеціальні стягнення за персонально чи соціально небезпечну поведінку у вигляді штрафів, додаткових податків, ліцензування; стягнення за порушення норм безпеки праці; аліменти для утримання неповнолітніх дітей чи батьків похилого віку.
		Інструменти матеріального стимулювання та підтримки	Інструменти, пов'язані з природоохоронною діяльністю держави; пряме і непряме державне стимулювання підприємств; багатофункціональна система з елементами взаємостимулювання і взаємофінансування (перерозподільні системи, порядок передачі дозволу на забруднення); винагорода; надання економічних преференцій; механізми сприяння та заохочення бажаної діяльності (одноразова грошова допомога при народженні дитини) та інші види матеріальних спонук	
	Технологічно-прикладні	Оргтехнологічні інструменти постанного перетворення матеріалу в чітко визначений продукт (інструменти оперативного впливу)	Соціальний проект як інструмент створення, модернізації або підтримання в середовищі, що змінюється, матеріальної чи духовно-світоглядної цінності; проекти міжнародних донорських (благодійних) організацій. Волонтерство як інструмент соціального, культурного, економічного та екологічного розвитку. Послуги: <i>медико-оздоровчі</i> (профілактичні, діагностичні, терапевтичні, реабілітаційні); <i>психологічні</i> (консультації, тренінги, бесіди); <i>культурно-просвітницькі</i> (консультації, курси навчання і перекваліфікації безробітних у відділеннях державної служби зайнятості, використання соціальної реклами, проведення презентацій і днів відкритих дверей); <i>фінансово-економічні</i> (діловий обмін, розбудова соціальної інфраструктури, проведення ярмарків, благодійних обідів, віншування знаменитостей, проведення благодійних акцій, конкурсів чи пробігів); <i>соціально-побутові</i> (послуги з догляду одиноких непрацездатних громадян похилого віку, що надаються територіальними центрами); <i>правові</i> (постійна, тимчасова і цільова допомога непрацездатним людям, емігрантам чи біженцям).	

Кри- терії	Групи	Підгрупи засобів	Вид засобів та інструментів
За змістом	За змістом діяльності	Контрольно-рефлексивні	<p>Інструменти контролю і налагодження зворотного зв'язку</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Моніторинг, інспекція, експертиза, експертна оцінка; контроль і корекція цін на соціальні товари; перевірка дотримання нормативів безпечних умов праці на підприємствах; облік (в системі зайнятості, медикаментів, породіль); діагностика і сертифікація; самозвіт щодо відповідності досягнень попередньо поставленим цілям. 2. Дослідницько-експериментальні методи (спостереження, фокус-групи тощо), діагностично-оціночні методики та вимірювальне обладнання (анкети, опитувальники, тести і т.п.). 3. Соціальні технології, процедури, техніки, прийоми. 4. Соціальні параметри, індикатори, критерії і показники. 5. Офіційні документи (урядові й галузеві звіти чи експертні висновки), що інформують про стан справ у соціальній сфері. 6. Підсумкові дискусії, круглі столи, переговори, конференції.
	Осягнення суті предмета пізнання	Науково-методологічні інструменти	<p>Схематизми, знакові форми подачі результатів мислєдїяльності (<i>невербальні схеми, формули, графіки, таблиці, карти, діаграми</i> і т. ін.) як засоби, що визначають людське сприймання світу, його розуміння і переживання; <i>"методологічна план-карта дослідження"</i> (Г. Щедровицький) чи <i>"науково-дослідницька програма"</i> (І. Лакатос) як ефективні методологічні засоби, що дають змогу організувати всі дослідження у певному напрямку, підпорядкувати їх узгодженому руху-поступу до єдиної мети; цілісні одиниці колективної мислєдїяльності: <i>організаційно-діяльнісні ігри</i> (ОДІ), <i>інтелектуально-методологічні ігри</i> (ІМІ), <i>організаційно-технічні системи, класифікаційні і типологічні форми організації знань і схем об'єктів</i> [15, с. 36]; процеси <i>розуміння, інтерпретації, реконструювання (або декодування), рефлексії</i> тощо.</p>
	За спрямуванням	Перетворення соціального довкілля	<p>Інструменти зміни або закріплення моделі соціальної поведінки чи ставлення до неї</p> <p>Винагорода (заохочення) чи покарання (санкції). ОДІ як інструмент для: 1) отримання нових прикладів, зразків, стандартів і норм, а також для розвитку інтеграційних систем культури (всередині сфери культуротехніки); 2) формування консолідованих груп і колективів (всередині сфери соціотехніки); 3) створення нових організацій і "машин" мислєдїяльності (усередині оргуправлінської сфери); 4) продукування нових проєктів і нових програм дослідження (усередині сфери НДР). Інструменти соціалізації та культуротворення.</p>
	Особистісного саморозвитку	Спонукально-мотиваційні, когнітивні, конативні, рефлексивні	<p>Інструменти зреалізування людиною свого потенціалу у світі і самій собі (самопізнання, самозайнятість, перекваліфікація / підвищення кваліфікації, самопроєктування, самотворення засобів і способів розв'язання особистих проблем і внутрішніх проблемних ситуацій, самокорекція, саморегулювання, аутотренінг тощо); <i>взірці</i> як штучні засоби розширення меж соціально компетентної діяльності певного предметного змісту від еталонів і норм культури до живих соціальних процесів мислєдїяння; <i>вітакультурний досвід</i> (знання, уміння, норми, цінності); <i>діловий обмін</i> як засіб впорядкування відносин і регулятор спільної нормотворчої діяльності професіоналів.</p>

1.3. Класифікація засобово-інструментального забезпечення соціальної роботи за структурно-функціональним критерієм

Найважливішими поняттями системного підходу є *структура* та *функції* системи. Хоча смисл поняття «**структури**» є інтуїтивно зрозумілим, однак, дати йому задовільне визначення не так-то легко. Можливо тому в літературі зустрічається велика кількість різних визначень структури. Як приклад наведемо деякі з них, які, на наш погляд, є найбільш типовими.

- Структура системи – це стійка упорядкованість її елементів і зв'язків.
- Структура є формою презентації певного об'єкта у вигляді складових частин.
- Структура – це множина всіх можливих відносин між підсистемами та елементами всередині системи.
- Під структурою розуміється сукупність елементів і зв'язків між ними, які визначаються, виходячи з розподілу функцій і цілей, поставлених перед системою.
- Структура системи – це те, що залишається незмінним в системі при зміні її стану, при реалізації різних форм поведінки, при виконанні системою певних операцій і т.п.

У сукупності зазначені визначення досить добре відображають те головне, що присутнє в будь-якій структурі: елементний склад, наявність зв'язків, інваріантність (незмінність) в часі. По суті лише остання властивість дозволяє розмежувати поняття системи і структури. Однак, враховувати тільки інваріантність структури є недостатнім. Оскільки структура – це частина системи, необхідно чітко вказати, яка саме частина, які властивості і ознаки системи є структурними, а які – ні. Відповіді на ці питання, природно, залежать від цілей дослідження системи, що також необхідно враховувати. Тому далі під структурою будемо розуміти сукупність тих властивостей системи, які є суттєвими з точки зору проведеного дослідження і володіють інваріантністю на

всьому інтервалі функціонування, що цікавить дослідника або на кожній непересічній підмножині, на котрі розбитий інтервал функціонування.

Залежно від цілей вивчення дослідників цікавлять різні інваріантні в часі властивості системи. З визначення випливає, що для однієї і тієї ж системи можна побудувати різні структури, а відтак між системою та її структурою відсутня однозначна відповідність.

Отже формування структури є частиною вирішення загальної задачі побудови системи, причому такої, яка не визначає заздалегідь систему в цілому, а лише виявляє її конфігурацію. Отже, побудова структури - самостійне завдання, котре передує синтезу системи в цілому і полегшує його проведення.

Система виокремлюється людиною із зовнішнього "фону" за функціональними або просторовим ознаками (наприклад, живі і технічні системи – швидше за просторовими; економічні, організаційні – за функціональними).

Системи, як правило, мають різні структури. Але залежно від ступеня централізації управління елементами в системі можна виділити три основні типи: 1) централізовану (ієрархічну, зіркоподібну); 2) скелетну; 3) мережеву; 4) комбіновану.

Важливим є те, що тип структури значним чином визначає властивості (поведінку) системи в тому чи іншому середовищі.

Функція системи (від лат. *Functio* – виконання, вчинення) характеризує прояв її властивостей у даній сукупності відносин і являє собою спосіб дій системи при взаємодії із зовнішнім середовищем.

Іншими словами, функція – це «поведінка» системи в певному конкретному середовищі.

Важливим є з'ясування того, що функція з одного боку визначається внутрішньою будовою (*структурою*) системи, з іншого боку – *зовнішнім середовищем*. Останнє зазвичай дуже часто забувають.

Зовнішнє середовище утворюють зовнішні стосовно даної системи цілісні об'єкти, а також матеріальні, енергетичні та інформаційні ресурси середовища. Отже, в основі функції лежать об'єктивно існуючі *здатності* структури

системи переробляти матеріальні, енергетичні та інформаційні ресурси, а також здатність переміщатися в просторі. Здатності реалізуються в структурі і внаслідок її відносної консервативності достатньо статичними.

Функція системи є проявом властивостей, якостей системи у взаємодії з іншими (зовнішніми) об'єктами.

З усього сказаного вище про функції випливає, що не можна або недоречно розмірковувати про функції (властивості) системи, не визначивши попередньо середовище, в якому ця система функціонує, і суб'єкта, який наділяє систему функціями.

Це положення може ілюструвати наступний приклад: очевидно, що мураха володіє якимись власними внутрішньо притаманними їй здібностями. І виявити її функції можливо, спостерігавши за її траєкторією руху. Траєкторія мурашки на площині буде дуже схожою на рух молекули – випадковий (невпорядкований), тоді як рух на поверхні землі чи в лісі є достатньо складним і зумовленим самою поверхнею (середовищем). Звідси стає чітко зрозумілою роль середовища у поведінці мурахи.

Отже, функція визначається структурою системи і зовнішнім середовищем, а наділяє її функціями – спостерігач. Таким чином, системний підхід принципово не обходиться у своїй методології без спостерігача (суб'єкта).

Відтак навіть таке поняття, як *складність функції*, не визначається лише складністю структури системи. Структура може бути відносно простою, тоді як складність зовнішнього середовища додає значний рівень складності у функції (поведінку) системи в цьому середовищі. Поведінка відомої нам вже мурашки на площині не відрізняються великою складністю, оскільки це середовище (площина) є досить простою.

З'ясувавши зміст понять «структура» та «функція», розгляньмо детальніше класифікацію засобово-інструментального забезпечення соціальної роботи, застосовуючи для цього структурно-функціональний критерій (*див. табл. 1.2*).

Класифікація засобово-інструментального забезпечення соціальної роботи за структурно-функціональним критерієм

Кри-терії	Групи	Підгрупи	Вид засобів та інструментів
Функціональні	Інструменти збору, опрацювання, систематизації, накопичення і використання інформації	Пізнавальні засоби (проблематизація ситуації, аналіз та оцінка соціокультурної ситуації як проблемної)	<p>1) Категорії як світоглядні універсалії, зміст яких відображає найфундаментальніші зв'язки і відношення об'єктивної дійсності та пізнання, а також універсальні засоби, що уможливають мислення, розуміння, вихід на об'єктивність; 2) Концепти як засоби, що організують у своїй певній цілісності способи бачення», проектування, конструювання чи конституювання; вони схоплюють змістово-смыслову визначеність поняття як інструмента мислення; 3) Конструкти як теоретичні та емпіричні поняття: штучні (гносеологічні) утворення зі своїми службово-пізнавальними функціями, що відіграють роль мисленнєвих засобів здійснення переходу від емпіричного знання до концептуального й навпаки; 4) Концепції як системи поглядів на ті чи інші явища чи процеси; певні способи бачення, розуміння і витлумачення предметів, процесів і подій, а також основні ідеї чи конструктивні принципи, що реалізують певний задум у теоретичній знаннєвій практиці (за А.В. Фурманом).</p>
			<p>1) Категорії як <i>засоби</i> забезпечення мислення та <i>інструменти</i> вироблення: а) універсалій культури, б) норм розуміння буття загалом і людського зокрема, в) способів або методів освоєння людиною різних об'єктів, г) певної картини світу (наукової, релігійної, буденної та ін.), а відтак і світорозуміння; 2) Концепти а) як інструменти професійної мислєдїяльності; б) як засоби, що організують у своїй цілісності спосіб бачення чи конструювання реальності і характеризуються певною онтологічною вагомністю; 3) Конструкти як суто пізнавальні інструменти, що дають змогу переходити від одного рівня теоретичної і, природно, методологічної роботи до іншого, змінюючи мови опису. Пізнавальні конструкти – мисленнєві моделі ситуацій котрі є інтелектуальним інструментом, який дає змогу перейти від концептуальних побудов до емпіричних ознак і навпаки (за А.В. Фурманом).</p>
			<p>1) Універсалії культури; 2) Концептуальна схема як засіб, що організує у своїй цілісності способи бачення (програмування, конструювання, конституювання тощо) реальності; 3) Теоретична конструкція; 4) Концептуальна план-карта охоплює тенденції і закономірності розиткового перебігу явищ і подій відповідно до виробленої системи понять та з можливістю виходу на емпіричний рівень роботи із заданими предметами.</p>

Кри- терії	Групи	Підгрупи	Вид засобів та інструментів
Функціональні	Теоретико-методологічні інструменти визначення та постановки цілей і задач соціальної політики	Макроструктурні інструменти вироблення загальної стратегії	<p><i>Стратегіми</i> як засоби постановки-розв'язання системних проблем і переводу проблем у дисциплінарні задачі.</p> <p><i>Інструменти категорійного аналізу</i> як найбільш могутнього засобу постановки і розв'язання надскладних проблем і суспільних завдань.</p>
	Проектно-технологічні інструменти розробки проектів (програм, грантів тощо), котрі оцінюються за певними критеріями і оформлюються у вигляді документу	Проекти, сценарії, програми, плани робіт як професійні засоби прогнозованого майбутнього-творення	<p>Науково-проектні інструменти, що спрямовані на цілеспрямоване майбутньо-творення (план, проект, програма тощо).</p> <p>Оргтехнологічні інструменти поетапного перетворення матеріалу в чітко визначений продукт.</p> <p>Конструювання схем-розв'язків.</p> <p>Програмування процесів постановки і гіпотетичного розв'язку системних проблем як сукупності цілей-завдань, тобто розробка проекту чи задуму досягнення задачних цілей.</p> <p>Проектування способів розв'язку проблем.</p> <p>Соціальний проект як інструмент створення, модернізація або підтримання в середовищі, що змінюється, матеріальної чи духовно-світоглядної цінності.</p> <p>Проекти міжнародних донорських (благодійних) організацій</p>
	Інструменти оперативного впливу (безпосередньої реалізації)	Технології, процедури, техніки і прийоми соціальної роботи	<p>Система допомоги у вигляді <i>послуг</i>: послуг з перекваліфікації та навчання безробітних у відділеннях державної служби зайнятості; послуги по догляду одиноких непрацездатних громадян похилого віку, що надаються територіальними центрами та відділеннями соціальної допомоги; послуги, що надаються молоді центрами соціальних служб для молоді; медико-реабілітаційні послуги; психологічні консультації і тренінги тощо.</p> <p>Методичні інструменти унормованого вирішення ситуативних завдань.</p> <p>Взірці як штучні засоби розширення меж соціально компетентної діяльності певного предметного змісту від еталонів і норм культури до живих соціальних процесів мислєдїяння.</p> <p>Діловий обмін як засіб впорядкування відносин і регулятор спільної нормотворчої діяльності професіоналів.</p>
	Інструменти контролю і налагодження зворотного зв'язку	Соціальний моніторинг, нагляд, сертифікація,	<p>Соціальні індикатори, критерії і показники.</p> <p>Офіційні документи, такі як урядові й галузеві звіти, що інформують про стан справ у соціальній сфері.</p> <p>Експериментально-діагностичні та експертні інструменти фахового оцінювання якості та ефективності здійснюваної соціальної роботи.</p>

Кри- терії	Групи	Підгрупи	Вид засобів та інструментів
За сферою спрямування (структурні)	Філософсько-світоглядні	Світоглядні універсалії, гносеологічні засоби пізнання соціальної реальності	Універсалії як засоби абстрагування-ідеалізації в контекстах пізнання і діяльності, що задають філософські категорії та організуються у вигляді специфічної мислєдїяльності; філософські інструменти, що спрямовані на формування світогляду; універсалії – своєрідний розуміннево-мисленневий інструмент для людини кожної конкретної епохи, що у своїх історичних варіаціях задає систему координат у її сприйнятті реальності, розумінні світу і свого місця в ньому, нарешті в досягненні розвиткової цілісності свідомості і самосвідомості (за А.В. Фурманом).
	Політико-правові	Інститут права, Міністерства соціальної політики, юстиції, внутрішніх справ, охорони здоров'я та ін.	<i>Інструменти політики</i> як засоби впливу та контактування з суспільством або як засоби досягнення певного політичного результату. <i>Соціальна політика (додаток Б)</i> як інструмент ділового менеджменту. Владні повноваження, нормативно-правова база (Конституція, Закони, Постанови, Укази тощо) як правовий інструментарій зреалізування різних груп клієнтів. Стандарти, соціальні нормативи. <i>Правові статуси</i> . Призначення статусів, що мають давати певні права та визначати обов'язки держави перед носіями правового статусу (статус ветерана війни, ліквідатора аварії на ЧАЕС, безробітного, біженця, народного депутата). <i>Угоди</i> : міжнародні угоди між країнами щодо регламентації трудової міграції, пенсійного забезпечення мігрантів; угоди між соціальними партнерами (урядом, об'єднаннями профспілок і роботодавців), зокрема тарифні; угоди у сфері зайнятості тощо.
	Психолого-педагогічні	Діагностично-оціночні методи	Психодіагностичні методики (опитувальники, анкети, тести тощо), експертні процедури і висновки тощо.
		Просвітницько-виховні засоби впливу	<i>Засоби ЗМІ</i> : Інтернет, телебачення, радіо, преса. <i>Засоби пропаганди</i> : соціальна реклама, громадські слухання, диспути, семінари, тематичні конференції; інформаційні бюлетні, звіти тощо. <i>Інформація про наслідки</i> , що їх може спричинити та чи інша діяльність (вживання наркотиків, тютюну, робота в шкідливих умовах праці тощо); <i>Міжрегіональний обмін інформацією</i> про вільні робочі місця та пропозицію робочої сили, інформування населення про існуючі соціальні установи, допомоги, соціальні програми тощо.
		Психокоректуючі	Корекційні програми, що охоплюють консультації, психологічні тренінги, психоаналітичні бесіди, психореабілітаційні та адаптаційні заходи та ін.

Продовження таблиці 1.2

Кри- терії	Групи	Підгрупи	Вид засобів та інструментів
За сферою спрямування (структурні)	Фінансово- економічні	Державні та недержавні	<p><i>Бюджет</i> як фінансовий інструмент формування, розподілу і використання централізованих і децентралізованих цільових фондів / грошових засобів держави або господарюючих суб'єктів (підприємств). Бюджетні інструменти (субсидії та дотації).</p> <p><i>Фінансові</i> (податкові, трансфертні, інвестиційно-інноваційні).</p> <p><i>Ринкові</i> інструменти (методи конкуренції, маркетинг, інструменти формування культури споживання); контракти.</p> <p><i>Методики і техніки</i> розрахунку (перерахунку) різноманітних соціальних виплат (пенсій, допомог по безробіттю тощо).</p> <p>Обов'язкове страхування ризиків, державні збори, фінансові трансферти (податки, кредити, виплати, платежі та ін.); податкові преференції; адміністративний перерозподіл засобів (головним чином штрафи, субсидії); інвестиції (державні та прямі іноземні); соціальні позики, гранти.</p>
		Податки	<p>Як інструмент регулювання доходів населення та провадження податкових пільг/податкових видатків (зменшення суми податків для сімей, на утриманні яких перебувають інваліди; для молодого подружжя при народженні дитини; для прийомних сімей; для безробітних, які починають власний бізнес; для підприємців, які створюють нові робочі місця; для прибутків підприємств інвалідів і т.д.)</p>
			<p>Як інструмент формування доходів держави і спеціальних соціальних фондів (Пенсійний фонд, Фонд соціального страхування на випадок безробіття та інші).</p>
	Медико- оздоровчі	Профілактичні	<p>Профілактика соціальних хвороб: СНІДу, алкоголізму, наркоманії, туберкульозу. Карантин, епідеміологічні пороги. Амбулаторні засоби, загартування, гігієна (праці, сну, особиста тощо), дієта (культура харчування)</p>
		Діагностичні	<p>Експертні висновки МСЕК для встановлення групи інвалідності, санітарні інспекції.</p>
		Клінічні	<p>Терапевтичні. Хірургічні. Соціально захищені статті (протезування, діаліз, інвалідні візки тощо).</p>
		Реабілітаційні	<p>Курортне і санаторне лікування, масаж, фізпроцедури тощо.</p>

1.4. Розмежування інструментів і засобів соціальної роботи за суб'єкт – об'єктним, просторово-часовим і кількісно-якісним критеріями

Вихідною структурою процесу пізнання є суб'єкт-об'єктне відношення. З перших етапів свого конституювання і до формування системно обґрунтованих концепцій пізнання класична гносеологія виходила з фундаментальної передумови, згідно з якою основне завдання теорії пізнання – розкриття пізнавальних здібностей суб'єкта, що забезпечують йому можливість досягнення істинного знання про об'єкт.

У самому широкому сенсі під *суб'єктом пізнання* розуміється людина як носій свідомості, для якої характерні певні пізнавальні здібності (чуттєвість, свідомість, воля, пам'ять, уява, інтуїція та ін.) Реалізація цих здібностей, власне, і забезпечує людині можливість пізнавати світ.

Об'єкт пізнання в більшості класичних концепцій розглядається як фрагмент реальності, на який спрямована пізнавальна активність суб'єкта. Іншими словами, він трактується як незалежний від суб'єкта стійкий центр докладання його пізнавальних здібностей.

У класичній традиції основною темою теорії пізнання стає дослідження не стільки логіки і особливостей будови знання (як результату акту пізнання), скільки «логіки інтелекту», тобто особливостей і характеристик суб'єкта, котрий здійснює пізнавальну діяльність.

Звичайно, про суб'єкта можна говорити лише в рамках суб'єкт-об'єктного відношення. Але при цьому важливо розуміти, що проблема об'єкта пізнання, як і інші питання гносеології, набуває сенсу і значення лише в тій мірі, якою вона пов'язана з проблемою суб'єкта пізнання і співвіднесена з нею.

Суб'єкт-об'єктне відношення – сукупність способів взаємодії суб'єкта та об'єкта, які принципово відрізняються від відносин між собою об'єктів (досліджуються переважно природничими науками) та суб'єктів (досліджуються головним чином соціальними і гуманітарними науками).

Певне розуміння суб'єкт-об'єктний відношень може фіксуватися, зазвичай, у світогляді, який передбачає задане бачення світу (узагальнений об'єкт) людиною (узагальнений суб'єкт). Одне з найважливіших завдань науки – критична рефлексія різних світоглядів.

Найбільш послідовною основою і радикальною передумовою постановки питання про суб'єкт-об'єктні відношення виступає жорстка бінарна опозиція суб'єкта та об'єкта, представлена у Декарта (так званий картезіанський дуалізм), який постулював наявність двох субстанцій – мислячої та протяжної.

Класична гносеологія розглядала в якості найважливішого і мало не єдиного суб'єкт-об'єктного відношення пізнавальне ставлення: суб'єкт пізнає об'єкт, причому конкретна людина завдяки своїм органам відчуття здатна спостерігати предмети, в ідеалі ніяк не впливаючи на них. Некласична гносеологія у своєму прагненні подолати обмеженість передумов класичної була змушена почати враховувати (починаючи з Маркса) також практичне суб'єкт-об'єктне відношення (СОВ), тобто діяльність людини з перетворення світу, яка є умовою можливості її життя і в тому числі пізнавального СОВ.

Тому базовими виявляються онтологічні аспекти СОВ. Так, наприклад, уявлення про людину як самостійного суб'єкта, що протистоїть природі як об'єкту і оволодіває нею, призвело до сучасної екологічної кризи. А, як відомо, людина (ні як індивід, ні як навіть людство) не може бути автономним, ні від чого незалежним суб'єктом, вона сама, своєю органічною та неорганічною тілесністю включена у світ як певну впорядкованість об'єктів і є його частиною, і тільки наявність самосвідомості створює ілюзію її протиставленості світу – ілюзію, яка підтримується наявністю у свідомості образу світу.

Розкривши зміст понять про суб'єкт і об'єкт пізнання, а також про суб'єкт-об'єктне відношення спробуємо розмежувати конкретний арсенал інструментів і засобів соціальної роботи за суб'єкт – об'єктним критерієм (*див. табл. 1.3*).

**Розмежування інструментів і засобів соціальної роботи
за суб'єкт – об'єктним критерієм**

Кри- терії	Групи	Підгрупи	Вид засобів та інструментів	
Суб'єктні	Теоретико-методологічні	Організаційно-управлінські	Комунікативно-сміслові інструменти. Проекти, оргтехнологічні схеми, коротко-, середньо- і довгострокові плани. Організація громадських акцій (мітингів, маршів, акцій протесту чи солідарності / підтримки тощо); Підготовка та проведення форумів (семінару, конференції, зборів, благодійних концертів тощо).	
		Пізнавально-дослідницькі	Основні категорії, процедури і методи системного мислення; моделі, схеми, матриці, формули та інші форми фіксації наукового знання. Комунікативні (диспути, повідомлення, круглі столи, семінари, методологічні сесії тощо). Методологічне дослідження як знання про системно-структурні аспекти практичної та предметної іпостасей соціальної роботи.	
		Мислєдїяльнїснї (професїйна мислєдїяльнїснї як їнструмент дїяльнїсного зрєалїзування соціальної роботи)	Зовнішні	Мова/и (категорії, терміни та їх значення). Засоби розуміння (декодування та інтерпретації) змісту і цілісного осягнення смислу. Інформація як система культурних кодів (концепції, підходи, теорії, факти тощо). Засоби проблемно-діалогічного мислєзрєалїзування: умовнї позначкї, ескїзнї проєктї, мислєсхемї, схемї-конфїгураторї, кїльця Ейлєра, формулї, методологїчнї план-картї, моделї (катєгорїно-понятїйнї, оргструктурнї, структурно-функціональнї тощо).
			Внутрішні	<i>Психїка як засїб пїзнання і пристосування до середовища і водночас як своєрїднїй спосїб самовїдображення свїту.</i> <i>Свїдомїснїснї – голownа умова і засїб оволодїння собою (за Л.С. Вїготськїм).</i> <i>Знаннї (уявленнї, образї, поняття, смислї, мислєобрази). Інтєрпрєтацїйнї рамкї і схемї.</i> <i>Пїзнавальнї проблемї як їнструментї демонстрування певної мислєннєвої дїяльностї.</i> <i>Власнє мислєннє як засїб аналізу і розв'язання суспїльнїх проблем і життєвих задач (рефлексїя, понятїйнє оперування, орієнтацїя на життєвї потребї-мотивї, задїяннї способів і засобів здолання мислєннєвих утруднєнь та суперечностєй). Мислєннє: методологїчнє, програмувальнє, проєктнє, конструктивнє, дослїднїцькє, органїзацїйнє тощо.</i> <i>Професїйна майстернїснїснї.</i>

Кри-терії	Групи	Підгрупи	Вид засобів та інструментів	
Суб'єктивні	Теоретико-методологічні	Мислєдіяльнісні (професійна мислєдіяльність як інструмент діяльнєсного зреалїзування соціальної роботи)	Внутрішні	Проблематизація, онтологічний аналіз; професійне спілкування; схематизація, програмування, конструювання і проектування, категоризація, типологізація, систематизація. Ідеї, гіпотези, мислєтехніки, знаки як засоби внутрішньої психічної діяльності тощо.
	Практико-прикладні	Дорадчо-консультаційні, директивно-управлінські, контрольно-інспекційні		Відкриття соціальних установ і закладів (шкіл, територіальних центрів, консультаційних пунктів та ін.); видання соціальної реклами; призначення та нарахування різноманітних соціальних виплат і допомог; волонтерська діяльність тощо
Об'єктивні	Люди (фахівці) як ресурс	Спонукально-мотиваційні, когнітивні, конативні, рефлексивні		Самопроблематизація, що передбачає розширення меж своєї проблемної свідомості. Самозайнятість, саморегулювання, аутотренінг, перекваліфікація, само проектування. Самотворення засобів і способів розв'язання особистих проблем і внутрішніх проблемних ситуацій. Особиста професійність, компетентність і досвід фахівця соціальної сфери.

Розгляньмо тепер класифікацію інструментів і засобів соціальної роботи за просторово-часовим критерієм (*табл. 1.4*). Попередньо слід зауважити, що матеріальний світ складається з структурних об'єктів, які знаходяться в русі і розвитку, що представляють собою процеси, які розгортаються за певними етапами. Найбільш загальна характеристика простору – властивість об'єкта бути протяжним, займати місце серед інших, межувати з іншими об'єктами. Порівняння різних тривалостей, що виражають швидкість розгортання процесів, їх ритм і темп є поняттям часу. Категорії простору і часу виступають як форми буття матерії. Існує дві концепції простору і часу:

- субстанційна – розглядає простір і час як особливі сутності, які існують самі по собі, незалежно від матеріальних об'єктів (Демокрит, Епікур, Ньютон);
- реляційна – розглядає простір і час як особливі відносини між об'єктами і процесами й поза ними не існують (Лейбніц).

Загальні властивості простору і часу: об'єктивність і незалежність від свідомості людини; абсолютність як атрибутів матерії; нерозривний зв'язок

один з одним і з рухом матерії; залежність від структурних відносин і процесів розвитку в матеріальних системах; єдність переривчастого і безперервного в їх структурі; кількісна та якісна нескінченність. Розрізняють метричні (тобто пов'язані з вимірюваннями) і топологічні (наприклад, зв'язність, симетрія простору і безперервність, одномірність, незворотність часу) властивості простору і часу. Топологічні характеристики описують: переривчастість і безперервність, розмірність, зв'язність, орієнтовність. Метричні характеристики: кривизну, кінечність і безкінечність, ізотропність, гомогенність. Загальні властивості простору: протяжність, яка означає співставлення і співіснування різних елементів (крапок, відрізків, обсягів і т.п.); змога додавання до кожного конкретного елементу деякого наступного елемента або можливість зменшення кількості елементів; зв'язність і безперервність; тривимірність. З протяжністю простору нерозривно пов'язані його метричні властивості, які виражають особливості зв'язку просторових елементів, порядок і кількісні закони цих зв'язків. Специфічні (локальні) властивості простору: симетрія і асиметрія, конкретна форма і розміри, місце розташування, відстань між тілами, просторовий розподіл речовини і поля, межі визначаючі різні системи. Загальні властивості часу: об'єктивність; нерозривний зв'язок з матерією та її атрибутами; тривалість; одномірність і асиметричність; незворотність і спрямованість від минулого до майбутнього. Специфічними властивостями часу є конкретні періоди існування тіл від виникнення до переходу в якісно інші форми, одночасність подій, яка завжди відносна, ритм процесів, швидкість зміни станів, темпи розвитку, часові відношення між різними циклами у структурі систем. Теорія А. Ейнштейна довела, що в реальному фізичному світі просторові і часові інтервали змінюються при переході від однієї системи відліку до іншої. Теорія відносності вивела глибокий зв'язок між простором і часом, показавши, що в природі існує єдиний простір-час, а окремо простір і окремо час виступають як його своєрідні проекції, на які він по-різному розщеплюється в залежності від характеру руху тіл.

**Класифікація інструментів і засобів соціальної роботи
за просторово-часовим критерієм**

Кри- терії	Групи	Підгрупи	Вид засобів та інструментів
Просторові	Загально-державні	Загальнонаціональні	Інструменти соціальної політики. Закони прийняті Верховною Радою України, підзаконні акти, укази Президента України, постанови Кабінету Міністрів України, накази очільників профільних міністерств, ухвали судів та інші нормативні документи загальнонаціонального характеру.
	Регіональні	5 адміністративно-економічних регіонів та області України	Регіональні екологічні спілки, профсоюзи шахтарів, культурно-просвітницькі об'єднання тощо.
	Місцеві	Міські, районні, селищні, сільські, на рівні окремої громади	Місцеві громадянські об'єднання (члени ОСББ, патрулі самооборони ...) та ініціативні групи (волонтери, народний контроль тощо)
Часові	Пропедевтичні	Інструменти соціального прогнозування і профілактики	Інструменти збору та аналізу інформації. Профілактичні заходи щодо ВІЛ, туберкульозу, наркоманії, алкоголізму тощо. Мотивація та формування у населення просоціальних запитів і потреб. Пропедевтика соціальних конфліктів. Антиінфляційні заходи та антимонопольна політика держави.
	Поточно-оперативні	Інструменти безпосереднього впливу з метою прогнозованої зміни певного об'єкта (явища, предмета, соціальної ситуації чи особистісних рис клієнта)	Інструменти (технології, процедури, техніки, прийоми) призначення, нарахування і виплати соціальної допомоги різним категоріям клієнтів. Соціальні заходи, акції, інтервенції з метою зміни наявної ситуації на бажану. Безпосередня взаємодія соціального працівника з конкретним клієнтом з метою вирішення його життєвих утруднень.
	Контрольно-коректуючі	Параметри, критерії, соціальні індикатори та показники	Соціальна звітність, облік в системі зайнятості, облік обігу медикаментів, облік у жіночій консультації; перевірка дотримання нормативів безпечних умов праці на підприємствах; контроль і корекція цін на соціальні товари і послуги (проїзд у громадському транспорті, комунальні послуги тощо).

Останнім критерієм рефлексивного розмежування інструментів і засобів соціальної роботи є **кількість** і **якість** як засадничі філософські категорії, що відображають важливі сторони об'єктивної реальності (*див. табл. 1.5*).

Світ не складається з готових, закінчених речей, а являє собою сукупність процесів, в яких речі постійно виникають, змінюються і знищуються. Але з цього не випливає, що вони не мають певної форми існування, абсолютно нестійкі і не розрізняються між собою (ср. Релятивізм). Наскільки не змінювався б предмет, але до пори до часу він залишається саме цим, а не іншим, якісно визначеним предметом. Якісна визначеність предметів і явищ є тим, що робить їх стійкими, що розмежовує їх і створює нескінченну різноманітність світу. Якість є визначеність предмета, в силу котрої він є даними, а не іншим предметом і відрізняється від інших предметів. Якість предмету не зводиться до окремих його властивостей. Вона пов'язана з предметом як цілим, охоплює його повністю і є невіддільною від нього. Тому поняття якості пов'язане з буттям предмета. Предмет не може, залишаючись самим собою, втратити свою якість. У відношенні якого-небудь предмета з іншими проявляються різні його властивості або групи властивостей; в цьому розумінні можна говорити про багатоякісність предметів і явищ.

Поряд з якісною визначеністю всі предмети володіють також кількісною визначеністю: певною величиною, кількістю, об'ємом, темпом протікання процесів, ступенем розвитку властивостей і т.д. Кількість є такою визначеністю речі, завдяки котрій (реально чи уявно) її можна розділити на однорідні частини і зібрати ці частини воедино. Однорідність (схожість, подібність) частин або предметів – прикметна ознака кількості. Відмінності між предметами, неподібними між собою, носять якісний, а відмінності між схожими предметами – кількісний характер. На відміну від якості кількість не пов'язана так тісно з буттям предмета; кількісні зміни не відразу ведуть до знищення або істотної зміни предмета. Тільки досягнувши певної для кожного предмета межі, кількісні зміни викликають якісні. У цьому сенсі кількісна визначеність на відміну від якісної характеризується зовнішнім відношенням до природи предметів.

**Розмежування інструментів і засобів соціальної роботи
за кількісно-якісним критерієм**

Кри- терії	Групи	Підгрупи	Вид засобів та інструментів
Кількісні	Масові	Інструменти взаємовпливу у системі «держава - суспільство»	Засоби суспільного тиску: страйки, акції непокори чи солідарності, пікети тощо. Соціальна політика. Комунікативні технології: ідеологія, пропаганда, соціальна реклама, «паблік рілейшнз», перфоманс та ін. Інструменти соціологічного опитування. Інструменти роботи з громадою.
	Локальні (групові)	Інструменти диференціації цільових груп клієнтів з метою підвищення ефективності роботи з ними	<i>Психодіагностичний та соціометричний інструментарій</i> дослідження внутрігрупової взаємодії. Фокус-групи. <i>Інструменти колективної мислєдїяльності:</i> організаційно-діяльнісні ігри, мозковий штурм, методологічний семінар тощо. <i>Інструменти групового впливу</i> , що застосовуються у соціальній роботі з неблагополучними сім'ями, групами анонімних алкоголіків, жертвами домашнього насилля, групами усвідомленого батьківства і т.д. <i>Зонування територій</i> за адміністративною приналежністю (сільські, районні, міські, обласні, загальнонаціональні).
	Індивідуальні	Економічні	Адресна допомога, субсидії, пенсійні виплати, разові матеріальні допомоги
		Психологічні	Психоаналітичні бесіди, засоби психологічної діагностики та корекції особистості
		Медичні	Засоби медичної діагностики, реабілітації, долікарської та лікарської допомоги.
Правові		Консультації, юридичний супровід, представлення інтересів клієнта тощо.	
Якісні	Інструменти досягнення результативності	Власне якості	Інструменти внутрішнього і зовнішнього контролю та моніторингу, що здійснюється експертами держ. моніторингової інспекції за діяльністю соц. служб чи їх працівників (встановлення міри відповідності показників наданих соціальних послуг очікуваним результатам або вимогам, визначеним держстандартом соціального обслуговування чи ін. нормативними документами у сфері соц. обслуговування населення, що містять вимоги до умов, змісту, обсягу, форм, методів і технологій їх надання).
		Ефективності	Інструменти громадського контролю за співвідношенням між поставленими завданнями, досягнутими результатами і витратами, спрямованими на забезпечення цих результатів.

Завдяки цьому вона може бути відділена в процесі пізнання (напр., в математиці) від змісту як від чогось неістотного для справи. Винятково широка застосовність математичних теорій в різних за конкретним змістом сферах природознавства і техніки пояснюється тим, що математика вивчає переважно кількісні відношення. Якість не може бути зведеною до кількості, як це намагаються показати метафізики. Жоден предмет не володіє тільки якісною або тільки кількісною стороною. Кожен з них являє собою єдність певної якості і кількості (міри); він є якісною величиною і кількісно визначеною якістю. Порушення міри спричинює зміни даного предмета або явища та перетворює його в інший предмет або явище (*перехід кількісних змін у якісні*) [61].

Висновки до розділу 1

1. У соціальній роботі, як у будь якій іншій професійній діяльності, фахівець має чітко рефлексувати взаємозв'язок чотирьох аспектів: а) *сировина / ресурс* (соціальні проблеми громадян, соціальних груп і спільнот; проблемні ситуації); б) *засоби та інструменти* мислєдїяльності та перетворення довкілля; в) *способи* прогнозованого майбутньотворення (проблематизація, планування, проектування, програмування тощо); г) *продукт* (оптимальні варіанти, шляхи розв'язання; загальна теорія, методологія і методика соціальної роботи тощо).

2. *Організаційний інструментарій соціальної роботи* – набір засобів, що знаходяться у розпорядженні соціального працівників: 1) система грошової допомоги, що включає постійну, тимчасову і цільову допомогу непрацездатним людям, емігрантам та біженцям; 2) система натуральної допомоги; 3) система допомоги у вигляді послуг, зокрема і медичних; 4) організація соціальних закладів; 5) психологічні консультації і тренінги; 6) курси навчання і перекваліфікації [15, с. 190].

3. Інструмент, на відміну від засобу, має чітку (здебільшого вузьку) спеціалізацію і потребує від фахівця спеціальних знань і навичок щодо його

застосування. Для більш ефективного використання засобово-інструментального забезпечення соціальної роботи соціальний працівник має чітко рефлексувати їхні численні різновиди, групи чи типи. А відтак, перш за все необхідно здійснити *категоризацію*, котра уможливує *якісне* (змістове) упорядкування категорійно-понятійного апарату, а пізніше *типологізацію* щоб *кількісно* (організаційно) структурувати й похідні дефініції.

4. *Критерієм* методологічного структурування засобово-інструментального забезпечення соціальної роботи можуть бути наукові підходи (діяльнісний, бігевіористичний, біологічний, когнітивний, психоаналітичний, гуманістичний, соціально-психологічний та ін.), основні різновиди людської діяльності (гра, навчання, праця), сфери професійної діяльності (мистецтво, наука, філософія, релігія і т.д.) тощо.

5. З метою авторської систематики інструментально-засобового забезпечення соціальної роботи нами методологічно обґрунтовано і застосовано п'ять груп науково-філософських критеріїв: структурно-функціональний, формо-змістовий, суб'єкт – об'єктний (теоретико-методологічні і практико-прикладні; спонукально-мотиваційні, когнітивні, конативні, рефлексивні), кількісно – якісний (масові, групові, індивідуальні; власне якості, ефективності) і просторово – часовий (загальнодержавні, регіональні, місцеві; пропедевтичні, поточно-оперативні, контрольні-коректуючі).

6. Зазначені групи розмежовані на похідні підгрупи, котрі, своєю чергою, диференціюються на конкретні різновиди засобів та інструментів соціальної роботи. Пропонований розподіл дає змогу систематизувати в професійній свідомості соціального працівника повний арсенал потенційних засобів та інструментів провадження професійної діяльності, а відтак глибше рефлексувати їхні функціональні особливості та специфіку їх подальшого практичного застосування.

РОЗДІЛ II

ПРАКТИКА ЗАСТОСУВАННЯ ЗАСОБОВО-ІНСТРУМЕНТАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ У СОЦІАЛЬНІЙ СФЕРІ

2.1. Психолого-педагогічна характеристика як комплексний поліаспектний інструмент пізнання особистості

ЗАГАЛЬНІ ВІДОМОСТІ

ПІБ – Атаманець Галина Степанівна;

Вік – 22 р.;

Національність – українка;

Освіта – неповна вища (Тернопільський національний економічний університет (спеціальність «Соціальна робота»));

Місце роботи / посада – студентка групи СР -41;

Основні види діяльності у позаробочий час – освітньо-пізнавальна, домашньо-побутова;

Сімейний стан – неодружена;

Матеріальний стан сім'ї – достатній;

Місце та умови проживання – гуртожиток / потребують покращення;

Віросповідання (за наявності) – православна;

Стан здоров'я – шкідливі звички та хронічні захворювання відсутні; медичних протипоказань, що обмежують професійну діяльність немає.

Для дослідження індивідуально-типологічних особливостей Атаманець Г.С., нами підібрано 15 психологічних методик, що системно характеризують її з 5-ти аспектів (**додаток А**): загальна спрямованість особистості, здібності та схильності особистості, темперамент і характер, „Я-система” (саморегуляція, самоуправління), особистісні якості (*див. табл. 2.1*).

Підбір та систематика методик дослідження відповідно до 5-ти структурних блоків психолого-педагогічної характеристики

Структурні блоки характеристики		Батарей перехресних і взаємодоповнювальних психологічних методик
№	Назва	
I	Загальна спрямованість особистості	Карта пізнавальних інтересів (О. Мошковська, Л. Голомшток)
		Диференційно-діагностичний опитувальник (ДДО) Е.О. Клімова
		Тест професійних пріоритетів (методика Голланда)
II	Здібності та схильності особистості	Матриці Равена (психодіагностика інтелектуальних здібностей (IQ))
		Тест-опитувальник „Дослідження комунікативних та організаторських схильностей” (КОС)
		Короткий орієнтовний тест (КОТ) дослідження розумових здібностей
III	Темперамент і характер	Тест-опитувальник Г. Айзенка „Дослідження типу темпераменту”
		Методика Т. Лірі „Дослідження характерологічних тенденцій”
		Тест-опитувальник для діагностики екстраверсії-інтроверсії та невротизму (EPQ, форма А)
IV	„Я-система” (саморегуляція, самоуправління)	Визначення локусу суб’єктивного контролю (Є.Ф. Бажанін)
		Тест-опитувальник В.А. Лосенкова „Дослідження імпульсивності”
		Дослідження вольової саморегуляції (А.В. Зверков, Е. В. Ейдман)
V	Особистісні якості особистості	Тест „Дослідження егоцентризму”
		Тест-опитувальник „Особистісна агресивність і конфліктність”
		Тест-опитувальник В.В. Бойко „Діагностика рівня емпатії”

I. ЗАГАЛЬНА СПРЯМОВАНІСТЬ ОСОБИСТОСТІ

Назва методики: „Карта пізнавальних інтересів” (О. Мошковська, Л. Голомшток).

Загальна характеристика методики: спрямована на виявлення рівня професійних інтересів за різними сферами знань.

Одержані результати свідчать, що в Атаманець Г.С.

- яскраво виражений інтерес до – математики, географії, біології;
- виражений інтерес до – економіки, образотворчого мистецтва, легкої і харчової промисловості, торгівлі;
- менш виражений інтерес до – деревообробки, хімії, журналістики, спорту, педагогіки, музики, іноземної мови;

- відсутній інтерес до – фізики, транспорту, сценічного мистецтва;
- негативний інтерес до – авіації, радіотехніки, військової справи, будівництва.

Методика професійного відбору: „Диференційно-діагностичний опитувальник” (Е.О. Клімова).

Загальна характеристика методики: використовується для оцінки професійної спрямованості особистості, що визначається аналізом переваг, котрі надаються різним за характером видам діяльності. В основу цієї методики покладена схема класифікацій професій, відповідно до якої всі професії поділяться на п'ять груп за предметом діяльності: „людини-людина”, „людина-природа”, „людина-техніка”, „людина-знакова система”, „людина-художній образ”.

Одержані результати: максимальну суму балів (6) отримала сфера професійної діяльності – „людина-знакова система”. Більшість професій цього типу пов'язана з переробкою інформації і відрізняється за предметом праці:

- 1) тексти на рідній або іноземній мові (редактор, коректор, машиніста і т.д.);
- 2) цифри, формули, таблиці (програміст, економіст, бухгалтер);
- 3) креслення, схеми, карти (конструктор, геодезист, інженер-технолог);

звукові сигнали (радист, стенографіст, телефоніст).

Отже, Атаманець Г.С. подобається здійснювати розрахунки, креслення, схеми, систематизувати різні відомості, дані.

Назва методики: „Тест професійних пріоритетів” (методика Голланда).

Загальна характеристика методики: призначена для вивчення проф. пріоритетів людини та приналежності її до певного типу особистості: реалістичного, інтелектуального, соціального, конвенціонального, практичного чи артистичного.

Одержані результати. Кількісний аналіз одержаних результатів свідчить про те, що Атаманець Г.С. належить до *конвенційного типу* особистості, а отже їй притаманні наступні особливості: вона вибирає такі цілі, задачі і цінності,

котрі підтримуються звичаями і суспільством загалом. Відповідно до цього її підхід до проблем стереотипний, але практичний і коректний. Вона характеризується непохитністю, консервативністю і незворушністю. Перевагу надає пасивним заняттям, вибирає професії, що вимагають чітко структурованої діяльності у якій чітко зрозуміло, що є правильним, а що – хибним. Вона володіє більше математичними ніж вербальними здібностями, поганий оратор і керівник, оскільки у рішеннях залежить від інших людей та має прості погляди на життя.

II. ЗДІБНОСТІ ТА СХИЛЬНОСТІ ОСОБИСТОСТІ

Назва методики: „Матриці Равена (психодіагностика інтелектуальних здібностей (визначення IQ))”.

Загальна характеристика методики: призначена для виявлення рівня логічного мислення за допомогою п’яти типів матриць: *серія А* (встановлення взаємозв’язку в структурі матриць), *серія В* (виявлення аналогії між парами фігур), *серія С* (відслідкування прогресивних змін у фігурах матриць), *серія D* (перегрупування фігур у матрицях), *серія E* (розмежування фігур основного зображення на елементи).

Одержані результати. Галина Степанівна під час опрацювання 60 стимульних матеріалів набрала 59 „сірих” балів із 60 можливих, що еквівалентно показнику IQ–130. Відповідно досліджувана особа володіє „високим і дуже високим” рівнем інтелектуального розвитку (із 6 можливих у межах норми).

Назва методики: „Дослідження комунікативних та організаторських схильностей” (КОС).

Загальна характеристика методики: спрямована на визначення рівня (індексів) розвитку комунікативних та організаторських схильностей особистості за допомогою тесту-опитувальника КОС, дешифратора, шкали оцінок, а також формул та коефіцієнтів досліджуваних схильностей.

Одержані результати. Згідно кількісних показників Атаманець Г.С. належить до групи з високим рівнем організаторських схильностей (організаторські схильності становлять 75%). Відповідно особистість цього типу швидко знаходить друзів, із задоволенням бере участь в організаціях громадських заходів, здатна приймати самостійні рішення в критичних ситуаціях і діяти відповідно до внутрішнього спрямування.

Водночас були виявлені комунікативні нахили середнього рівня (коефіцієнт комунікативних схильностей – 56%).

Назва методики: „Короткий орієнтовний тест дослідження розумових здібностей” (КОТ).

Загальна характеристика методики: використовується для визначення інтегрального показника загальних розумових здібностей (*In*). За допомогою цієї методики можна достатньо надійно спрогнозувати успіхи у навчанні та ділові якості людини на основі 8 параметрів: здібності узагальнення та аналізу матеріалу; гнучкість мислення; інертність мислення і переключення; емоційні компоненти мислення; швидкість і точність сприйняття, розподіл та концентрація уваги; використання мови, грамотність; орієнтування; просторова уява.

Одержані результати. В результаті дослідження Галина Степанівна продемонструвала вищий за середній (із 5 можливих) рівень загальних розумових здібностей, набравши, 26 балів із 30 можливих за шкалою *In*, що свідчить про високу потенційну можливість самореалізації в обраній професійній діяльності.

III. ТЕМПЕРАМЕНТ І ХАРАКТЕР

Назва методики: „Дослідження типу темпераменту, за Г. Айзенком”.

Загальна характеристика методики: зазначена методика дає змогу визначати з високою надійністю рівень екстраверсії, емоційної стійкості та переважаючий тип темпераменту.

Одержані результати. За шкалою екстраверсії-інтроверсії Атаманець Г.С. набрала 7 балів, що вказує на притаманний їй „середній рівень

інтроверсії”. Інтроверт часто заглиблений у себе, спокійний, урівноважений, неагресивний, проте важко адаптується до реальності. Він любить прогнозувати майбутнє, відповідальний, контролює свої почуття, консерватор. Водночас виявлений показник невротизму (8 балів) свідчить про приналежність до представників „стійкого типу вищої нервової системи”. Такі емоційно стабільні особистості відрізняються урівноваженістю, спокоєм, рішучістю, виваженістю дій та вчинків. На основі одержаних показників можна з впевненістю стверджувати, що Атаманець Г.С. належить до особистостей із слабо вираженим флегматичним (флегматично-сангвіноїдним) типом темпераменту.

Назва методики: „Дослідження характерологічних тенденцій, за Т. Лірі”.

Загальна характеристика методики: виявлення основних характерологічних тенденцій (домінування та дружелюбність) на основі аналізу індексів 8 похідних тенденцій, котрі мають 3 ступеня вираження: *тенденція 1* (домінантність – владність – деспотичність); *тенденція 2* (впевненість у собі – самовпевненість – самозакоханість); *тенденція 3* (вимогливість – непримиренність – жорсткість); *тенденція 4* (скептицизм – упертість – негативізм); *тенденція 5* (поступливість – лагідність – пасивне підкорення); *тенденція 6* (довірливість – слухняність – залежність); *тенденція 7* (добросердечність – несамостійність – надмірний конформізм); *тенденція 8* (готовність прийти на допомогу – безкорисливість – жертвовність).

Одержані результати. За результатами аналізу показників кожної з 8 характерологічних тенденцій найбільш виражені тенденції характеру піддослідної: владність, упевненість в собі, вимогливість, скептицизм, пасивне підкорення, слухняність, несамостійність, безкорисливість. За допомогою формул підраховано показники основних характерологічних тенденцій: домінування – 1,6; дружелюбність – 8,0.

Назва методики: „Тест-опитувальник для діагностики екстраверсії-інтроверсії та невротизму (EPQ, форма А)”.

Загальна характеристика методики: за допомогою 57 запитань здійснюють діагностику особливостей особистісної поведінки та індивідуальних почуттів. Запитання поділяються на три групи: виявлення емоційної стійкості – нестійкості; дослідження інтроверсії-екстраверсії; шкала прихованість – щирість.

Одержані результати. За індексом відвертості Атаманець Г.С. набрала 3 бали, що свідчить про достатню щирість і відвертість у відповідях піддослідної й позитивно позначається на надійності подальших показників: помірна та значна екстраверсія чи інтроверсія; висока та середня емоційна стійкість, висока та дуже висока емоційна нестійкість. За допомогою теста-опитувальника Г. Айзенка підтверджено, що Галина Степанівна належить до представників помірної інтроверсії та особистостей з низьким рівнем невротизму (середній рівень емоційної стійкості).

IV. „Я-СИСТЕМА” (САМОРЕГУЛЯЦІЯ, САМОУПРАВЛІННЯ)

Назва: „Визначення локусу суб’єктивного контролю” (Є.Ф. Бажанін).

Загальна характеристика методики: тест-опитувальник розроблений Є.Ф. Бажаніним на основі шкали локусу контролю Дж. Роттера для визначення рівня сформованості суб’єктивного контролю, котрий є показником загальної інтернальності (Іо). Локус контролю характеризує вольову сферу людини й відображає її схильність приписувати відповідальність за результати своєї діяльності зовнішнім силам (екстернальний локус контролю) або власним здібностям і зусиллям (інтернальний локус).

Одержані результати. Показник інтернальності Атаманець Г.С. складає 32 бали, що відповідає *середньому рівневі*. Він властивий для більшості людей у яких суб’єктивний контроль змінюється залежно від того чи здається людині ситуація складною або простою, приємною або неприємною.

Назва методики: „Дослідження імпульсивності” (В.А. Лосенкова).

Загальна характеристика методики: використовується для визначення величини показника імпульсивності (Пі) за 20 запитаннями і 4 бальною шкалою

відповідей до кожної з них. Дає змогу виявити рівень імпульсивності (високий, середній, низький) як рису протилежну вольовим якостям цілеспрямованості і наполегливості.

Одержані результати. Атаманець Г.С. притаманний низький рівень імпульсивності (Pi=29). Відтак вона є достатньо цілеспрямованою, має чіткі ціннісні орієнтації, проявляє наполегливість у досягненні поставленої мети та намагається довести розпочате до кінця.

Назва: „Дослідження вольової саморегуляції” (А. Зверков, Е. Ейдман).

Загальна характеристика методики: використовується для визначення величин, індексів вольової саморегуляції за пунктами загальної шкали (В) та індексів за субшкалами *наполегливість* (Н) і *самовладання* (С). Під рівнем вольової саморегуляції розуміється міра опанування особистою поведінкою в різноманітних ситуаціях, здатність свідомо керувати своїми діями, бажаннями і станами.

Одержані результати. Атаманець Г.С. властивий *високий рівень вольової саморегуляції* (В=20), котрий притаманний емоційно зрілим, активним, незалежним і самостійним особам. Її вирізняє спокій, упевненість у собі, стійкість намірів, реалістичність поглядів, розвинене почуття особистого обов'язку. Такі люди вміють розподіляти зусилля, рефлексують особисті мотиви, здатні контролювати свої вчинки і володіють вираженою соціально-позитивною спрямованістю.

Субшкала *наполегливість* характеризує значну силу намірів цієї людини (Н=13), її прагнення до здійснення розпочатої справи. Таких осіб мобілізують перешкоди на шляху до мети не відвертають альтернативи і спокуси, їм притаманна повага до соціальних норм та прагнення повністю підпорядкувати їм свою поведінку.

Субшкала *самовладання* відображає достатньо високий рівень (С=12) довільного контролю емоційних реакцій і станів. Упевненість у собі, таких людей, звільняє від страху перед невідомим, підвищує готовність до сприймання нового, забезпечує свободу поглядів, тенденцію до новаторства та радикалізму.

V. ОСОБИСТІСНІ ЯКОСТІ

Назва методики: „Дослідження егоцентризму”.

Загальна характеристика методики: використовується для дослідження егоцентризму за допомогою проективного тесту егоцентричних асоціацій (ЕАТ), що складається з 40 незакінчених речень. Аналіз результатів здійснюється за допомогою таблиці градації рівнів егоцентризму студентів. П'ять рівнів егоцентричної спрямованості (дуже низький, низький, середній, високий, дуже високий) диференційовані за гендерною ознакою та курсом навчання.

Одержані результати. Для Галини Степанівни характерний середній рівень егоцентричної спрямованості (16 балів). Егоцентризм як ознака особистості є центрованою і фіксованою соціальною установкою, яка в даному випадку визначає *помірне* повернення уваги до своїх якостей, думок, переживань, уявлень, дій тощо. Така спрямованість сприяє автономізації особистості від інших людей і зумовлюється потребами у власному успіху, співчутті, опіці, афіліації, в самоствердженні та захисті свого „Я”.

Назва методики: „Особистісна агресивність і конфліктність” (Є.П. Ільїн, П.О. Ковальов).

Загальна характеристика методики: призначена для виявлення схильності суб'єкта до конфліктності та агресивності як особистісних характеристик.

Одержані результати:

- а) схильність до запальності – 6 балів;
- б) схильність до настирливості, напористості – 4 бали;
- в) схильність до образливості – 1 бал;
- г) схильність до непоступливості, впертості – 2 бали;
- д) схильність до безкомпромісності – 1 бал;
- е) схильність до помсти – 2 бали;
- є) схильність до нетерпимості до думки інших – 2 бали;
- ж) схильність до підозри, недовіри – 3 бали;

Отже, показник *позитивної агресивності* становить – (б+г) 6 балів із 20,
негативної агресивності – (є+е) 4 бали із 20,
конфліктності – (д+а+в+ж) 11 балів із 40.

Назва методики: „Діагностика рівня емпатії” (В. В. Бойко).

Загальна характеристика методики: спрямована на виявлення рівня емпатійних тенденцій. У структурі емпатії В.В. Бойко виділяє декілька каналів: *раціональний канал емпатії* (характеризує спрямованість уваги, сприйняття і мислення суб’єкта, що проявляє емпатію до іншої людини; це спонтанний інтерес до ближнього без логіки і мотивації); *емоційний канал емпатії* (фіксує властивість суб’єкта емпатії емоційно резонувати з оточуючими – співпереживати, бути співучасником, розуміти внутрішній світ ближнього); *інтуїтивний канал емпатії* (бальна оцінка свідчить про властивість респондента бачити поведінку партнерів, діяти в умовах дефіциту вихідної інформації про них, спираючись на досвід, що знаходиться у підсвідомому; на рівні інтуїції узагальнюються різні відомості про партнерів); *установки, які сприяють або заважають емпатії* (виявляє зниження емпатії, якщо людина прагне уникати особистих контактів, переконана у недоречності проявляти цікавість до іншої особи, спокійно ставиться до проблем та переживань оточуючих; і навпаки, піднесення емпатії, якщо немає перешкод зі сторони установок особистості); *проникаюча властивість емпатії* (характеризує комунікативні властивості людини, які проявляються у відкритості, довірливості, щирості); *ідентифікація в емпатії* (уміння зрозуміти іншого на основі співпереживання, уміння поставити себе на місце партнера, легкість, гнучкість емоцій, здатність до наслідування).

Одержані результати:

Раціональний канал емпатії – 1 бал.

Емоційний канал емпатії – 4 бали.

Інтуїтивний канал емпатії – 1 бал.

Установки, які сприяють або заважають емпатії – 2 бали.

Проникаюча властивість емпатії – 4 бали.

Ідентифікація в емпатії – 3 бали.

Оцінка кожного структурного елементу емпатії може коливатися від 0 до 6 балів і вказувати на значення кожного параметра в її структурі. Основний показник (сумарний) – *рівень емпатії* – становить у Атаманець Г.С. 15 балів і відповідає заниженому рівню емпатії.

ВИСНОВКИ ТА РЕКОМЕНДАЦІЇ

Результати кількісного та якісного аналізу одержаних емпіричних даних, що поліаспектно характеризують особистість Атаманець Галини Степанівни, вказують на те, що вона є самодостатньою та самоактуалізованою індивідуальністю із власним світоглядом і ставленням до навколишнього світу. Зокрема, можна виокремити її загальні інтегральні характеристики:

1. Обрана професійна діяльність Атаманець Галини повністю відповідає загальній спрямованості особистості (домінуючий тип спрямованості „людина - знакова система”, конвенційний тип особистості, пізнавальні інтереси центруються довкола математичних професій), а також виявленим здібностям і схильностям (володіє дуже високим рівнем інтелекту (IQ=130), переважання математичних здібностей над вербальними, вищий за середній рівень загально-розумових здібностей). Разом з тим, аналізуючи результати методики КОТ, для розвитку певних аспектів інтелекту доцільно рекомендувати:

- читання тлумачних словників, словників крилатих висловів, прислів'їв та приказок, а також виконання лінгвістичних завдань;
- тренувати увагу на різноманітних об'єктах з послідовним перетворенням їхніх образів в уяві;
- у професійній діяльності обрати сферу нарахування і призначення соціальних допомог (роботу з документами і математичними розрахунками), а не безпосередню роботу з клієнтами.

2. У Галини Степанівни домінуючий тип темпераменту – флегматичний, інтровертований тип особистості, що впливає на деякі особливості характеру та

поведінки: часто заглиблена у собі, присутній комунікативний бар'єр, спокійна, урівноважена, дії обмірковані й раціональні, песиміст, не любить непередбачуваних ситуацій, дотримується заведеного життєвого порядку, контролює свої почуття, відповідальна, дуже рідко проявляє агресивність. Для корекції деяких рис характеру доречно рекомендувати:

- тренувати свій соціальний інтелект (розуміння людей, спостережливість за емоційним станом інших осіб, встановлення контактів); участь у тренінгах сенситивності, спілкування та частково децентрації;

- підвищувати самооцінку (аутотренінги, самонавіювання, терапевтичні методи тощо).

3. Для Атаманець Г.С. властиві психологічні особливості, які зумовлюються середнім рівнем інтернального контролю (відповідальність за результати своєї діяльності бере на себе, приписує їх власним здібностям і зусиллям), низьким рівнем імпульсивності (має чіткі ціннісні орієнтації, проявляє наполегливість у досягненні поставленої мети, намагається довести розпочате до кінця), високим рівнем вольової саморегуляції (добре рефлексує особисті мотиви, планомірно втілює власні наміри, вміє розподіляти зусилля, здатна контролювати свої емоції і вчинки, володіє вираженою соціально-позитивною спрямованістю) та особистісними якості, які характеризуються середнім рівнем егоцентричної спрямованості (автономізація), низьким рівнем агресивності і конфліктності. Разом з тим прагнення до постійного самоконтролю, надмірне свідоме обмеження спонтанності може призвести до підвищення внутрішньої напруженості, до переважання постійної стурбованості та втоми.

Отже, здобувши інформацію про психологічні особливості Атаманець Г.С. є змога розробити для неї програму самовдосконалення, яка б враховувала усі виявленні індивідуально-типологічні особливості, і містила б конкретні практичні рекомендації щодо розвитку чи корекції певних аспектів її особистості.

2.2. Конкретно-соціологічне дослідження як професійний засіб пізнання соціальної реальності

Програма соціологічного дослідження "Рівень довіри виборців щодо чесності проведення та підрахунку голосів на виборах до Верховної Ради України 28 жовтня 2012 р." (13 жовтня 2012 р.)

Обґрунтування проблеми дослідження

Прецедент «Помаранчевої революції» в Україні та низка інших, так званих, «кольорових революцій» в країнах пострадянського табору та світу наочно переконують, що будь-яка передача влади супроводжується загостреним почуттям справедливості й певним рівнем недовіри з боку широких мас населення і міжнародної спільноти. Нинішні політичні реалії не є винятком, адже уже сьогодні лунають скарги різних політичних сил і громадських організацій щодо порушення виборчого права. Крім того, нині немає абсолютного незаперечного лідера передвиборчих перегонів, адже найбільший рейтинг простежується у провладної партії, а сукупний показник підтримки вищий в опозиційних сил. Відтак можна спрогнозувати, що жодна з сторін не визнає одразу своєї поразки і намагатиметься взяти реванш, апелюючи до міжнародних інституцій та власного консолідованого електорату. За цих обставин може виникнути загроза різкої внутрішньої дестабілізації та зовнішньої політичної ізоляції країни. Отож політичним партіям важливо не лише прийти до влади, а й утримати її, закріпивши в свідомості мас думку про правомірність оголошених ЦВК результатів виборів.

Кожній революційній ситуації притаманний наростаючий динамізм. У своєму розвитку вона проходить низку стадій, починаючи з явних ознак масового бродіння і закінчуючи загальнонаціональною кризою, що переростає в революцію. Чим вища стадія революційної ситуації, тим більшу роль в її подальшому розвитку набуває суб'єктивний чинник, а також здатність і готовність революційних класів здійснити назрілі перетворення. В період загальнонаціональної кризи роль суб'єктивного чинника стає вирішальною. Звісно не

кожна революційна ситуація досягає вищої стадії і переростає у революцію. Лише точне визначення початку зазначеної ситуації дає змогу встановити момент активного включення всіх революційних сил в безпосередню боротьбу за владу. Якщо ж прогресивні класи з тих чи інших причин не готові до активних і організованих дій, то в розвитку революційної ситуації настає спад, масове революційне збудження гасне, а панівний клас знаходить засоби утримання влади в своїх руках.

Відчуття несправедливості, низькі соціальні стандарти і психологічний чинник сезонної осінньої депресії (коли люди схильні згущувати темні барви свого становища) потенційно може спричинити таку революційну ситуацію за якої «із іскри розгориться полум'я). Тому важливо відстежувати «градус соціально-політичного накалу» у різних регіонах країни, а відтак рівень потенційної готовності виборців відстояти власне волевиявлення шляхом масових акцій громадської непокори. Водночас, навіть за умов попередження владою масових заворушень населення, сформована громадська думка щодо аналізованої проблеми значно впливатиме на подальшу легітимність новообраної Верховної Ради як законодавчої гілки влади України.

Отож якщо суспільство не зможе висловити своє невдоволення ситуацією в країні демократичними методами, а волевиявлення буде неможливе через фальсифікацію, або проведення недемократичним способом – виникнення революційної ситуації є цілком ймовірним.

Об'єкт дослідження – громадська думка щодо рівня демократичності та об'єктивності фіксації політичного волевиявлення населення.

Предмет дослідження – особливості політичних очікувань виборців різних регіонів країни щодо чесності проведення та підрахунку голосів на чергових виборах до ВР України.

Мета дослідження: виявити переважаючі очікування виборців щодо об'єктивності відображення результатів їх волевиявлення на виборах до Верховної Ради України 28 жовтня 2012 року.

Для досягнення поставленої мети були поставлені такі **завдання**:

- 1) розробити інструментарій для виявлення рівня довіри респондентів щодо чесності проведення та підрахунку голосів на виборах до ВР;
- 2) виявити політичні пріоритети виборців, а також з'ясувати рівень їхньої готовності взяти участь у чергових виборах;
- 3) з'ясувати очікування населення щодо чесності проведення та об'єктивності результатів майбутніх виборів;
- 4) дослідити наскільки ефективними вважають респонденти дії влади щодо недопущення фальсифікацій на виборчих дільницях шляхом встановлення там відеокамер;
- 5) виявити хто на думку виборців найбільше зацікавлений (влада чи опозиція) у фальсифікації результатів виборів;
- 6) встановити наскільки поширеною в політичному сьогоднішній Україні є передвиборча технологія підкупу виборців;
- 7) визначити «градус соціально-політичного накалу» серед населення різних регіонів країни, а відтак рівень готовності виборців відстоювати власне волевиявлення шляхом участі в акціях громадської непокори (створення революційних ситуацій);
- 8) виявити соціально-демографічні та соціально-статусні особливості в очікуваннях виборців щодо чесності проведення та підрахунку голосів на чергових виборах;
- 9) здійснити кількісний та якісний аналізи отриманих емпіричних даних відповідно до концепції дослідження та сформулювати основні рекомендації щодо підвищення рівня довіри виборців до процедури проведення та підрахунку голосів на виборах до Верховної Ради України.

Гіпотези дослідження.

1. Переважна більшість респондентів виявляє готовність взяти участь у виборах, що за відсутності у бюлетені варіанту вибору «проти всіх», опосередковано вказує на достатньо значний рівень сподівань виборців щодо чесності проведення та результатів плебісциту (запитання № 1).

2. Більша частина виборців не вважає, що встановлення відеокамер на виборчих дільницях сприятиме збереженню об'єктивності їх волевиявлення (запитання № 3).

3. Передвиборча технологія підкупу виборців поширена локально і здебільшого притаманна для Центральної та Східної України (запитання № 6).

4. Електорат провладної «Партії регіонів» вважає, що у фальсифікації результатів виборів однаковою мірою зацікавлені влада і опозиція, тоді як прихильники опозиційних політичних сил переконані, що фальсифікацією займатиметься лише влада (запитання № 4, 5, 7).

5. Стійке переконання, що вибори пройдуть чесно має абсолютна меншість виборців (запитання № 2).

6. Для більшості виборців в Україні притаманний невисокий рівень готовності відстоювати власне волевиявлення шляхом участі в акціях громадської непокори (запитання № 8).

7. Основним активом політиків-аутсайдерів для створення передреволюційної ситуації в країні є молодь, яка у переважній своїй частині має намір відстоювати свій вибір, вдаючись до радикальних заходів (запитання № 8, 10).

Інтерпретація основних понять

Виборець — громадянин, що володіє активним виборчим правом і місце проживання якого розташоване в межах виборчого округу, що забезпечує представницький характер органу публічної влади відповідного рівня.

Громадська думка (сукупність думок певної множини людей) розглядається як два суспільних феномени:

- соціальний (чи соціально-політичний) інститут, що бере участь у здійсненні влади, один із визнаних, узаконених механізмів процесу у прийнятті рішень на всіх рівнях життєдіяльності суспільства. Іншими словами, громадська думка – це форма вияву політичної волі, свідомості мас, яка чинить тиск на державний управлінський апарат (у тому числі й на виборах, у процесі референдумів) і, поряд з іншими соціально-політичними інститутами, бере участь у політичному процесі країни;

•сукупність суджень, які поділяються різноманітними соціальними групами щодо тих чи інших подій, явищ суспільної дійсності.

Електорат — сукупність громадян, яким надано право брати участь у виборах певного органу, політичної партії чи конкретної особи. Прихильники політичної партії, які голосують за висунутих нею кандидатів на виборах.

Мажоритарна система (фр. *majorite* — більшість) — система визначення результатів виборів, завдяки якій депутатські мандати (один або кілька) отримують тільки ті кандидати, які отримали встановлену законом більшість голосів, а усі інші кандидати вважаються не обраними.

Округ — частина держави, що виокремлюється в осібну територіальну одиницю з адміністративно-політичною, господарською чи іншою метою. Район діяльності якого-небудь державного органу галузевого управління.

Плебіцит (лат. *plebiscitum*, буквально — рішення народу) — це всенародне голосування з питання державної приналежності певної території або політичної долі держави.

Політика — сфера діяльності, пов'язана із взаєминами між класами, націями та іншими соціальними спільностями, ядром котрих є проблема завоювання, утримання і реалізації державної влади.

Політична довіра — соціально-психологічне відчуття і стан, властиві як окремим людям, так і спільностям людей, котра полягає в ідентифікації політичних інтересів та їх носіїв. Її суб'єктом і об'єктом можуть бути як окремий політичний діяч, так і політична організація чи держава загалом. Вона ґрунтується на знанні особистісних рис того чи іншого політичного діяча, змісту діяльності політичної партії чи державних органів. Політична довіра зумовлюється власним досвідом людини, а також політичним, історичним досвідом політичних партій, організацій тощо. Нестача знань спричинює сліпу віру й поклоніння, що є основою популізму. Феномен же політичної довіри має провідне значення у процесі функціонування всіх демократичних інститутів.

Політична інформація — це складова частина соціальної інформації, що охоплює всі явища і факти, події в політичній сфері життя суспільства —

взаємини між різними соціальними верствами, етнічними утвореннями, інститутами управління і суспільством, державами, і навіть між різними релігіями. Сюди ж належать повідомлення про події та явища, що відбуваються в соціальному житті – в економіці, культурі, науці і техніці, котрі мають певне політичне значення

Політична партія – інститут, що відображає інтереси певної соціальної групи (чи груп) і/чи ідеологію й прагне до державної влади для їх реалізації.

Предмет соціології політики – політична свідомість і поведінка людей, які втілюються у діяльності держав і громадських інститутів, організацій, а також механізм впливу на процеси функціонування політичної влади.

Революційна ситуація – це політична обстановка, що передуює революції й характеризується масовим революційним збудженням і включенням широких верств пригноблених класів в активну боротьбу проти чинної влади. Вона є основним показником зрілості соціально-політичних умов для розпочинання революційних дій.

Рейтинг – числовий або порядковий показник, що відображає важливість або значущість певного об'єкта чи явища.

Обґрунтування вибірки дослідження.

Генеральну сукупність складають громадяни України, які досягнули виборчого віку і законодавчо мають право голосу.

Модель вибіркової сукупності формується з моделі генеральної сукупності виборців конкретного одномандатного округу. Всього, згідно з двоступеневою вибіркою, випадковою і квотною*, слід опитати 1800 респондентів. Важливо, щоб у найменших підгрупах за статтю чи віком було не менше 100-300 респондентів, що дає змогу отримати стійкі статистичні результати.

Кожен інтерв'юер має опитати не менше 50 респондентів. Опитування проводиться у межах вулиць, що належать до виборчих діляниць закріплених за конкретним інтерв'юером.

*Взірець добору кількості респондентів визначених за квотною вибіркою:

**КІЛЬКІСТЬ РЕСПОНДЕНТІВ,
які планують взяти участь у виборах до ВР – 28 жовтня 2012 р.
Міський округ № м. Полтави**

Стать	Вік					Підсумок	
	18 – 30 років	31 – 39 років	40 – 49 років	50 - 59 років	за 60 років	Всього по округу за статтю	Всього респондентів по округу
Чоловіки	2	5	6	6	4	23	50
Жінки	2	6	7	7	5	27	
Підсумок:	4	11	13	13	9	РАЗОМ: 50	

З вищою освітою опитувати не більше 26 % (6 чоловіків і 7 жінок різного віку).

Таблиця 2.2

Логічна структура дослідження

Операційні поняття		Індикатори	Запитання анкети
1. Виявлення побутуючих політичних уподобань виборців			
1.1	Рейтинг політичних партій та їх представників	Визначення найбільш рейтингових персоналій майбутніх депутатів-мажоритарників і політичних партій, які вони презентують	Запитання № 4, 7
1.2	Готовність виборця до плебісциту	Виявлення рівня готовності виборців до участі у голосуванні	Запитання № 1
2. Визначення очікувань виборців щодо чесності проведення та підрахунку голосів на виборах до ВР			
2.1	Потенційні суб'єкти політичної фальсифікації	Виявлення найбільш зацікавлених суб'єктів (влади чи опозиції) у фальсифікації результатів майбутніх виборів	Запитання № 5
	Політична технологія підкупу	Визначення рівня поширення в політичному сьогоденні України спроб кандидатів у депутати «купити» голоси виборців	Запитання № 6
2.3	Пропедевтика фальсифікацій у процесі плебісциту	З'ясування наскільки ефективними є на думку виборців дії влади щодо недопущення	Запитання № 3

		фальсифікацій на виборчих дільницях шляхом встановлення там відеокамер	
2.4	Револьюційна ситуація («градус соціально-політичного накалу»)	Виявлення рівня сподівань виборців на чесні вибори та їх готовності відстоювати власне волевиявлення шляхом участі в масових акціях громадської непокори	Запитання № 2, 8
3. Дослідження соціально-демографічних і соціально-статусних детермінант політичних уподобань та очікувань виборців			
3.1	Аналіз особливостей політичного самовизначення виборців у контексті їх демографічних особливостей	Кореляції між показниками віку і статі респондентів та рівнем їх довіри щодо чесності проведення й підрахунку голосів на виборах до ВР України	Запитання № 9, 10
3.2	Аналіз особливостей політичного самовизначення електорату у розрізі їх професійних характеристик	Співставлення відповідей респондентів на основний блок запитань анкети з особливостями їхньої освіти та характеру зайнятості	Запитання № 11, 12

Інструментарій. Збір первинної соціологічної інформації планується проводити методом інтерв'ю респондентів, з використанням стандартизованого бланка опитування для інтерв'юєрів. Оперативність і достовірність отриманих даних забезпечується розробкою компактного опитувальника, в якому містяться спеціальним чином сформовані запитання та варіанти відповіді на них. Орієнтовна кількість 2 блоків запитань: основний – 8 і соціально-демографічний блок – 4. Всього 12 запитань, що вносяться у програму для статистичної обробки.

З метою недопущення фальсифікації даних інтерв'юєри особисто вносять через Інтернет дані опитування, використовуючи веб-програму ІСО (Інноваційна система опитування). Внесені дані в ІСО автоматично обробляються і подаються у формі таблиць прямого та подвійних розподілів даних. Результати соціологічного дослідження оформляються у вигляді аналітичного звіту.

Всеукраїнська Служба соціологічного моніторингу

ГО «ІНСТИТУТ УКРАЇНСЬКОЇ СЛУЖБИ МОНІТОРИНГУ»

Офіс: Україна, 36017, м. Полтава, вул. Хрестовоздвиженська, 10,

Науковий керівник дослідження – Лебедик Микола Петрович, тел. Моб.: 099-041-08-52;

Область..... Номер округу ВР № ...	Місто..... Район в місті Сільський район..... де проживає респондент:	Село , Для міста - номер міського виборчого округу №.....	Номер в/дільниці №..... (інтерв'юеру видається список вулиць з номерами буд. у межах дільниці)
---------------------------------------	--	--	---

БЛАНК ІНТЕРВ'ЮЕРА № 14

"Рівень довіри виборців щодо чесності проведення та підрахунку голосів на виборах до Верховної Ради України 28 жовтня 2012 р."

(13 жовтня 2012 р.)

Прізвище інтерв'юера:	Номер моб. тел. інтерв'юера:
-----------------------	------------------------------

ШАНОВНИЙ (А) ДОБРОДІЮ (КО) !

Якщо Ви плануєте взяти участь у виборах депутатів Верховної Ради 28 жовтня 2012 року, то просимо дати відповіді на запитання даної анкети.

1. Чи готові Ви прийти й проголосувати на виборах до Верховної ради України 28 жовтня 2012 р.?

1 – ТАК	2 – Не впевнений	3 – НІ
---------	------------------	--------

2. Чи вірите Ви, що вибори до Верховної Ради будуть чесними?

1 – ТАК	2 – Важко відповісти	3 – НІ
---------	----------------------	--------

3. Чи сприятиме об'єктивності виборів встановлення відеокамер на виборчих дільницях?

1 – ТАК	2 – Важко відповісти	3 – НІ
---------	----------------------	--------

4. ЯКБИ ВИБОРИ ДО ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ ПРОВОДИЛИСЯ СЬОГОДНІ,

за яку політичну партію ВИ ПРОГОЛОСУЄТЕ ?

(Назви партій інтерв'юер показує респонденту окремим списком, див. Додаток 2)

№ п/п	Назва партії - суб'єкту виборчого процесу
1	Партія «Українська платформа "Собор"»
2	Соціалістична партія України
3	Комуністична партія України
4	Політичне об'єднання "Рідна Вітчизна"
5	Партія "Російський блок"
6	Партія Н.Королевської "Україна - Вперед!"
7	Всеукраїнське об'єднання "Громада"
8	Партія «Українська національна ассамблея»
9	Ліберальна партія України
10	Партія «Нова політика»
11	Всеукраїнське об'єднання "Свобода"
12	Партія «Зелена планета»
13	Партія пенсіонерів України
14	Партія "Наша Україна"
15	Політична партія "Зелені"
16	Партія зелених України
17	Партія "УДАР"
18	Партія "Україна майбутнього"
19	Всеукраїнське об'єднання "Батьківщина"
20	Партія регіонів
21	Партія "Народно-трудовий союз України"
22	Радикальна партія Олега Ляшка
23	Не визначився
24	Не буду голосувати за жодну партію

**СПИСОК ПАРТІЙ,
які зареєстровані для участі у виборах до Верховної ради
України
28 жовтня 2012 р.**

№ п/п	НАЗВА ПАРТІЇ - СУБ'ЄКТУ ВИБОРЧОГО ПРОЦЕСУ
1	Партія «Українська платформа "Собор"»
2	Соціалістична партія України
3	Комуністична партія України
4	Політичне об'єднання "Рідна Вітчизна"
5	Партія "Російський блок"
6	Партія Н.Королевської "Україна - Вперед!"
7	Всеукраїнське об'єднання "Громада"
8	Партія «Українська національна ассамблея»
9	Ліберальна партія України
10	Партія «Нова політика»
11	Всеукраїнське об'єднання "Свобода"
12	Партія «Зелена планета»
13	Партія пенсіонерів України
14	Партія "Наша Україна"
15	Політична партія "Зелені"
16	Партія зелених України
17	Партія "УДАР"
18	Партія "Україна майбутнього"
19	Всеукраїнське об'єднання "Батьківщина"
20	Партія регіонів
21	Партія "Народно-трудовий союз України"
22	Радикальна партія Олега Ляшка

Всеукраїнська Служба соціологічного моніторингу

ГО «ІНСТИТУТ УКРАЇНСЬКОЇ СЛУЖБИ МОНІТОРИНГУ»

Офіс: Україна, 36017, м. Полтава, вул. Хрестовоздвиженська, 10,
Науковий керівник дослідження – Лебедик Микола Петрович, тел. Моб.: 099-041-08-52;

м. Тернопіль

13 жовтня 2012 р.

АНАЛІТИЧНИЙ ЗВІТ

про результати соціологічного дослідження

"Рівень довіри виборців щодо чесності проведення та підрахунку голосів на виборах до Верховної Ради України 28 жовтня 2012 р."

(13 жовтня 2012 р.)

ВСТУП

Соціологічне дослідження "Рівень довіри виборців щодо чесності проведення та підрахунку голосів на виборах до Верховної Ради України 28 жовтня 2012 р." проводилося з метою виявлення очікувань респондентів стосовно об'єктивності результатів прийдешніх виборів, а також прогнозування їх дій у випадку виявлення масових фальсифікацій.

Дослідження проводилось 13-14 жовтня 2012 р. серед громадян України, які досягнули виборчого віку і законодавчо мають право голосу.

Форма дослідження – опитування здійснювалось за допомогою закритої анкети, а також додаткових списків політичних сил та зареєстрованих кандидатів-мажоритарників у певному виборчому окрузі. Вибірка розраховувалась з урахуванням територіальних та соціально-демографічних показників й формувалася на базі сукупності жителів, які мають право приймати участь у виборах. Всього за пропорційною вибіркою було опитано **47888** респондентів у 27 виборчих округах 22 областей, АР Крим, м. Києва та двох обласних центрів України. Похибка статистичних даних дослідження не перевищує 1,1%.

Опитування проводилося у суботу з 10 до 18 години дня. Кожний інтерв'юер мав бейдж з інформацією про відповідальних за опитування - ГО «Інститут української служби моніторингу». Крім того, інтерв'юери виконували функції операторів і самостійно вносили (впродовж вечора суботи та у неділю) отримані напередодні оцінки респондентів у центральну базу даних ІСО (за допомогою системи Інтернет). Такий підхід в організації масових

емпіричних соціологічних досліджень дав змогу підвищити оперативність опрацювання масиву зібраної інформації та суттєво зменшити ймовірність похибок. Також для унеможливлення фальсифікації емпіричних даних замовнику заздалегідь надано доступ до сайту, логін і пароль, з метою здійснення контролю (у прямому режимі через систему Інтернет) процесу введення та автоматичного формування усіх вихідних таблиць даного дослідження.

У звіті подається основна зведена таблиця статистичних даних по 27 виборчих округах (22 областях, АР Крим, м. Києву та двох обласних центрах України). Також додаються сформовані таблиці двоступеневого розподілу емпіричних результатів і розподіл даних дослідження у розрізі кожного територіального виборчого округу, які наводяться у Додатках.

У ході дослідження планувалося отримати відповіді на головні запитання:

1. Які політичні сили та кандидати-мажоритарники мають позитивну динаміку зростання рейтингу?
2. Які очікування респондентів щодо чесності прийдешніх виборів до ВР України переважають за сучасних політичних реалій?
3. Які суб'єкти передвиборчих перегонів (влада чи опозиція) найбільш зацікавлені, на думку виборців, у фальсифікації результатів плебісциту?
4. Наскільки відчуття несправедливості підвищує протестні настрої («градус соціально-політичного накалу»), а відтак актуалізує потенційну готовність виборців до відстоювання власного волевиявлення шляхом масових акцій громадської непокори?

Отримані результати

Зафіксовано достатньо високі узагальнені показники (83,01 %) готовності виборців взяти участь у голосуванні на виборах до Верховної ради 28 жовтня 2012 року. Лише 3,4 % респондентів декларативно заявляють, що не мають наміру брати участь у голосуванні, а 13,56 % електорату ще остаточно невпевнені у бажанні зреалізувати своє конституційне право (*рис. 2.1*).

Найвища явка населення на виборчі дільниці прогнозується у Дніпропетровській, ТВО № 27 (94,2 %), Тернопільській, ТВО № 165 (91,5 %) і Волинській, ТВО №21 (89,8%) областях.

Найменшу готовність взяти участь у виборах виявили мешканці південних областей: Одеської, ТВО № 142 (63,3 %), Херсонської, ТВО № 185 (75,4 %) та АР Крим, ТВО № 2 (74,0 %). Останній факт дещо послаблюватиме позиції «КПУ» і «Партії регіонів», оскільки саме у південних областях України вони традиційно мали суттєву електоральну підтримку.

Отож нами підтверджена гіпотеза № 1, котра подана у наступній редакції: «переважна більшість респондентів виявляє готовність взяти участь у виборах, що за відсутності у бюлетені варіанту вибору «проти всіх», опосередковано вказує на достатньо значний рівень *сподівань* виборців щодо чесності проведення та результатів плебісциту».

Політичні пріоритети респондентів у 27 виборчих округах (22 областях, АР Крим, м. Києві та двох обласних центрах України) відображено на **рис. 2.2**. Станом на 13 жовтня 2012 р. п'ятивідсотковий бар'єр долають уже 5 політичних партій. Лідерами передвиборчих перегонів залишається «Партія регіонів» (21,45 %), котра за останній тиждень дещо зменшила відрив від об'єднаної опозиції (16,8 %). Водночас остання уступила другу рейтингову позицію політичній силі В. Кличка «УДАР» (17,75 %), котра продовжує нарощувати симпатії виборців. Також укріпила свої електоральні позиції ВО «Свобода» (5,13 %), а відтак підвищила свої шанси на представництво у парламенті. Натомість сукупні показники «КПУ» незначно, однак опустились до позначки 10,35 %.

Наближається до законодавчо встановленої межі проходження політичної партії до ВР України політична сила Н. Королевської «Україна – вперед!» (4,49 %). Не визначилися із власним волевиявленням 10,46 % виборців.

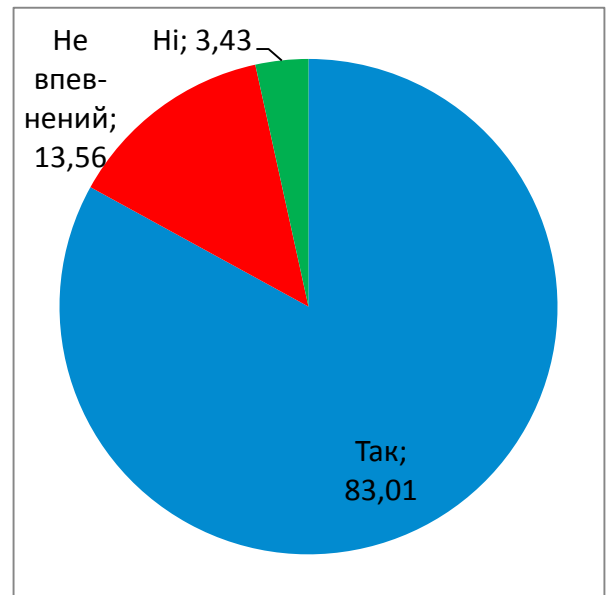

Рис. 2.1. Рівень готовності виборців прийняти участь у голосуванні (усереднені показники у %)

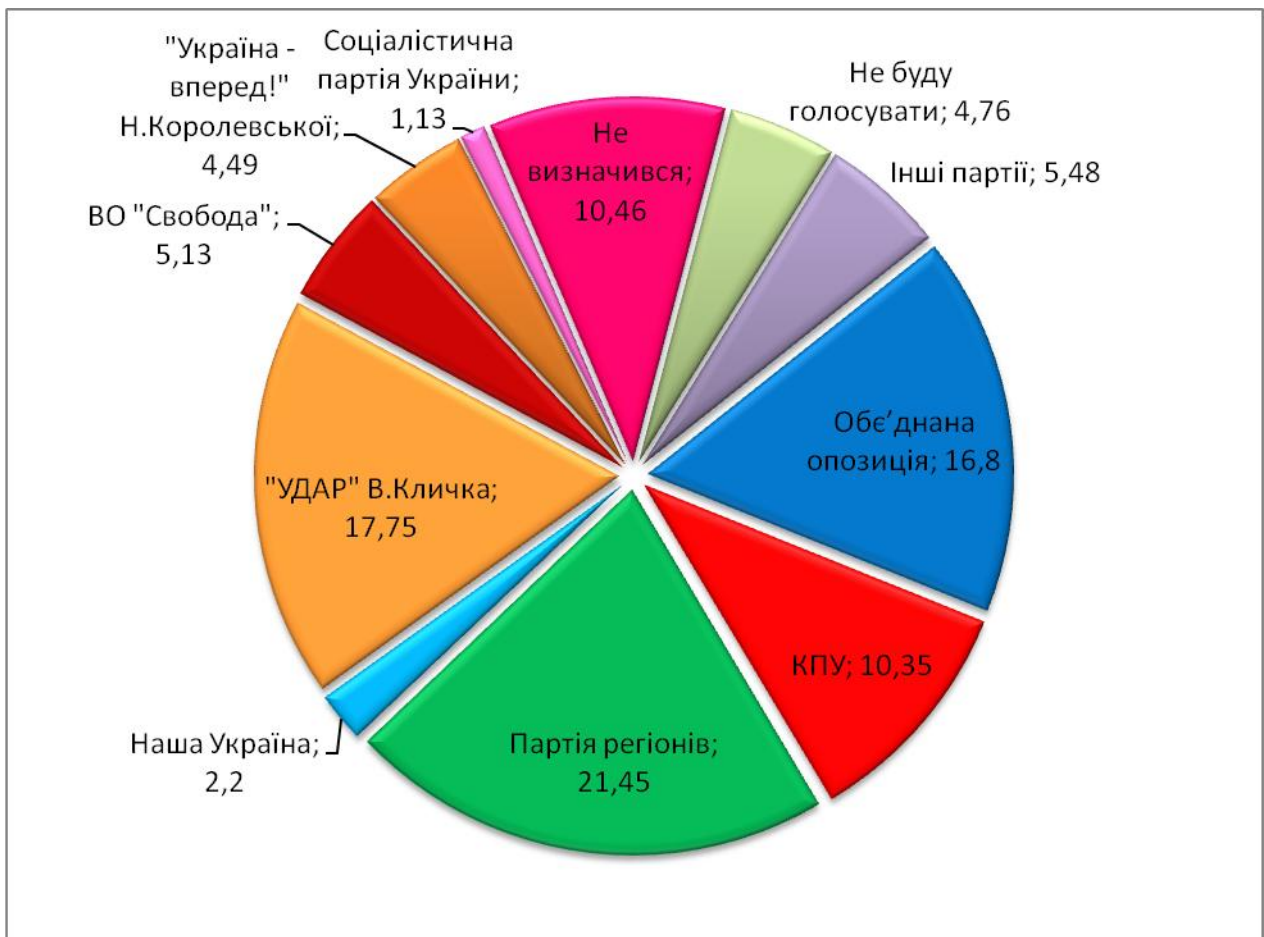

Рис. 2.2. Рейтинг політичних партій станом на 13 жовтня 2012 року (усереднені показники у %)

Показовою є динаміка зміни рейтингу основних політичних сил за останні три дослідження (рис. 2.3). Стабільну і частково низхідну динаміку демонструють провладні партії «КПУ» і «Партія регіонів», що є наслідком високого антирейтингу цих політичних сил і наростаючих панічних очікувань й спекулятивних прогнозів експертів щодо соціально-економічної ситуації після виборів. Водночас напружує ситуацію в очах широкого загалу населення й низка об'єктивних показників: затягування опалювального сезону, неповне вирішення проблем з курсом і можливістю придбання доларів, консервування зовнішньополітичних взаємин тощо.

Натомість зменшення сегменту респондентів, які не визначились із політичними пріоритетами зумовило незначний приріст електорату (порівняно з попереднім місяцем) усіх без винятку опозиційних сил: ВО «Свобода», партії «УДАР» В. Кличка, об'єднаної опозиції та політичної партії Н. Королевської «Україна – Вперед!».

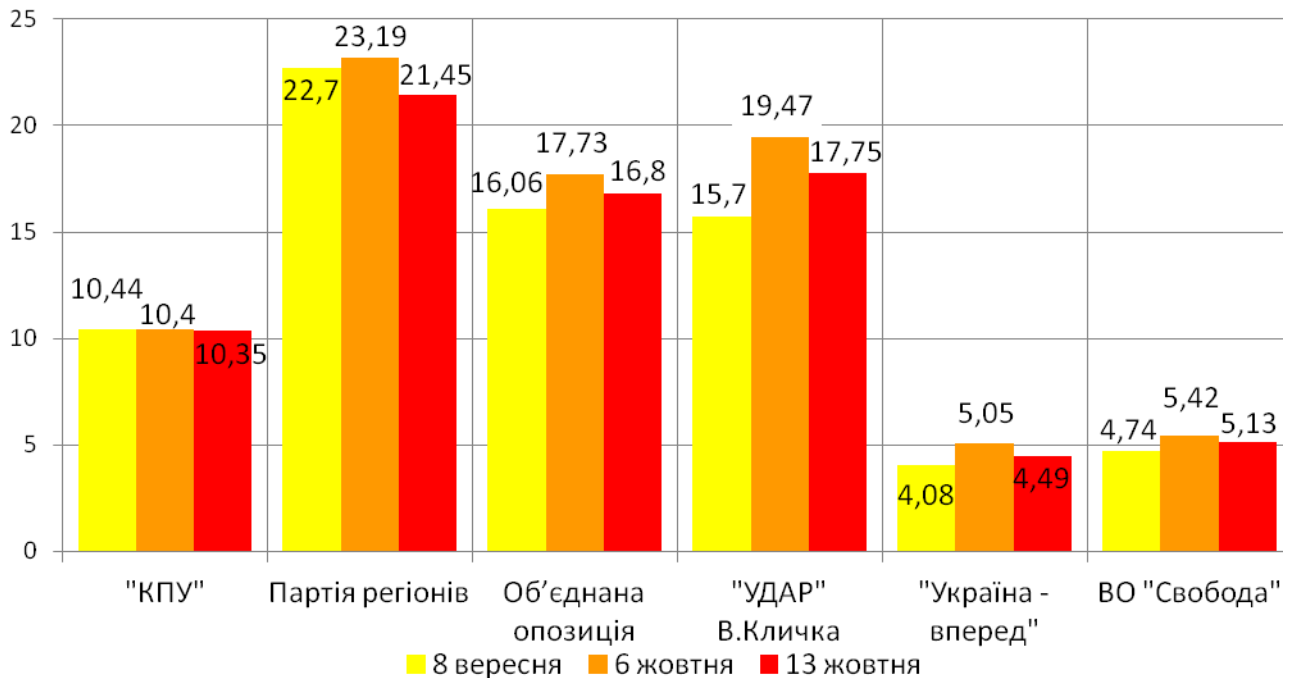

Рис. 2.3. Динаміка зміни рейтингу основних політичних сил (усереднені показники у %)

Кандидати-мажоритарники, які є висуванцями від провладної «Партії регіонів» і самовисуванці значно випереджають за рейтингом кандидатів від опозиційних політичних сил в абсолютній більшості округів (*табл. 2.3*). При цьому простежується чітка регіональність політичних уподобань виборців. Водночас дещо несподіваним є повна відсутність на лідируючих позиціях (серед досліджуваних 27 ТВО) представників від «КПУ» у той час, коли загальнодержавний рейтинг цієї партії займає четверту позицію.

Вочевидь подальша політична боротьба буде відбуватися за голоси 10,46 % респондентів, які не визначилися із вибором політичної партії чи кандидата-мажоритарника. Також політична палітра може значно змінитись внаслідок домовленості опозиційних сил про зняття на окремих виборчих округах своїх висуванців на користь єдиного опозиційного кандидата-мажоритарника із найвищим особистим рейтингом. Застосування цієї технології буде достатньо ефективним, оскільки сукупний електорат опозиційних сил значно перевищує суму голосів виборців, які симпатизують провладним партіям.

Таблиця 2.3

**Лідери серед кандидатів у депутати (за мажоритарними списками)
до Верховної Ради України станом на 13 жовтня 2012 р.**

№ п/п	ПІБ кандидата	Назва партії	Область, місто, округ	Рейтинг	
				Абсол. велич.	%
1	Ковач Василь Ілліч	«Партія регіонів»	Закарпатська область ТВО №68	291	16.1
2	Момот Олександр Іванович		Дніпропетровська обл. ТВО № 27	434	24.1
3	Кальцев Сергій Федорович		Запорізька область ТВО №75	360	20.0
4	Балицький Євген Віталійович		Запорізька область ТВО №80	722	40.0
5	Опанашенко Михайло Володимирович		Херсонська область ТВО №185	279	15.5
6	Ільюк Артем Олександрович		Миколаївська область ТВО №128	372	21.3
7	Павлов Костянтин Юрійович		Дніпропетровська область ТВО № 31	507	28.1
8	Брайко Сергій Борисович		АР Крим ТВО № 7	581	31.4
9	Грушевський Віталій Анатолійович		Кіровоградська область ТВО №101	426	23.7
10	Бауер Михайло Йозефович		Чернівецька область ТВО №202	477	39.4
11	Ландик Валентин Іванович		Донецька область ТВО №43	599	32.7
12	Миримський Лев Юльєвич	Партія «СОЮЗ»	АР Крим ТВО №2	324	18.3
13	Лабунська Анжеліка Вікторівна	Самовисуванці	Житомирська область ТВО №63	231	12.7
14	Жванія Давид Важаєвич		Одеська область ТВО №140	441	24.5
15	Кіссе Антон Іванович		Одеська область ТВО №142	350	20.6
16	Молоток Ігор Федорович		Сумська область ТВО №160	288	16.0
17	Губський Богдан Володимирович		Черкаська область ТВО №197	353	19.6
18	Заболотний Григорій Михайлович		Вінницька область ТВО №17	356	22.4
19	Івахів Степан Петрович		Волинська область ТВО №21	546	31.2
20	Ляшко Олег Валерійович	Радикальна партія Олега Ляшка	Чернігівська область ТВО №208	348	19.8
21	Петровський Володимир Михайлович	«УДАР» Віталія Кличка	Тернопільська область ТВО №165	616	30.8
22	Крикунов Юрій Володимирович		м. Київ ТВО №217	271	15.0

23	Река Андрій Олександрович	Об'єднана опозиція (партії «Батьківщина» і «Фронт змін»)	Полтавська область ТВО №149	414	21.2
24	Романюк Віктор Миколайович		Київська область ТВО №94	348	19.2
25	Беспалов Дмитро Анатолійович		Хмельницька область ТВО №188	321	17.8
26	Сікора Ольга Мирославівна		Івано-Франківська область ТВО №85	571	33.5
27	Корольюк Валентин Анатолійович		Рівненська область ТВО № 154	373	20.7

Цікавим є те, що більша частина респондентів (44,53 %) не вірить у чесність проведення виборів та об'єктивність підрахунку голосів (*рис. 2.4*). При цьому тільки 20,02 % виборців сподівається на оголошення справедливих результатів волевиявлення, а ще 35,46 % опитаних не визначилися із власною думкою щодо цього запитання. Відтак нами повністю підтверджена висунута гіпотеза, котра сформульована наступним чином: «стійке переконання, що вибори пройдуть чесно має абсолютна меншість виборців».

Разом з тим, значна частина виборців (37,2 %) вважає, що встановлення відеокамер на виборчих дільницях сприятиме об'єктивності результатів голосування (*рис. 2.5*). Натомість 31,73 % респондентів, вважають зазначені дії влади марними, а 31,08 % опитаних остаточно не визначилися із власною думкою щодо цього запитання. Відтак висунута нами гіпотеза, а саме «більша частина виборців не вважає, що встановлення відеокамер на виборчих дільницях сприятиме збереженню об'єктивності їх волевиявлення», не знайшла свого підтвердження.

Прикметним є те, що представники політичних сил звертались до 5,19 % виборців з відвертою пропозицією продати свій голос (*рис. 2.6*), а 13,49 % респондентів стверджують, що їм натякали на таку можливість. Проте 81,32 % опитаних не одержували відкритої чи прихованої пропозиції поступитись правом власного волевиявлення.

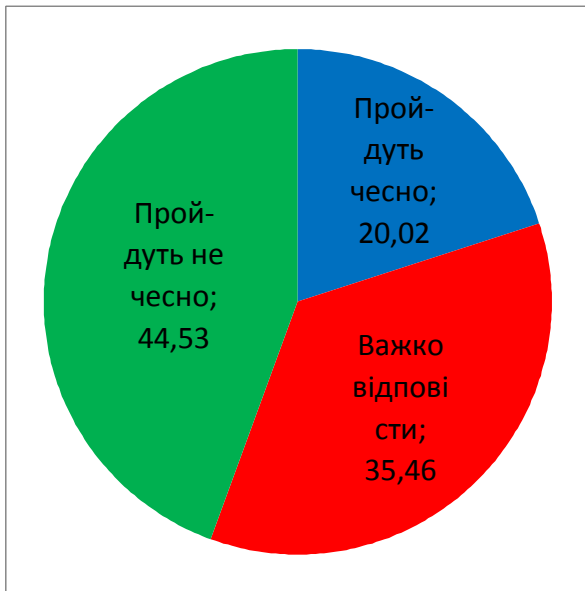

Рис. 2.4. Узагальнені показники сподівань респондентів щодо чесності проведення виборів до Верховної Ради України, (%)

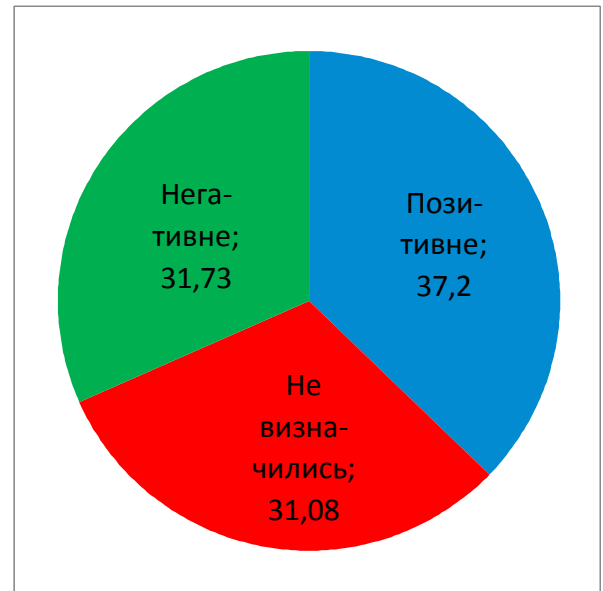

Рис. 2.5. Ставлення виборців до встановлення на виборчих дільницях відеокамер як способу сприяння об'єктивності виборів, (%)

Також нами виявлена географічна локалізація поширення технології підкупу виборців на теренах України (*див. додаток В.3*). Зокрема найвищі кількісні показники відвертого підкупу виборців зафіксовані у м. Києві ТВО № 217 (13,4 %), Дніпропетровській ТВО № 27 (9,5 %) і Одеській ТВО № 142 (9,8 %) областях. Отож у ході дослідження підтверджена висунута гіпотеза, що «передвиборча технологія підкупу виборців поширена лише локально і здебільшого притаманна для Центральної та Східної України».

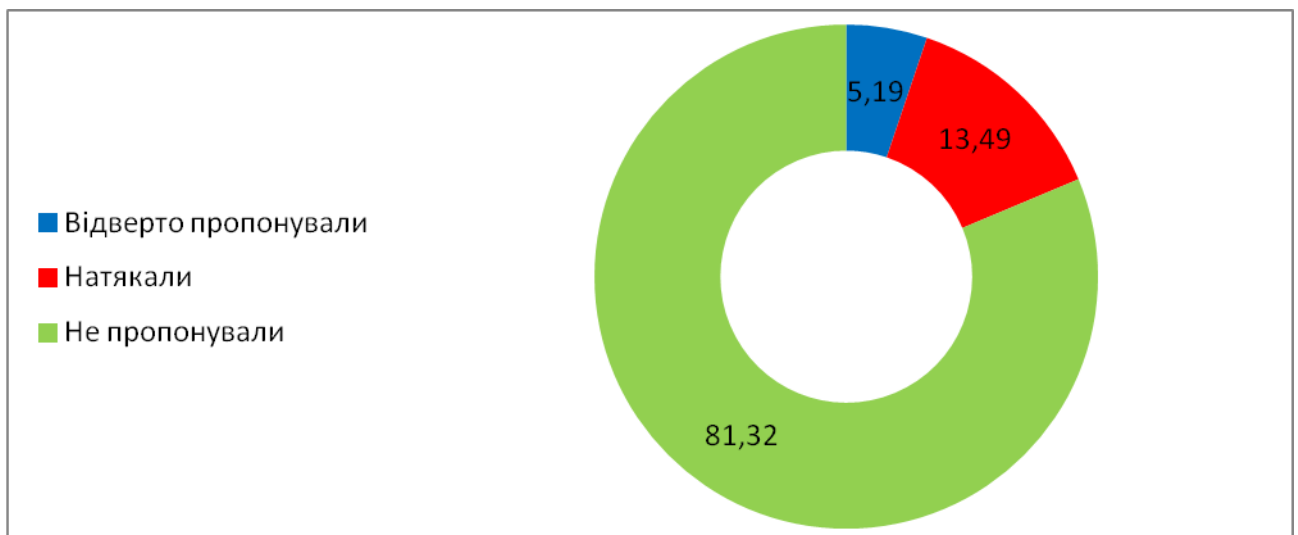

Рис. 2.6. Усереднені показники рівня задіяння технології підкупу виборців (%)

Найбільша частина електорату (37,64 %) вважає, що у фальсифікації результатів виборів зацікавлені однаковою мірою влада і опозиція (*рис. 2.7*). Інша частина виборців (34,37 %) припускає, що певні порушення вигідні саме для провладних партій, тоді як думку про зацікавленість у фальсифікаціях з боку опозиції підтримують лише 14,02 % опитаних. Найменша частина електорату, а саме 13,86 % вважає, що у викривленні результатів народного волевиявлення ніхто не зацікавлений.

З метою більш детального вивчення зазначеного питання нами зроблено додатковий зріз одержаних показників за критерієм політичного уподобання виборців (*див. додаток В.2*):

1) електорат об'єднаної опозиції вважає, що у фальсифікаціях зацікавлена винятково влада (26 із 27 ТВО);

2) респонденти, які симпатизують «Партії регіонів» переконані, що у порушеннях правових норм передвиборчої кампанії перш за все зацікавлені представники опозиції (20 із 27 ТВО);

3) виборці, які мають намір віддати свої голоси за «КПУ» вважають, що у фальсифікаціях зацікавлені однаковою мірою влада і опозиція (18 із 27 ТВО);

4) електорат ВО «Свобода» переконаний, що від підтасування результатів виборів найбільшим чином виграє влада (22 із 27 ТВО);

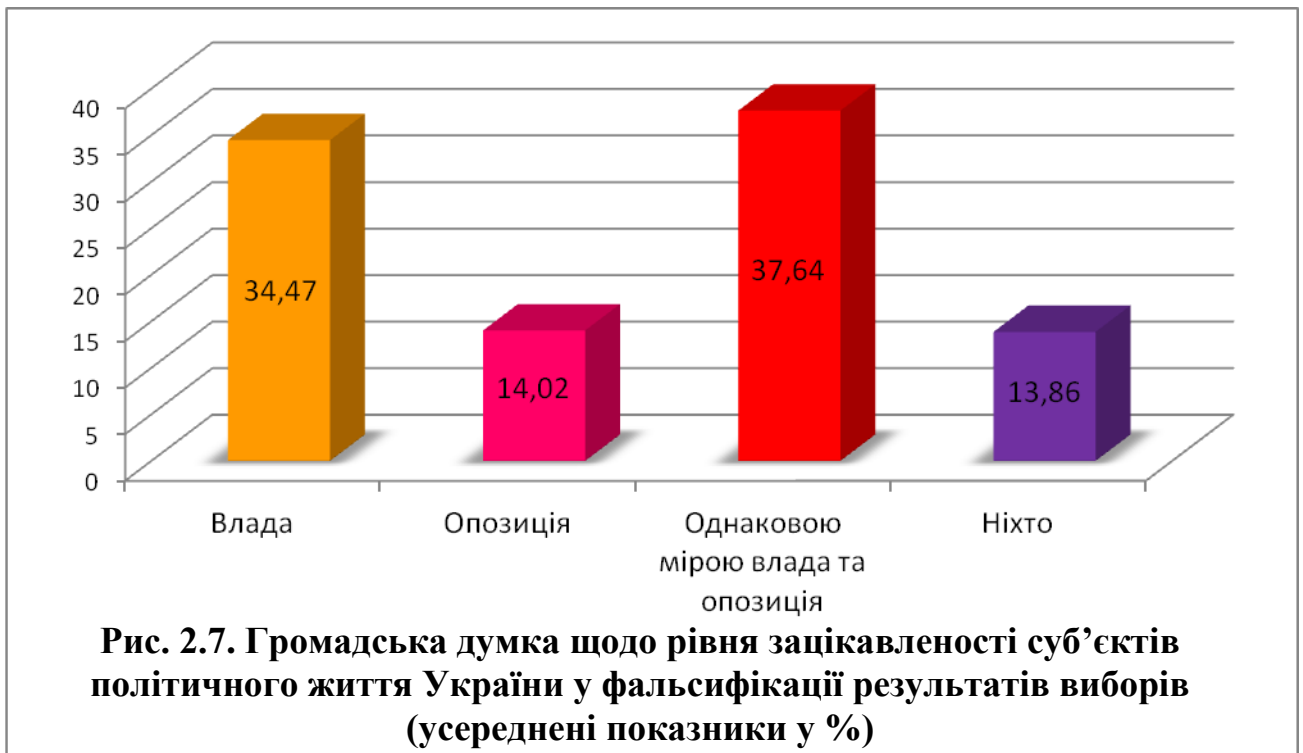
5) політичні прихильники партії Н. Королевської «Україна – вперед!» вважають, що у фальсифікаціях зацікавлені однаковою мірою влада і опозиція (20 із 27 ТВО);

6) респонденти, які симпатизують партії «УДАР» В. Кличка зазначають, що будь-які фальсифікації більш вигідні владі (16 із 27 ТВО).

Відомо, що дві останні у поданому переліку політичні сили формально позиціюють себе як опозиційні. Однак здобуті нами емпіричні результати вказують на те, що фактично лише у партії «УДАР» В. Кличка наявний чітко політично структурований електорат. Відтак є підстави прогнозувати, що у випадку зняття кандидатів-мажоритарників на користь більш «прохідного» висування від опозиції голоси електорату Н. Королевської розподіляться

приблизно навпіл між провладними партіями та опозицією, тоді як голоси виборців «УДАРУ» в абсолютній більшості випадків перейдуть на користь представників опозиційних сил.

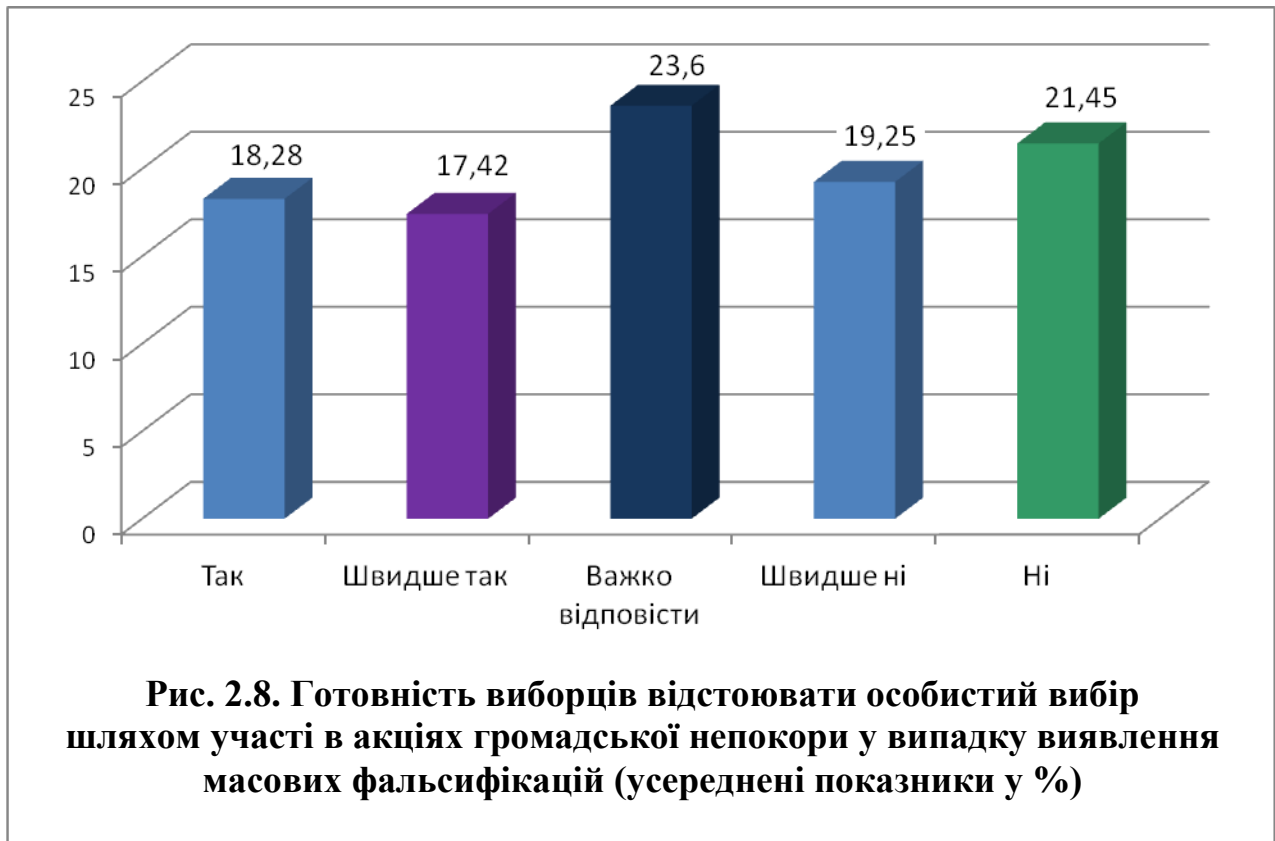
Отож висунута нами гіпотеза, що «електорат провладних партій вбачає однакову зацікавленість у фальсифікації результатів виборів як з боку влади так і опозиції, тоді як прихильники опозиційних політичних сил переконані, що фальсифікацією займатиметься лише влада» підтверджена частково.

Повністю підтверджена гіпотеза, що «для більшості виборців в Україні притаманний невисокий рівень готовності відстоювати власне волевиявлення (18,28 %) шляхом участі в акціях громадської непокори» (рис. 2.8). Однак досить загрозливим є рівень (23,6 %) «сплячого протестного електорату», якому сьогодні важко відповісти на це запитання, однак він може швидко активізуватися у разі створення революційної ситуації.

Водночас у відповідях на зазначене запитання анкети простежується певний принцип регіональності. Зокрема, найбільш схильні вимагати перевиборів у разі виявлення масових фальсифікацій жителі Черкаської (27,7 %), Київської (26,4 %) та Івано-Франківської (25,9 %) областей. Прикметно, що виборці цих областей здебільшого підтримують опозиційних до

влади кандидатів у депутати. Натомість найменший рівень готовності відстоювати результати власного волевиявлення продемонстрував електорат провладних політичних сил, який мешкає в Дніпропетровській ТВО № 27 (7,5 %), Одеській ТВО №142 (8,3 %) і Херсонській ТВО №185 (9,5 %) областях.

Також повністю підтверджена гіпотеза, що «основним активом політиків-аутсайдерів для створення передреволюційної ситуації в країні є молодь, яка здебільшого має намір відстоювати свій вибір, вдаючись до радикальних заходів» (*див. додаток В.1*). За критерієм вікового розподілу респондентів молодь (до 30 років), яка проживає у 16 із 27 ТВО задекларувала свій намір відстоювати результати власного волевиявлення (сукупність відповідей «так» і «швидше так»). Натомість виборці яким виповнилось 60 і більше років не мають бажання брати участь в акціях громадської непокори у випадку виявлення масової фальсифікації (сукупність відповідей «ні» і «швидше ні» представників зазначеного вікового діапазону – 24 із 27 ТВО).

У цьому контексті доречно нагадати, що найбільш молодшим є електорат партій «УДАР» та «Україна – вперед!», а найстарші за віком виборці симпатизують «КПУ» і «Партії регіонів».

ВИСНОВКИ

1. Станом на 13 жовтня 2012 року п'ятивідсотковий бар'єр до ВР України долають п'ять політичних партій. У статусі лідера передвиборчих перегонів продовжує перебувати «Партія регіонів» (21,45 %). Водночас об'єднана опозиція поступилась другим місцем партії «УДАР» В. Кличка (17,75 %) і посідає з результатом 16,8 % чільне третє місце. Також до парламенту впевнено проходить «КПУ» (10,35 %), котра демонструє повільне, проте стійке зниження рейтингу. Замикає чільну п'ятірку прохідної частини політичних партій із результатом 5,13 % ВО «Свобода».

2. Непогані шанси досягнення п'ятивідсоткового бар'єру залишаються у політичній партії Н. Королевської «Україна – вперед!», котра здобула підтримку 4,5 % виборців. Однак задля досягнення зазначеної мети її представники мають відновити дещо знижену за останні тижні власну інформаційну присутність у медійному просторі України.

3. Кандидати-мажоритарники, які є висуванцями від провладної «Партії регіонів» значно випереджають за рейтингом кандидатів від опозиційних політичних сил в абсолютній більшості округів. Зазначений факт пояснюється роздрібненістю опозиційних сил, котрі створюють між собою надмірне конкурентне середовище. При цьому продовжує простежуватися чітка регіональність політичних уподобань виборців.

4. Зафіксовано достатньо високі узагальнені показники (83,01 %) готовності виборців взяти участь у голосуванні на виборах до ВР України. Найменше бажання прийняти участь у виборах виявили мешканці південних областей. Цей факт дещо послаблюватиме позиції «КПУ» і «Партії регіонів», оскільки саме у південних областях України вони мали суттєву електоральну підтримку.

5. Значна частина респондентів (44,53 %) не вірить у чесність проведення виборів та об'єктивність підрахунку голосів. Разом з тим найбільша частина виборців (37,2 %) вважає, що ініціатива влади спрямована на встановлення відеокамер у кожній виборчій дільниці сприятиме дотриманню об'єктивності результатів голосування.

6. Передвиборча технологія підкупу виборців поширена лише локально і здебільшого притаманна для Центральної та Східної України, а найменше вона розповсюджується на південну її частину. Встановлено, що 81,32 % усіх опитаних респондентів загалом не одержували відкритої чи прихованої пропозиції поступитись правом власного волевиявлення.

7. Найбільша частина електорату (37,64 %) вважає, що у фальсифікації результатів виборів зацікавлені однаковою мірою влада і опозиція. Цей факт вказує на те, що для виборців притаманний стан політичної апатії і вони не відчують значної різниці між цими формально протилежними за спрямуванням політичними силами.

8. Політична апатія виборців також підтверджується відносно невисоким рівнем їхньої готовності відстоювати власне волевиявлення (18,28 %) у випадку виявлення масових фальсифікацій. Водночас у цьому питанні простежується певний принцип регіональності. Зокрема, найбільш схильні вимагати перевиборів у разі грубого порушення виборчого права виборці опозиційних сил, а електорат провладних партій демонструє найменшу готовність відстоювати результати власного волевиявлення.

9. У розрізі вікового розподілу респондентів саме молодь до 30 років у переважній своїй частині проявляє бажання відстоювати власний вибір, вдаючись до масових акцій громадської непокори (16 із 27 досліджуваних ТВО). Натомість виборці яким виповнилось 60 і більше років не мають наміру ініціювати перевибори чи перерахунок голосів навіть за умов виявлення масових фальсифікацій (24 із 27 ТВО). У цьому контексті доречно нагадати, що найбільш молодшим є електорат партій «УДАР» та «Україна – вперед!», а найстарші за віком виборці «КПУ» і «Партії регіонів».

10. Досить загрозливим є рівень (23,6 %) «сплячого протестного електорату», який сьогодні ще не визначився щодо власного наміру відстоювати своє право голосу, однак може швидко активізуватися у разі створення певних передумов. До останніх належить політична апатія виборців, що проявляється в однаковому рівні недовіри (37,64 %) як до влади, так і до опозиції; відчуття

несправедливості і нечесності результатів прийдешніх виборів (44,53 %); низький рівень соціальних стандартів; психологічний чинник сезонної осінньої депресії тощо. Сукупність зазначених факторів потенційно підвищує «градус соціально-політичного накалу», а відтак й рівень готовності виборців відстояти власне волевиявлення шляхом акцій громадського спротиву, що, своєю чергою, негативно впливатиме на подальшу легітимність новообраної ВР.

11. Вочевидь наступний етап політичної боротьби буде відбуватися за голоси 10,46 % респондентів, які не визначилися із власними політичними пріоритетами. Також політична палітра може значно змінитись внаслідок домовленості опозиційних сил про зняття на окремих виборчих округах своїх висуванців на користь єдиного опозиційного кандидата-мажоритарника із найвищим особистим рейтингом. Застосування цієї технології буде достатньо ефективним, оскільки *сукупний* електорат опозиційних сил значно перевищує суму голосів виборців, які симпатизують провладним партіям.

12. У ході дослідження виявлено цікаву закономірність: політичні прихильники партії Н. Королевської «Україна – вперед!» вважають, що у фальсифікаціях зацікавлені однаковою мірою влада і опозиція (20 із 27 ТВО), тоді як респонденти, які симпатизують партії «УДАР» В. Кличка зазначають, що будь-які фальсифікації більш вигідні владі (16 із 27 ТВО). Отож попри те, що зазначені політичні сили формально позиціюють себе як опозиційні, однак лише у партії «УДАР» В. Кличка наявний чітко політично структурований електорат. Відтак є підстави прогнозувати, що у випадку зняття кандидатів-мажоритарників на користь більш «прохідного» висуванця від опозиції голоси електорату Н. Королевської будуть розподілятися приблизно навпіл між провладними партіями та опозицією, тоді як голоси виборців «УДАРУ» в більшості випадків переходитимуть на користь представників опозиційних сил.

2.3. Соціометрія як інструмент дослідження внутрішньо групових взаємин

Соціально-психологічна характеристика групи

Мета: дослідити динаміку внутрігрупових процесів, стан соціально-психологічного клімату в колективі, виявити наявні мікрогрупи та їх лідерів, визначити міжособистісні відносини у середині мікрогруп та між ними. Визначити рівень згуртованості групи на початковому етапі її становлення як колективу.

Суть методики

Кожен член групи відповідно до своїх особистісних якостей, свого статусу і престижу має відповідне становище в системі міжгрупових і міжособистісних ставлень. Це своєю чергою створює достатньо різноманітну картину групової диференціації.

Рівень внутрігрупової диференціації та інтеграції можна визначити за допомогою *соціометрії* (методика розроблена американським психологом Дж. Морено), котра полягає у визначенні рівня популярності – непопулярності членів групи. Основним чинником вибору в системі міжособистісних ставлень є симпатія – антипатія.

Техніка проведення

Студентам (працівникам) роздають листки паперу на яких кожен пише своє прізвище. Дослідник зачитує запитання типу: з ким би ти хотів товаришувати?; з ким би ти хотів працювати у майбутньому?; з ким би ти хотів відпочивати ? ...

Запитання можуть бути різними за змістом, але одна умова обов'язкова: студент вибирає трьох партнерів із своєї групи (у спадаючому порядку). Таке питання називається соціометричним критерієм вибору. В даному випадку у якості цього критерію було вибране запитання: ***з ким би ти хотів готуватися до іспитів?*** Заповнені листки збираються дослідником і обробляються.

Для досягнення достовірності слід спеціально попереджувати опитуваних, що їх відповіді не розголошуватимуться в колективі.

Обробка даних

У таблиці результатів (табл. 2.4) , по вертикалі, записують прізвища всіх членів групи (під відповідними номерами), а по горизонталі тільки їх номери. На відповідних перетинах, цифрами 1, 2, 3 позначають тих, кого вибирає кожен студент в 1-у, 2-у, 3-ю чергу.

Після того сумуємо усі зафіксовані вибори (по стовпчиках). Підраховуємо за шкалою кількість одержаних кожним студентом виборів і кількість з них взаємних виборів. Кількість виборів є показником популярності студента в колективі. Це дає змогу з'ясувати становище кожного студента в групі, виділити осіб які користуються авторитетом серед одногрупників (6 і більше виборів), а також тих до кого ставляться із симпатією (3-5 виборів), індиферентно (1-2 вибори), або ж з антипатією (не одержали жодного вибору).

Із одержаного співвідношення загальної суми виборів до взаємних можна визначити рівень *згуртованості групи* на певному етапі її розвитку:

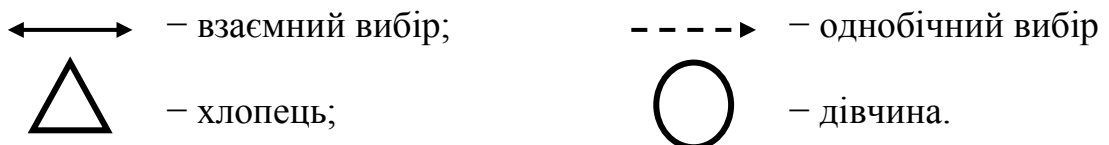
Загальна сума виборів ($ЗС$) – 57 Взаємні вибори ($ВВ$) – 16 Згуртованість групи = $ВВ / ЗС = 28,1\%$

Цей метод дослідження доцільно застосовувати у поєднанні з іншими методами: спостереженням, аналізом документів, анкетуванням тощо.

Карта групової диференціації

1. Перше коло – соціометричні “зірки” (6 і більше виборів).
2. Друге коло – сприятливе становище (3–5 виборів).
3. Третє коло – несприятливе становище (1-2 вибори).
4. Четверте коло – “ізолювані” (0 виборів).

Позначення:

Таблиця 2.4

Соціометрична матриця

(група СР-11, 28.03.2014 р.)

№ п/п	Кого вибирають Хто вибирає	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19
		1	Бейгер Вероніка				1+		3+							2-				
2	Боднарчук Іванна				3-				1-											2+
3	Горнушкіна Наталя						3-		1-			2+								
4	Дикий Ярослав	2+							1+										3+	
5	Катеринюк Христина	3-			2-				1-											
6	Кісера Зоряна	3+				2-			1-											
7	Кобильник Марія				1-				2-					3-						
8	Комарніцький Степан				3+					1+							2+			
9	Кравець Мирослава				3-				1+											2-
10	Лещишак Віктор				1-				2-							3-				
11	Паляниця Тетяна	1-		2+											3-					
12	Перешлюга Назарій				2-	3-			1-											
13	Польова Оксана	3-				2-			1-											
14	Струганець Людмила				2-				1-										3-	
15	Тимошук Наталія	3-			2-				1-											
16	Удич Валентина				2-	3-			1+											
17	Чорнобай Іван				2+	3-			1-											
18	Шемберко Іванна				3-				1-											2-
19	Шемберко Сніжанна		3+		2-				1-											
Всього виборів		6	1	1	14	5	2	-	16	1	-	1	-	2	1	1	1	1	1	3
Взаємні вибори		2	1	1	3	0	1	-	3	1	-	1	-	0	0	0	1	1	0	1

Рекомендована схема звіту

Інформація для деканату: рейтингові таблиці по факультетах і курсах навчання із зазначенням рівнів згуртованості кожної студентської академічної групи.

Інформація для куратора: **соціально-психологічний паспорт (профіль) групи:**

1. Рівень розвитку групи як колективу (коефіцієнт згуртованості) _____ %.
2. Повторне виявлення коефіцієнту згуртованості (з метою відстеження динаміки розвитку групи як колективу _____ %.
3. Лідери (соціометричні зірки): а) формальні _____;
б) неформальні _____.
4. Стилi взаємодії між лідерами мікрогруп: а) конфлікт;
б) конфронтація;
в) конкуренція;
г) уникнення (ігнорування)
д) взаємодопомога.
5. Кількість мікрогруп: _____.
6. Актив групи _____.
7. Ізольовані (аутсайтери) : а) протиставлення себе групі _____;
б) неприйняття студента (ки) групою _____.

Результати соціометрії та рекомендації щодо шляхів згуртовування студентського колективу

1. Згуртованість групи 28,1 %. Даний результат згуртованості групи є досить не високим, що може пояснюватись надто малим терміном знайомства студентів (завершення першого семестру першого курсу).

2. Виявлені соціометричні “зірки” потенційно мають великі шанси сформувати актив групи. Тобто орієнтуючись на дані побажання студентів можна вибрати старосту, замісника, фізорга та інших відповідальних осіб класу. Відповідно до матриці такими студентами є: *Комарніцький Степан, Дикий Ярослав, Бейгер Вероніка.*

3. Вказані студенти виступають лідерами трьох мікрогруп до яких входить абсолютна більшість академічної групи, отже спираючись на їх авторитет можна ефективніше впливати на ситуацію у групі в цілому.

4. Найяскравішою соціометричною “зіркою” є Комарніцький Степан, котрий внаслідок своєї динамічності та інколи надмірної активності виступає порушником дисципліни. Першочерговим завданням повинно стати не штучне подавлення об’єктивно існуючого неофіційного лідера, що може призвести до протистояння, а продумане спрямування його потенціалу в русло корисне для колективу в цілому.

Для пропедевтики нездорової конкуренції між «соціометричними зірками» групи викладачеві доцільно формалізувати їх, доручивши очолити різні сфери життєдіяльності колективу (староста, заступник старости, фізорг, профорг чи інші громадські доручення). Відтак здійснюється пропедевтика деструктивного самоутвердження неформальних лідерів і налагоджується позитивний мікроклімат у групі.

5. Як видно із матриці група є різко диференційованою: з одного боку велика кількість ізольованих та індіферентних, а з іншого відносно багато яскраво виражених та потенційних лідерів які очолюють декілька мікрогруп. Завдання куратора групи налагодити ефективну взаємодію між даними мікрогрупами, не допустити виникнення нездорової конкуренції та суперництва. Для цього необхідно на початковому етапі розвитку колективу чітко контролювати розподіл обов’язків поміж представниками усіх мікрогруп та в середині них. Спонукає групу до формування “ядра” та запровадження самоврядування.

6. Особливу увагу крім лідерів потрібно звернути на “ізолюваних” студентів. Якщо для даних юнаків наша група не буде являтися референтною, то навчання і виховний вплив можуть призводити до зворотного ефекту. Згідно матриці до таких учнів відносяться: *Лецишак Віктор, Перешлюга Назарій і Кобильник Марія.*

Для вирішення даного завдання необхідно перевірити залежність між соціометричним статусом, властивостями особистості, поведінкою, взаєминами з ровесниками і викладачами, умовами сімейного і університетського виховання. Для порівняльної характеристики вибирають “зірку” із сприятливим становищем у групі та “ізолюваного”.

Для налагодження позитивних емоційних зв'язків викладачеві-куратору рекомендується організувати туристичну поїздку чи відпочинковий похід у ліс. Саме в неформальних ситуаціях вчитель може ненав'язливо вказати групі на позитивні особистісні риси «ізолюваного» члена колективу, підкреслити його «приховані грані» (розпалювати вогнище, ставити палатку, грати на гітарі, варити рибну юшку тощо), а відтак сприяти його інтеграції в одну з наявних мікрогруп.

7. Отримані дослідним шляхом матеріали повинні бути обов'язково врахованими при складанні перспективного плану виховної роботи з “важкими” студентами та групою в цілому. Тобто соціометрія є першим кроком на шляху індивідуальної роботи з кожним студентом та з окремими об'єктивно існуючими мікрогрупами класу.

8. Видача будь-яких завдань викладачем має відбуватися не для груп студентів сформованих за алфавітним списком, а на виявлені мікрогрупи з уже усталеними міжособистісними зв'язками і розподілом функціональних обов'язків її членів (лідер-керівник, генератор ідей, критик, виконавець, контролер тощо). Такий розподіл обов'язків забезпечує пропедевтику конфлікту, не потребує етапу „притірки”, конкурування лідерів, пришвидшує внутрішній розподіл обов'язків, забезпечує узгодженість дій, а відтак й підвищує ефективність праці.

Користуючись соціометрією не потрібно забувати, що кількісні показники, які отримуємо за її допомогою необхідно доповнювати матеріалами спостережень, бесід, експерименту та численних психодіагностичних методик.

Висновки до розділу 2

1. Повнота та різноманіття інструментів і засобів, котрі пропонуються кваліфікованому працівникові для вирішення поставлених перед ним соціальних завдань, значним чином й детермінують успішність його професійної діяльності. Відтак проектування і розробка найбільш оптимальних засобів соціальної діагностики, активного перетворення соціальної реальності й об'єктивного контролю та експертного оцінювання, а також швидке опанування самим соціальним працівником усіма методами, техніками і прийомами їхнього використання – найбільш актуальне і нагальне завдання сучасного вітчизняного сьогодення.

2. Задля розкриття особливостей практики застосування засобово-інструментального забезпечення у соціальній сфері ми підібрали найбільш адекватні інструменти пізнання, що виокремлені за критерієм кількісного охоплення: 1) *індивідуальні* – психолого-педагогічна характеристика конкретної особистості; 2) *групові* – соціометрія Джона Морено як інструмент дослідження внутрішньо групових взаємин; 3) *масові* – конкретно-соціологічне дослідження (проведене на основі письмового опитування у формі закритого анкетування).

При цьому, як психолого-педагогічна характеристика конкретної особистості, так і масове конкретно-соціологічне дослідження є комплексними і багатоаспектними засобами пізнання, котрі інтегрують у собі значну систему взаємодоповнювальних методів, засобів, інструментів і форм наукового (теоретичного та емпіричного) дослідження.

3. Кожний соціальний працівник має усвідомлювати, що пропонований арсенал *якісного* засобово-інструментального забезпечення буде максимально *ефективно* застосований лише тоді, коли працівник соціальної сфери як фахівець найвищого гатунку навчиться професійно використовувати його у практиці своєї повсякденної діяльності. Адже професійна майстерність застосування досконалих вузько спеціалізованих інструментів і засобів і є тим,

чи не основним, критерієм оцінювання фахового рівня спеціалістів кожної сфери. Як відомо, найкращий сучасний скальпель у руках невігласа може стати смертельним знаряддям, і, навпаки, пірочинний ніж в руках хорошого лікаря (за екстремальних обставин) може врятувати життя багатьох громадян. Тож слід чітко розмежовувати *якість* засобово-інструментального забезпечення та *ефективність* його застосування.

Водночас не слід протиставляти *якість* професійних інструментів та майстерність фахівця. Адже лише поєднання, з *одного боку*, – надсучасних засобів соціальної діагностики, інструментів активного перетворення соціального довкілля і соціального контролю (оцінювання, моніторингу), а, з *другого боку*, – високої компетентності фахівця, дає змогу досягти максимальної результативності будь-якої професійної діяльності. Особливо актуальним це стає у час наукової революції, технічного прогресу, постіндустріального (інформаційного) суспільства та сучасних нанотехнологій.

ВИСНОВКИ

1. З погляду представників інструменталізму однією з основних функцій уряду є втручання в потік подій з метою внесення певних змін. При цьому зміни досягаються за допомогою використання певних засобів, а саме усталеного арсеналу інструментів (знарядь) політики. Під інструментами політики розуміють засоби впливу та контактування з суспільством або засоби досягнення певного соціально-політичного результату.

2. Соціальна робота, за А.І. Капською, є основним інструментом соціальної політики. При цьому остання, визначаючи зміст, спрямованість, нормативно-правову базу соціальної роботи, водночас є і методологічною, організаційно-практичною основою, яка задає методи, форми і технології соціальної роботи. Проте соціальна робота є не лише засобом реалізації соціальної політики. Вона, завдяки наявності зворотного зв'язку, постає своєрідним соціальним індикатором, котрий показує реальні наслідки соціальної політики та рівень її ефективності.

3. *Інструментом соціальної роботи* є все чим оперує соціальний працівник у процесі досягнення поставлених цілей та зреалізування системи професійних завдань; арсенал матеріальних, матеріалізованих та ідеальних засобів, що спрямовуються (здійюються) соціальним працівником для максимального якісного та ефективного виконання своїх посадових обов'язків (задоволення інтересів держави та різних цільових аудиторій клієнтів).

4. Соціальний працівник задля підвищення ефективності своєї професійної діяльності має чітко рефлексувати її чотири аспекти: а) *сировина / ресурс* (соціальні проблеми громадян, соціальних груп і спільнот; проблемні ситуації), що підлягає перетворенню; б) *засоби та інструменти*, котрі найбільш адекватні для досягнення поставлених цілей; в) *способи їх застосування* (проблематизація, планування, проектування, програмування тощо); г) очікуваний *продукт* (оптимальні варіанти, шляхи розв'язання поставлених задач).

5. У магістерській роботі нами вперше здійснена комплексна систематика засобово-інструментального забезпечення соціального працівника одразу за п'ятьма взаємодоповнювальними науковими критеріями, а саме: формо-змістовим, структурно-функціональним, суб'єкт-об'єктним, просторово-часовим і кількісно-якісним. Така їхня диференціація дає змогу досліднику методологічно рефлексувати змістову сутність аналізованих інструментів і глибше осягнути їх функціональні особливості.

Своєю чергою, така структурно-функціональна визначеність дала змогу уточнити категорійно-понятійне поле піднятої проблематики й семантично розвести зміст понять «засіб», «інструмент», «пристосування», «знаряддя», «механізм» та ін. А також чітко розмежувати *якість* проєктованого чи розробленого засобово-інструментального забезпечення та практичну *ефективність* його застосування кожним соціальним працівником.

6. Складні об'єкти соціальної реальності, за А.В. Фурманом, знаходяться у постійному розвитку та динаміці, а відтак одночасно мають розвиватися і засоби та інструменти їх пізнання, перетворення й конструювання. Тому цільовим вектором методологічного обґрунтування соціокультурних процесів є використання принципово нового набору засобів пізнання-моделювання їх сутнісної природи. Адже найважливішим є не науковий результат і навіть не нове знання, а формування і демонстрація нових методів, форм і схем організації пізнання як унікальних взірців досліджень щораз нового типу.

7. Фахівець соціальної сфери має володіти не лише різноманітними знаннями (конструктивно-технічні, проектно-технічні, соціально-гуманітарні тощо) про ті об'єкти, що створюються конструктивно-методологічною та проектно-методологічною мислєдіяльністю, а й вільно оперувати методиками і розумовими засобами самого методологічного конструювання і проєктування. Зазначені типи знань мають увійти в «тіло» методологічного конструювання і проєктування та використовуватися там у ролі засобів.

8. Проте слід пам'ятати, що у ролі засобу досягнення поставлених власних цілей ніколи неможна використовувати іншу людину. Адже

споживацьке ставлення до людей, використання їх у власних меркантильних цілях чи застосування інструментів корисливого маніпулювання ними свідчить про повну відсутність моральних самообмежень. Власне проблема взаємозв'язку інструментів чи засобів та моральності сучасного світу є надзвичайно актуальною у сучасному глобалізованому і комерціалізованому світі. Власне тільки професійна етика і суспільна мораль стримують людство від застосування *засобів* масового знищення (ядерна, хімічна чи біологічна зброя) чи новітніх *інструментів* (клонування, генна інженерія, 25 кадр) які є потенційно небезпечними для життя і здоров'я усього людства.

Дослідження повновагомо висвітлює широкий спектр наявних на сьогодні засобів та інструментів соціальної роботи, а також ґрунтовно типологізує їх за багатьма критеріями. Водночас цікавою для подальших наукових досліджень вбачаємо проблематику наукового проектування та розробки новітнього (інноваційного) інструментально-засобового забезпечення для фахівців соціальної сфери та його об'єктивного оцінювання, експертизи й досвідного апробування.

«Слово – це найбільш універсальний і могутній інструмент. ... Адже якщо ви здатні вигадати щось, то можете й зробити це»

Генрі Форд

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрущенко В. П. Соціальна робота : [навч. посіб.] / Андрущенко В. П., Астахова В. І., Бех В. П. – К. : ДЦССМ, 2001 – 436 с.
2. Безпалько О. В. Соціальна робота в громаді : [навч. посіб. для студ. вищ. навч. закладів] / Безпалько О. В. – К. : Центр навч. літератури, 2005. – 172 с.
3. Бех В. П. Цілісність соціальної роботи: методологічні, теоретичні та праксеологічні аспекти / Бех В. П. : матеріали доп. на Міжнар. наук.-практ. конф. [«Соціальна робота в Україні на початку ХХІ століття: проблеми теорії і практики»], (Київ, 29–31 жовтня 2002 р.). – К., 2002. – С. 29–47.
4. Большой психологический словарь / [сост. и общ. ред. Б. Мещеряков и др.] – СПб. : пройм-ЕВРОЗНАК, 2003. – 672 с.
5. Бочарова В. Р. Социально-педагогическая концепция социальной работы в России: проблемы, перспективы / Бочарова В. Р. // Социальная работа. – Вып. 6. – М., 1992. – С. 11–18.
6. Браун А. Супервізор у соціальній роботі / Браун А., Боурн А. – К. : Пульсари, 2003. – 240 с.
7. Бурая Н. П. Соціальна робота : [навч. посіб.] / Бурая Н. П. – Харків : Ун-т внутр. справ, 1996. – 104 с.
8. Бурлачук Л. Ф. Психодиагностика личности. / Бурлачу к Л.Ф. – К. : Здоров'я, 1989. – 258 с.
9. Бурлачук Л. Ф. Психодиагностика (психодиагностический инструментарий для использования в социальных службах) / Бурлачук Л. Ф., Савченко Е. Л. – К. : А.Л.Д., 1995. – 196 с.
10. Василькова Ю. З. Лекции по социальной педагогике (на материалах отечественного образования) / Василькова Ю. З. – М : Полиграфресурсы, 1998. – 424 с.
11. Васюта О. І. Професійне становлення фахівця із соціальної роботи / О. І. Васюта // Вісник ЧНПУ ім. Т.Г. Шевченка. Серія «Педагогічні науки». – Чернігів, 2010. – С. 122–125.

12. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел]. – К. ; Ірпінь : ВТФ „Перун”, 2003. – 1440 с.
13. Выготский Л.С. Психология / Выготский Л.С. – М.: ЭКСМО-Пресс, 2002. – 1008 с.
14. Винтер М. Психология беседы / Винтер М. – Ростов-на-Д. : Пресс-А, 1991. – 214 с.
15. Все про соціальну роботу: [навч. енцикл. словник-довідник / за наук. ред. В. М. Пічі]. – 2-ге вид., виправ., перероб. та доп.. – Львів : „Новий Світ - 2000”, 2013. – 616 с.
16. Гірняк А. Н. Засіб як психолого-дидактична категорія / Гірняк А. Н. // Вітакультурний млин. – 2007. – Модуль 6. – С. 16-21.
17. Гірняк А. Н. Психологічне обґрунтування змісту і структури модульно-розвивального підручника для середньої загальноосвітньої школи: дис. ... кандидата психол. наук : 19.00.07. / Гірняк А. Н. – Тернопіль, 2007. – 289 с.
18. Горпинич О. В. Соціальна робота як фактор формування громадянського суспільства: дис.... канд. філос. наук : 09.00.03 / Горпинич О. В. – Запоріжжя, 2005. – 297 с.
19. Громада як осередок соціальної роботи з дітьми та сім'ями : [метод. матеріали для тренера / авт.-упор. : О.В. Безпалько та ін. ; за заг. ред. І. Д. Зверєвої.] – К. : Науковий світ, 2004. – 69 с.
20. Довідник кваліфікаційних характеристик професій працівників / М-во праці та соц. політики України. Вип. 80 : Соціальні послуги – Краматорськ : Центр продуктивності, 2005. – 74 с.
21. Доэл М. Практика социальной работы: Упражнения и методические разработки для обучения и повышения квалификации социальных работников / Доэл М., Шадлоу С. ; [пер. с англ. Б.Ю. Шапиро]. – М. : Аспект-Пресс, 1995. – 237 с.
22. Доуэл М. Ориентированная на решение задачи социальная работа / Доуэл М., Марш П. // Асоціація психіатрів України. – К., 1997. – 135 с.

23. Забезпечення рівних можливостей для студентів з інвалідністю [метод. посіб. для викладачів щодо роботи в інтегрованих групах] / К. О. Кольченко, Ш. Равер-Лампман, Г. Ф. Нікуліна та ін.. – К. : Ун-т "Україна", 2005. – 76 с.

24. Здоров'я – моя цінність : [метод. матеріали до тренінгу / автор упоряд. О. М. Петрик ; за заг. ред. І. Д. Зверєвої]. – К. : Наук. світ, 2006.– 53 с.

25. Зверева І. Д. Проект "Социальное образование в Украине": перспективы развития социальной работы/социальной педагогики / Зверева І. Д. // Практична психологія та соціальна робота – 2002. – № 5 (42). – С. 20–23.

26. Іванова І. Б. Організація соціально-педагогічної та психологічної допомоги інвалідам в системі соціальних служб для молоді: інвалід і суспільство: проблеми інтеграції: [Зб. теорет. та метод. матеріалів для працівників соц. служб для молоді / Упоряд. І. Д. Зверева, І. Б. Іванова.] / Іванова І. Б. – К. : А.Л.Д., 1995. – С. 28–33.

27. Іванова І. Б. Програма діяльності центрів ССМ щодо соціальної роботи з дітьми та молоддю з особливими потребами / Іванова І. Б. // Соціальна робота з молоддю в Україні : Зб. інформ.-метод, матеріалів. – К. : Столиця, 1997.– С. 63–75.

28. Іванова І. Б. Соціальна служба як професійна референтна група : матеріали наук.-практ. конф. 12 травня 2005 р., м. Черкаси / ред. кол.: В. В. Москаленко, Н. І. Кривоконь, Н. М. Дембіцька. – К. : Фенікс, 2005. – С. 237–244.

29. Іванова О. Л. Соціальна політика : теоретичні аспекти / Іванова О. Л. – К. : Видавничий дім «КМ Академія», 2003. – 107 с.

30. Игры: обучение, тренинг, досуг / [под ред. В.В. Петрусинского]. – М. : Мир, 1994. – 135 с.

31. Ильин Е. П. Психология общения и межличностных отношений / Ильин Е. П. – СПб. : Питер, 2009. – 576 с.

32. Інновації у соціальних службах : [навч.-метод, посіб. / Семигіна Т.В., Покладова В.В., Грига І.М. та ін.] – К. : Пульсари, 2002. – 168 с.

33. Капська А.Й. Соціальна робота : технологічний аспект / А. Й. Капська .– К : ДЦССМ, 2004.– 364 с.
34. Козубовська І. В. Соціальна профілактика девіантної поведінки: корекція відхилень у поведінці важковиховуваних дітей в процесі професійного педагогічного спілкування / Козубовська І. В., Товканець Г. В. – Ужгород : Патент, 1998. – 195 с.
35. Кравченко Р. І. Соціальна робота з розумово відсталими людьми : [навч. посіб.] / Кравченко Р. І. // Благодійне товариство допомоги інвалідам та особам із інтелектуальною недостатністю «Джерела» ; Школа соціальної роботи Нац. ун-ту "Киево-Могилянська академія". – К., 2001. – 139 с.
36. Кривенко Л. В. Соціально-економічні інструменти забезпечення сталого розвитку / Кривенко Л. В. // Механізм регулювання економіки – 2011. – №. 2. – С. 33–37.
37. Кубаєвський М. Методологування як засіб розуміння смислу / Кубаєвський М., Фурман А. // Психологія і суспільство. – 2010. – № 4. – С. 47–57.
38. Кузнецова Л. П. Основные технологии социальной работы : [учеб. пособ.] / Кузнецова Л. П. – Владивосток : Изд-во ДВГТУ, 2002. – 92 с.
39. Лактионова Г. М. Инновационные формы опеки детей: международный и национальный опыт / Лактионова Г. М., Шипиленко Е. С., Братусь И. В. – К. : Наук. світ, 2001. – 61 с.
40. Лукашевич М. П. Теорія і методи соціальної роботи / Лукашевич М. П., Мигович І. І. – К. : МАУП, 2002. – 226 с.
41. Мадзигон В. Н. Продуктивная педагогика. Политехнические основы соединения обучения с производительным трудом : [монография] / Мадзигон В. Н. – К. : Вересень, 2004. – 324 с.
42. Маршавин Ю. Как улучшить работу центров занятости? / Ю. Маршавин // Персонал. – 2001. – № 7. – С. 41–47.
43. Основы социальной работы : [учеб. / отв. ред. П. Д. Павленок]. – М. : ИНФРА, 2001. – 395 с.

44. Павленок П. Д. Технологии социальной работы в различных сферах жизнедеятельности : [учеб. пособ.] / Павленок П. Д. – [2-е изд., переработ. и доп.]. – М. : Издательско-торговая корпорация "Дашков и Ко", 2006. – 596 с.
45. Папська А. Н. Соціальна робота : деякі аспекти роботи з дітьми та молоддю : [навч. посіб.] / Папська А. Н. – К. : УДЦССМ, 2001. – 219 с.
46. Пашукова Т. І. Практикум із загальної психології / Пашукова Т. І., Допіра А. І., Дьяконов Г. В. ; [за ред. Т. І. Пашукової]. – 2-ге вид., стер. – К. : Т-во „Знання”, КОО, 2006. – 203 с.
47. Попович В. М. Правові засади соціальної роботи : [навч. посіб.] / В. М. Попович, О. А. Агарков. – Запоріжжя : Просвіта, 2011. – 312 с.
48. Психологическое изучение профессиональной направленности личности в подростковом и юношеском возрасте : [учеб.-метод. пособие / В. А. Худик]. – К. : Освіта, 1992. – 32 с.
49. Сафронова В. М. Прогнозирование и моделирование в социальной работе : [учеб. пособ. для студ. высш. учеб. заведений.] / Сафронова В. М. – М. : Изд. центр "Академия", 2002. – 192 с.
50. Сборник психологических тестов. Часть I : [пособие / сост. Е. Е. Миронова]. – Минск : Женский институт ЭНВИЛА, 2005. – 155 с.
51. Соціальна робота з різними категоріями клієнтів: [наук.-навч.-метод. посіб. для студ., магістрантів, асп. та спец. у галузі соц. роботи, соц. педагогіки / авт.-уклад. С. Я. Харченко]. – Луганськ : Альма-матер, 2003. – 198 с.
52. Соціальна робота : технологічний аспект : [навч. посіб. / за ред. Капської А. Й.]. – К. : Центр навчальної літератури, 2004. – 352 с.
53. Соціальна робота: технологічний аспект: [навч. посіб. / А.Й. Капська, О. В. Безпалько, Р. Х. Вайнола, О. В. Вакуленко, О. Г. Карпенко] – К. : ДЦССМ, 2004. – 382 с.
54. Теорії та методи соціальної роботи : [підруч. для вузів / авт. колектив Семигіна Т. В, Мигович І. І.]. – К. : Видавничий центр «Академія», 2005. – 328 с.
55. Технологии социальной работы : [ученик / под ред. Холостовой В. И.]. – М. : ИНФРА-М, 2002. – 400 с.

56. Тюптя Л. Т. Проектування інновацій у процесі підготовки майбутніх фахівців із соціальної роботи / Тюптя Л. Т. // Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами : (тези доп.) – К. : Вид-во "Університет "Україна", 2005. – С. 173–175.

57. Тюптя Л. Т. Соціальна робота : теорія і практика : [навч. посіб.] / Л. Т. Тюптя, І. Б. Іванова. – К. : Знання, 2008. – 574 с.

58. Український радянський енциклопедичний словник : в 3-х т. / [редкол. : ... А. В. Кудрицький (відп. ред.) та ін.] – 2-ге вид. – К. : Голов. ред. УРЕ, 1986 – . –

Т. 1 : А – Калібр. – 1986. – 752 с.

59. УСЕ : Універсальний словник енциклопедія / [голов. ред. Мирослав Попович]. – 3-тє вид., перероб., доп. – К. : Всеувиито, Новий друк, 2003. – 1414 с.

60. Филатова Е. В. Теория социальной работы : [учеб. пособ.] / Е. В. Филатова. – Кемерово : Кузбассвуиздат, 2004. – 96 с.

61. Философский словарь / [за ред. И.Т. Фролова]. – 4-е изд. – М. : Политиздат, 1981. – 445 с.

62. Фирсов М. В. Теория социальной работы : [учеб. пособ. для студ. высш. учеб. заведений] / М. В. Фирсов, Е. Г. Студенова. – М. : ВЛАДОС, 2001. – 432 с.

63. Фирсов М. В. Теория социальной работы / Фирсов М. В., Студенова Е. Г. – М. : Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2002. – 482 с.

64. Фурман А. В. Модульно-розвивальна організація мисле діяльності – схема професійного методологування / Фурман А. В. // Психологія і суспільство. – 2005. – № 4. – С. 40–69.

65. Фурман А. В. Принцип „чотирьох К” у контексті професійного методологування / Фурман А. В. // Вітакультурний млин. – 2007. – Модуль 5. – С. 4–14.

66. Фурман А. В. Психодіагностика інтелекту в системі диференціації навчання : [кн. для вчителя] / Фурман А. В. – К. : Освіта, 1993. – 224 с.

67. Фурман А. В. Психологія Я-концепції / Фурман А.В., Гуменюк О. Є. – Львів : Новий Світ-2000, 2006. – 360 с.
68. Фурман А. В. Типологічний підхід у системі професійного методологування / Фурман А. В. // Психологія і суспільство. – 2006. – № 2. – С. 78–92.
69. Холостова Е. Л. Социальная работа с пожилыми людьми : [учеб. пособие.] / Холостова Е. Л. – 2-е изд. – М. : Изд.-торг. корпорация "Дашков и Ко", 2003. – 296 с.
70. Холостова Е. И. Теория социальной работы : [учебник / под. ред. Холостовой Е. И.]. – М. : Юристь, 2001. – 334 с.
71. Шендеровський К. С. Основні питання менеджменту соціальної роботи / Шендеровський К. С. // Соціальна політика та менеджмент у соціальній роботі ; [за заг. ред. І. Звереві, Г. Лактіонової]. – К. : Наук. світ, 2001. – С. 24–45.
72. Щедровицький Г. Схема миследіяльності – системно-структурна будова, значення і зміст / Г. Щедровицький // Психологія і суспільство. – 2005. – № 4. – С. 29–39.

ДОДАТКИ

Додаток А

Структура психолого-педагогічної характеристики особистості студента

Схема характеристики студента.

I. Загальні відомості про студента.

Прізвище, ім'я, рік народження, клас. ВНЗ. Загальний фізичний розвиток. Стан здоров'я. Умови проживання в сім'ї. Взаємини між членами сім'ї, становище студента в сім'ї. Ставлення батьків до студента, навчального закладу і їх участь у вихованні дитини.

II. Характеристика студента як суб'єкта навчальної діяльності.

Успішність студента (середній бал успішності, показники успішності з окремих предметів, динаміка успішності).

Мотиви навчальної діяльності (ставлення до знань як до цінності, потреба в пізнавальній діяльності, характеристика пізнавальних інтересів: ширина, стійкість, глибина). Розвиток пізнавальних, соціальних інтересів.

III. Позауніверситетська та позааудиторна діяльність.

Участь у громадському житті навчальної групи, ВНЗ. Постійні і тимчасові доручення. Інші види поза університетської діяльності (спортивна, художня, трудова та ін.). Види діяльності, котрим надається перевага.

IV. Характеристика інтелектуальної сфери студента.

Особливості сприйняття (усвідомленість, предметність, апперцепція). Рівень розвитку різних видів відчуттів. Сенсорна культура. Увага: обсяг уваги, стійкість, розподіл і переключення, уміння концентрувати увагу. Розвиток пам'яті: переважаючий вид, володіння способами запам'ятовування, тип пам'яті. Навести дані із проведених діагностичних методик з вивчення пам'яті. Мислення і мовлення: рівень сформованості мисленневих операцій аналізу, синтезу, порівняння, узагальнення, абстрагування, конкретизації; розвиток мовлення (динаміка, образність, уміння сформулювати головне, доказовість

тощо). Індивідуальні особливості мислення і здатність до навчання студента. Самостійність, гнучкість, креативність, творчість. Переважаючий вид мислення (образний, емпіричний, теоретичний тощо).

Навести конкретні приклади із відвіданих або проведених занять, контрольних, самостійних робіт студента.

V. Спрямованість особистості.

Основні потреби студента (соціальні, особистісні, колективістські). Основні цінності, мотиви та інтереси. Ідеали студента, професійна орієнтація, самовизначення, життєві плани. Привести дані опитувальників, бесід або творів.

VI. Спілкування і взаємостосунки.

Взаємостосунки з однолітками і викладачами. Референтна група (за даними соціометрії, референтометрії). Соціометричний статус студента в групі. Мотиви спілкування. Коло друзів, характер взаємодії, особливості спілкування і впливу. Комунікативні і перцептивні особливості, уміння спілкуватися. Рефлексія та емпатійність.

VII. Індивідуальні особливості студента.

Домінуючий тип темпераменту. Особливості характеру, їхній вплив на взаємини з однолітками, дорослими і ставлення до навчання. Основні здібності та уміння, їх прояви у різних видах діяльності. Здібності і вибір майбутніх професійний уподобань.

Висновки з подальшого розвитку особистості студента. Психолого-педагогічна допомога, поради студенту, викладачам і батькам.

ВЗІРЕЦЬ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ СТУДЕНТА

Психолого-педагогічна характеристика студентки групи ПР-11 Петренко Софії Андріївни

Вік – 17 р.;

Національність – українка;

Освіта – повна загальна середня освіта (ЗОШ № 17 м. Тернополя);

Місце роботи / навчання – студентка 1-го курсу Тернопільського національного економічного університету (галузь знань 0304 – „Право”, напрям підготовки 6.030401 – „Правознавство”);

Основні види діяльності у позаробочий час – спортивні танці (відвідує з 1-го класу), домашньо-побутова;

Сімейний стан – неодружена;

Матеріальний стан сім'ї – достатній; студентка держбюджетної форми навчання;

Місце та умови проживання – задовільні; трьохкімнатна квартира у м. Тернополі, вул. Микулинецька 4/59 (мешкає 4 особи);

Взаємини між членами сім'ї – емоційно позитивні, інтимно-довірительні; опікун – 57-річна бабуся, тітка, двоюрідна сестра;

Віросповідання (за наявності) – християнка;

Стан здоров'я – шкідливі звички та хронічні захворювання відсутні; медичних протипоказань, що обмежують навчальну чи професійну діяльність немає.

За результатами бесіди, спостереження та аналізу академічного журналу групи виявлені наступні *характеристики студентки як суб'єкта навчальної діяльності*: Софія Андріївна надає перевагу дисциплінам гуманітарного профілю; середня навчальна успішність за перший семестр 2010-2011 н.р. сягає рівня «добре»; однак первинний ідеальний образ навчальної діяльності в університеті, що склався до вступу у ВНЗ не повно відповідає враженням від

реального об'єктивного перебігу навчального процесу, що породжує у студентки певний елемент розчарованості, неповної виправданості суб'єктивних очікувань.

Студентка швидко *адаптувалася* до нових для неї особливостей навчання у ВНЗ, налагодила спілкування та позитивні взаємовідносини з одногрупниками і викладачами. Про це свідчить високий *соціометричний статус* в студентській групі (виконує обов'язки заступника старости) котра є для неї референтною. Також про належне адаптування Марії Ігорівни свідчить наявність у неї оптимально організованого власного *дозвілля*, адже вона й надалі знаходить змогу займатися спортивними танцями й активно спілкуватися з двома друзями-ровесниками які залишилися за межами університету. Студентка в межах ТНЕУ проявляє високі комунікативні навички, відкритість та без жодних затруднень звертається за уточненням чи додатковою інформацією до наставників.

З метою дослідження індивідуально-типологічних особливостей Петренко С.А., використано батарею із 7-ми психологічних методик, що системно характеризують її з таких аспектів: пізнавальні процеси, емоційно-вольові процеси та індивідуально-психологічні особливості особистості (темперамент, здібності і схильності, рівень домагань).

Зокрема за допомогою *тесту П'єрона–Рузера* визначено рівень зосередження уваги студентки (80 опрацьованих фігур), що еквівалентно нижньому порогу *середнього рівня концентрації уваги*.

За допомогою *методики Ч.Д. Спілберга* та *Ю.Л. Ханіна* досліджено рівень її реактивної (ситуативної) та особистісної тривожності, що відповідно становлять 38 (помірна) та 55 (висока) балів. *Висока особистісна тривожність* як стійкий стан, характеризує схильність студентки сприймати значну кількість ситуацій як загрозливі, реагувати на них станом тривоги, що потенційно може спричинити емоційні чи нервові зриви. Однак висока тривожність є досить поширеним явищем серед студентів-першокурсників (особливо для тих, яким притаманне підвищене почуття відповідальності).

Внаслідок застосування *тесту-опитувальника Є.Ф. Бажаніна та шкали локусу контролю Дж.Роттера* (вольової сфери) визначено рівень сформованості суб'єктивного контролю студентки. Петренко С.А. набравши 21 бал займає проміжне становище між інтернальним та екстернальним локусами контролю, однак номінально, все ж таки, володіє екстернальним його різновидом (від 0 по 21 бал), тобто схильна приписувати відповідальність за результати власної діяльності зовнішнім силам. Локус контролю проявляється як у разі невдач, так і в разі досягнень в різноманітних сферах життєдіяльності. Для Марії Ігорівни більш притаманна поступлива, конформна поведінка, пасивність, тривожність, надання переваги спільній роботі у групі. На загальній шкалі інтернальності студентка належить до діапазону *середнього рівня інтернальності* (12-32 бали), що притаманний для абсолютної більшості людей, поведінка яких і психологічне почуття відповідальності за неї залежать від конкретних соціальних ситуацій (простоти чи складності, приємності чи неприємності ситуації).

На основі *тесту-опитувальника Г. Айзенка* визначено рівень екстра/інтро-версії (17 балів); емоційної стійкості/невротизму (18 балів) та тип темпераменту. Софія Андріївна характеризується середнім рівнем екстраверсії та середнім (пограничним з високим) рівнем невротизму. Тобто вона більшим чином спрямована на оточуючих людей та зовнішні події аніж на свій внутрішній світ, не терпить одноманітності, є достатньо комунікабельною але імпульсивною, мінливою у настрої, однак швидко пристосовується до нового середовища, відкрито проявляє власні почуття, їй притаманні співчутливість, життєрадісність, прагнення до лідерства, розваг, однак вона буває недостатньо стримана, тривожна, і не завжди відповідальна. Зазначені показники притаманні для *холеричного типу темпераменту*.

За допомогою *тест-опитувальника КОС* визначено індекси комунікативних (0,65) та організаційних (0,75) здібностей студентки. За п'ятибальною шкалою оцінок вона одержала «4». Такі особи мають *високий рівень прояву комунікативних та організаційних здібностей*, не розгублюються

за нових обставин, швидко знаходять друзів, прагнуть розширювати коло знайомих, займаються суспільною діяльністю, допомагають близьким, проявляють ініціативу у спілкуванні, із задоволенням беруть участь в організації громадських заходів, здатні приймати самостійні рішення в критичних ситуаціях і усе це роблять без примусу.

Перевірено також рівень інтелектуальних здібностей студентки за допомогою *прогресивних матриць Дж. Равена*. IQ Софії Андріївни становить 108, що еквівалентно *вищому за середній рівню інтелекту*.

Рівень особистісних домагань визначили за допомогою *моторної проби Шварцландера*. Ця стабільна індивідуальна якість людини характеризує рівень складності завдань, що обираються; вибір мети чергової дії залежно від переживання успіху або невдачі у попередніх діях; бажаний рівень самооцінки особистості. Рівень домагань пов'язаний з процесом цілепокладання і є ступенем локалізації мети в діапазоні труднощів. У Петренко С.А. простежується *вкрай низький рівень домагань (-2)*, що зазвичай перешкоджає чіткому плануванню власного майбутнього, спричинює невпевненість, глобальну боязнь труднощів і зорієнтованість на підкорення, а також понижує мотивацію.

Результати кількісного та якісного аналізу одержаних емпіричних даних, котрі поліаспектно характеризують Петренко Софію Андріївну, вказують на те, що вона є самодостатньою індивідуальністю із власним світоглядом і ставленням до навколишнього світу. Студентка із абсолютної більшості досліджуваних параметрів відповідає віковій нормі, однак характеризується не достатнім рівнем особистісних домагань, що, на наш погляд, спричинено високим рівнем особистісної тривожності, котра значним чином зумовлюється адаптаційним періодом навчання у ВНЗ.

17.12.2013 р.

Доцент кафедри соціальної роботи ТНЕУ,
кандидат психологічних наук, доцент

Гірняк А.Н

Додаток Б
Систематика інструментів соціальної політики та сталого розвитку

Таблиця Б.1

**Соціально-економічні інструменти забезпечення сталого розвитку,
за Л.В. Кривенко**

Автор	Вид інструментів	Групи інструментів
Л.Г. Мельник	Економічні	Ціни ресурсів, економічні вигоди, перерозподільні платежі/виплати
	Еколого-економічні	Адміністративний перерозподіл засобів, фінансові трансферти, вільні ринкові механізми перерозподілу засобів, сприяння на ринку
Н.В. Пахомова	Адміністративно-контрольні	Екологічне законодавство, екологічний моніторинг, екологічні стандарти і нормативи, екологічна сертифікація та інші.
	Економічні (ринковоорієнтовані та фінансово-кредитні)	Природно-ресурсні платежі, платежі за забруднення довкілля, екологічні податки, страхування екологічних ризиків та інші
	Морально-етичного впливу та переконання	Освіта й виховання, навчання, переговорні процеси та інші
І.М. Синякевич	Правові	Конституція, закони, постанови та інші
	Економічні	Трактування див. Н.В. Пахомова
	Адміністративні	
	Соціально-психологічні	
Ю.М. Мельник	Адміністративні	Прямого впливу, опосередкованого впливу
	Ринкові	Методи конкуренції, екологічно орієнтовані товари та послуги, екологічний маркетинг екологічно орієнтований попит та культура споживання, екологічно орієнтоване підприємництво
В.І. Срібний	Адміністративні	Важелі примусу, інструменти матеріального стимулювання та підтримки
	Економічні	Допоміжні засоби, асоційовані засоби, важелі економічного стимулювання
В.Г. Поліщук	Фінансово-економічні	Прямі платежі за забруднення понад встановлені ліміти, екоподатки, ринкові механізми, ресурсні платежі
	Стимулюючого впливу на сталий розвиток	Податки та платежі; інновації та технології; інвестиції (державні та прямі іноземні); кредити, позики, гранти; бюджетні інструменти (субсидії, дотації)
Ю.М. Барський, В.Г. Поліщук	Фінансові	Податкові, трансфертні, інвестиційно-інноваційні

Перелік інструментів соціальної політики, за О.Л. Івановою

РЕСУРСИ				
	Центральність	Фінансові ресурси	Владні повноваження	Організація
ЕФЕКТОРИ	Реакція на запитання	Грант Субсидії: • <i>пряма</i> ; • <i>підоймова</i> .	Державне регулювання: • <i>визнання</i> ; • <i>уповноваження</i> ; • <i>обмеження</i> .	Пряме постачання Державна корпорація Приватно-державна корпорація
	Поширення інформації: • <i>загальне</i> ; • <i>цілеспрямоване</i> .	Страховання Податкові видатки	Саморегулювання Санкції: • <i>припинення чинності</i> ; • <i>штрафна санкція</i> ; • <i>затримання (ув'язнення)</i> .	
ДЕТЕКТОРИ	Спонування: • <i>підказка</i> ; • <i>переконування</i> ; • <i>норматив</i> .	Уповноважена закупівля: • <i>з вигодами для уряду</i> ; • <i>з вигодами для постачальника</i> ; • <i>з вигодами для споживача</i> .		
	Консультація			
ДЕТЕКТОРИ	Добровільний запит / добровільна інформація	Винагорода Закупівля	Обов'язок показувати	Турнікети Сканери: • <i>постійні</i> ; • <i>рухомі</i> ; • <i>приховані</i> .
	Прямий запит: • <i>опитування</i> ; • <i>спеціальні комісії</i> ; • <i>постійні комісії</i> .		Обов'язок реєструвати Обов'язок звітувати Розпитування (допит) Інспектування	
	МІНІ-МАЛЬНИЙ	ПРИМУС		МАКСИ-МАЛЬНИЙ

Додаток В

Зведені емпіричні результати конкретно-соціологічного дослідження

Таблиця В.1

Готовність виборців різного вікового діапазону до проведення акцій громадської непокори у випадку виявлення масових фальсифікацій

Область / місто	ТВО	Готовність виборців у випадку виявлення масових фальсифікацій відстоювати особистий вибір, вимагати перерахунку голосів або повторних виборів	Віковий розподіл респондентів							
			До 30 років		30-49 років		50-59 років		60 р. і більше	
			Абс. вел.	%	Абс. вел.	%	Абс. вел.	%	Абс. вел.	%
Київ	№ 217	1 - так	25	11.2	82	10.4	52	10.8	48	15.4
		2 – швидше так	17	7.6	107	13.6	60	12.4	35	11.3
		3 – важко відповісти	41	18.3	181	23.1	129	26.7	69	22.2
		4 – швидше ні	48	21.4	189	24.1	118	24.4	59	19.0
		5 - ні	93	41.5	226	28.8	124	25.7	100	32.2
Київська	№ 94	1 - так	56	28.1	193	24.9	151	29.7	85	25.8
		2 – швидше так	14	7.0	76	9.8	57	11.2	22	6.7
		3 – важко відповісти	37	18.6	176	22.7	112	22.0	61	18.5
		4 – швидше ні	28	14.1	128	16.5	76	14.9	63	19.1
		5 - ні	65	32.7	206	26.5	117	23.0	100	30.4
Сумська	№ 160	1 - так	55	19.9	151	20.2	81	18.4	54	16.1
		2 – швидше так	43	15.5	95	12.7	54	12.2	35	10.4
		3 – важко відповісти	52	18.8	188	25.1	94	21.3	72	21.5
		4 – швидше ні	54	19.5	133	17.8	80	18.1	70	20.9
		5 - ні	73	26.4	182	24.3	132	29.9	104	31.0
Рівненська	№ 154	1 - так	128	29.1	163	25.1	74	23.3	58	14.7
		2 – швидше так	82	18.6	119	18.3	55	17.3	46	11.7
		3 – важко відповісти	87	19.8	169	26.0	75	23.6	96	24.4
		4 – швидше ні	73	16.6	124	19.1	76	23.9	84	21.3
		5 - ні	70	15.9	74	11.4	38	11.9	110	27.9
Чернівецька	№ 202	1 - так	37	38.5	114	19.5	33	10.8	12	5.3
		2 – швидше так	51	53.1	167	28.5	56	18.3	36	16.0
		3 – важко відповісти	3	3.1	72	12.3	45	14.7	33	14.7
		4 – швидше ні	4	4.2	116	19.8	78	25.5	61	27.1
		5 - ні	1	1.0	116	19.8	94	30.7	83	36.9
Черкаська	№ 197	1 - так	52	26.3	241	29.4	135	27.2	71	24.8
		2 – швидше так	50	25.3	157	19.1	92	18.5	42	14.7
		3 – важко відповісти	37	18.7	225	27.4	124	25.0	88	30.8
		4 – швидше ні	35	17.7	107	13.0	58	11.7	32	11.2
		5 - ні	24	12.1	90	11.0	87	17.5	53	18.5
Хмельницька	№ 188	1 - так	41	27.3	156	18.0	108	23.2	60	18.8
		2 – швидше так	38	25.3	280	32.2	136	29.2	78	24.5
		3 – важко відповісти	27	18.0	206	23.7	105	22.6	67	21.0
		4 – швидше ні	15	10.0	125	14.4	65	14.0	58	18.2
		5 - ні	29	19.3	103	11.9	51	11.0	57	17.9

Область / місто	ТВО	Готовність виборців у випадку виявлення масових фальсифікацій відстоювати особистий вибір, вимагати перерахунку голосів або повторних виборів	Віковий розподіл респондентів							
			До 30 років		30-49 років		50-59 років		60 р. і більше	
			Абс. вел.	%	Абс. вел.	%	Абс. вел.	%	Абс. вел.	%
Херсонська	№ 185	1 - так	15	9.8	81	9.4	41	8.9	34	10.6
		2 – швидше так	16	10.5	96	11.1	47	10.2	25	7.8
		3 – важко відповісти	62	40.5	302	35.0	159	34.3	112	35.0
		4 – швидше ні	19	12.4	173	20.1	126	27.2	58	18.1
		5 - ні	41	26.8	210	24.4	90	19.4	91	28.4
АР Крим	№ 2	1 - так	25	14.8	119	13.9	69	13.9	51	15.9
		2 – швидше так	44	26.0	143	16.7	74	14.9	46	14.3
		3 – важко відповісти	44	26.0	240	28.0	140	28.2	78	24.3
		4 – швидше ні	30	17.8	199	23.2	119	24.0	65	20.2
		5 - ні	26	15.4	156	18.2	94	19.0	81	25.2
АР Крим	№ 7	1 - так	52	18.8	168	20.5	101	23.2	58	18.0
		2 – швидше так	43	15.5	127	15.5	77	17.7	36	11.1
		3 – важко відповісти	55	19.9	145	17.7	108	24.8	66	20.4
		4 – швидше ні	60	21.7	187	22.9	74	17.0	89	27.6
		5 - ні	67	24.2	191	23.3	75	17.2	74	22.9
Одеська	№ 140	1 - так	29	20.6	205	23.5	124	26.7	82	25.5
		2 – швидше так	18	12.8	119	13.6	59	12.7	37	11.5
		3 – важко відповісти	22	15.6	151	17.3	75	16.2	47	14.6
		4 – швидше ні	32	22.7	171	19.6	75	16.2	50	15.5
		5 - ні	40	28.4	227	26.0	131	28.2	106	32.9
Одеська	№ 142	1 - так	14	7.9	62	8.2	45	9.8	27	8.7
		2 – швидше так	32	18.0	108	14.4	75	16.3	45	14.5
		3 – важко відповісти	56	31.5	208	27.7	96	20.9	77	24.8
		4 – швидше ні	35	19.7	159	21.1	139	30.2	73	23.5
		5 - ні	41	23.0	217	28.9	105	22.8	91	29.3
Миколаївська	№ 128	1 - так	29	12.5	14	11.1	8	14.3	30	12.0
		2 – швидше так	34	14.7	16	12.7	22	39.3	69	27.5
		3 – важко відповісти	94	40.5	52	41.3	10	17.9	64	25.5
		4 – швидше ні	52	22.4	33	26.2	6	10.7	55	21.9
		5 - ні	23	9.9	11	8.7	10	17.9	33	13.1
Дніпропетровська	№ 31	1 - так	46	26.1	204	24.0	108	23.5	55	17.4
		2 – швидше так	28	15.9	114	13.4	61	13.3	39	12.3
		3 – важко відповісти	36	20.5	206	24.2	95	20.7	82	25.9
		4 – швидше ні	30	17.0	130	15.3	96	20.9	56	17.7
		5 - ні	36	20.5	197	23.2	100	21.7	85	26.9
Дніпропетровська	№ 27	1 - так	12	7.9	55	6.4	42	9.1	26	8.0
		2 – швидше так	30	19.7	173	20.0	77	16.7	56	17.2
		3 – важко відповісти	51	33.6	295	34.1	142	30.8	91	27.9
		4 – швидше ні	34	22.4	222	25.7	129	28.0	86	26.4
		5 - ні	25	16.4	121	14.0	72	15.6	67	20.6

Область / місто	ТВО	Готовність виборців у випадку виявлення масових фальсифікацій відстоювати особистий вибір, вимагати перерахунку голосів або повторних виборів	Віковий розподіл респондентів							
			До 30 років		30-49 років		50-59 років		60 р. і більше	
			Абс. вел.	%	Абс. вел.	%	Абс. вел.	%	Абс. вел.	%
Кіровоградська	№ 101	1 - так	57	14.9	97	16.1	29	17.1	110	17.1
		2 – швидше так	98	25.6	158	26.2	33	19.4	152	23.6
		3 – важко відповісти	112	29.2	171	28.4	42	24.7	154	23.9
		4 – швидше ні	70	18.3	113	18.7	37	21.8	161	25.0
		5 - ні	46	12.0	64	10.6	29	17.1	68	10.5
Івано-Франківська	№ 85	1 - так	154	28.8	130	25.5	90	24.1	66	23.2
		2 – швидше так	142	26.6	156	30.6	105	28.1	69	24.2
		3 – важко відповісти	111	20.8	98	19.3	77	20.6	43	15.1
		4 – швидше ні	62	11.6	68	13.4	64	17.1	57	20.0
		5 - ні	65	12.2	57	11.2	38	10.2	50	17.5
Запорізька	№ 80	1 - так	23	15.8	62	7.2	62	13.2	41	12.5
		2 – швидше так	34	23.3	182	21.0	78	16.7	57	17.4
		3 – важко відповісти	33	22.6	250	28.9	133	28.4	71	21.7
		4 – швидше ні	31	21.2	210	24.3	120	25.6	77	23.5
		5 - ні	27	18.5	163	18.8	75	16.0	83	25.4
Запорізька	№ 75	1 - так	36	10.0	68	11.1	36	12.4	80	14.9
		2 – швидше так	67	18.6	146	23.8	72	24.8	116	21.6
		3 – важко відповісти	105	29.2	176	28.7	84	29.0	136	25.4
		4 – швидше ні	83	23.1	122	19.9	52	17.9	93	17.4
		5 - ні	69	19.2	102	16.6	46	15.9	111	20.7
Житомирська	№ 63	1 - так	47	18.9	112	14.9	56	11.7	57	17.0
		2 – швидше так	71	28.5	141	18.8	79	16.5	42	12.5
		3 – важко відповісти	64	25.7	220	29.3	129	26.9	67	19.9
		4 – швидше ні	36	14.5	142	18.9	91	19.0	70	20.8
		5 - ні	31	12.4	137	18.2	124	25.9	100	29.8
Донецька	№ 43	1 - так	11	7.2	90	10.3	60	12.5	48	14.8
		2 – швидше так	25	16.3	186	21.3	104	21.7	67	20.7
		3 – важко відповісти	32	20.9	178	20.3	104	21.7	53	16.4
		4 – швидше ні	31	20.3	203	23.2	107	22.3	63	19.4
		5 - ні	54	35.3	218	24.9	105	21.9	93	28.7
Закарпатська	№ 68	1 - так	48	26.5	150	18.1	80	17.4	64	19.2
		2 – швидше так	19	10.5	91	11.0	51	11.1	37	11.1
		3 – важко відповісти	25	13.8	161	19.5	93	20.2	73	21.9
		4 – швидше ні	20	11.0	113	13.7	58	12.6	44	13.2
		5 - ні	69	38.1	312	37.7	178	38.7	116	34.7
Волинська	№ 21	1 - так	63	31.8	198	24.5	97	21.7	54	18.2
		2 – швидше так	37	18.7	120	14.9	72	16.1	50	16.8
		3 – важко відповісти	23	11.6	165	20.4	85	19.0	47	15.8
		4 – швидше ні	23	11.6	113	14.0	68	15.2	45	15.2
		5 - ні	52	26.3	211	26.1	125	28.0	101	34.0

Область / місто	ТВО	Готовність виборців у випадку виявлення масових фальсифікацій відстоювати особистий вибір, вимагати перерахунку голосів або повторних виборів	Віковий розподіл респондентів							
			До 30 років		30-49 років		50-59 років		60 р. і більше	
			Абс. вел.	%	Абс. вел.	%	Абс. вел.	%	Абс. вел.	%
Вінницька	№ 17	1 - так	66	37.5	172	22.3	100	21.7	74	25.8
		2 – швидше так	29	16.5	123	15.9	73	15.9	50	17.4
		3 – важко відповісти	27	15.3	192	24.9	124	27.0	48	16.7
		4 – швидше ні	16	9.1	114	14.8	75	16.3	39	13.6
		5 - ні	38	21.6	171	22.2	88	19.1	76	26.5
Тернопільська	№ 165	1 - так	44	25.4	220	22.9	129	24.9	81	23.1
		2 – швидше так	46	26.6	207	21.5	93	18.0	50	14.3
		3 – важко відповісти	40	23.1	237	24.7	120	23.2	95	27.1
		4 – швидше ні	27	15.6	171	17.8	94	18.1	70	20.0
		5 - ні	17	9.8	128	13.3	85	16.4	54	15.4
Чернігівська	№ 208	1 - так	47	14.9	116	21.5	82	25.5	133	22.9
		2 – швидше так	69	21.9	83	15.4	43	13.4	62	10.7
		3 – важко відповісти	58	18.4	116	21.5	76	23.7	141	24.3
		4 – швидше ні	89	28.3	131	24.3	64	19.9	141	24.3
		5 - ні	52	16.5	94	17.4	56	17.4	103	17.8
Полтавська	№ 149	1 - так	55	21.8	189	25.8	136	23.5	83	21.1
		2 – швидше так	30	11.9	109	14.9	102	17.6	54	13.7
		3 – важко відповісти	59	23.4	170	23.2	122	21.1	77	19.5
		4 – швидше ні	47	18.7	135	18.4	110	19.0	78	19.8
		5 - ні	61	24.2	129	17.6	108	18.7	102	25.9

Таблиця В.2

**Розподіл респондентів за критерієм очікування ними фальсифікацій
з боку провладних чи опозиційних політичних сил**

№ п/п	Область / місто, ТВО	Хто найбільше зацікавлений у фальсифікації результатів виборів?	Розподіл респондентів за прихильністю до певних політичних партій											
			Комуністична партія України		Партія Н. Королевської «Україна – Вперед!»		ВО «Свобода»		Партія «УДАР» В. Кличка		Об'єднані партії «Батьківщина» і «Фронт змін»		Партія регіонів	
			Абс. вел.	%	Абс. вел.	%	Абс. вел.	%	Абс. вел.	%	Абс. вел.	%	Абс. вел.	%
1	м. Київ, ТВО № 217	1 - влада	45	7.3	52	8.4	31	5.0	156	25.2	157	25.4	27	4.4
		2 - опозиція	12	4.6	12	4.6	8	3.1	39	15.1	2	0.8	132	51.0
		3 - однаковою мірою	90	12.0	68	9.1	19	2.5	158	21.1	50	6.7	66	8.8
		4 - ніхто	14	8.0	11	6.3	7	4.0	27	15.3	6	3.4	35	19.9
2	Київська, ТВО № 94	1 - влада	55	43.0	20	35.7	52	63.4	249	55.1	239	67.9	42	25.5
		2 - опозиція	16	12.5	9	16.1	8	9.8	30	6.6	29	8.2	46	27.9
		3 - однаковою мірою	38	29.7	22	39.3	19	23.2	146	32.3	70	19.9	49	29.7
		4 - ніхто	20	15.6	5	8.9	3	3.7	28	6.2	17	4.8	29	17.6
3	Сумська, ТВО № 160	1 - влада	76	11.4	28	4.2	26	3.9	173	25.9	208	31.1	24	3.6
		2 - опозиція	11	6.5	3	1.8	3	1.8	17	10.1	9	5.3	98	58.0
		3 - однаковою мірою	122	17.4	28	4.0	14	2.0	142	20.3	74	10.6	129	18.4
		4 - ніхто	35	13.2	11	4.2	6	2.3	43	16.2	29	10.9	70	26.4

№ п/п	Область / місто, ТВО	Хто найбільше зацікавлений у фальсифікації результатів виборів?	Розподіл респондентів за прихильністю до певних політичних партій											
			Комуністична партія України		«Україна – Вперед!»		ВО «Свобода»		Партія «УДАР» В. Кличка		Об'єднані партії «Батьківщина» і «Фронт змін»		Партія регіонів	
			Абс. вел.	%	Абс. вел.	%	Абс. вел.	%	Абс. вел.	%	Абс. вел.	%	Абс. вел.	%
4	Рівненська, ТВО № 154	1 - влада	30	3.5	40	4.7	118	13.8	176	20.5	325	37.9	10	1.2
		2 - опозиція	12	8.1	4	2.7	2	1.3	10	6.7	12	8.1	97	65.1
		3 - однаковою мірою	4	0.7	42	6.9	56	9.2	115	18.9	120	19.7	59	9.7
		4 - ніхто	12	6.5	13	7.0	10	5.4	27	14.6	36	19.5	34	18.4
5	Чернівецька, ТВО № 202	1 - влада	4	1.1	5	1.4	8	2.3	87	24.9	235	67.1	3	0.9
		2 - опозиція	4	2.1	0	0.0	0	0.0	9	4.6	3	1.5	178	91.8
		3 - однаковою мірою	10	1.7	4	0.7	8	1.4	200	34.0	129	21.9	230	39.0
		4 - ніхто	3	3.8	2	2.5	0	0.0	16	20.3	26	32.9	32	40.5
6	Черкаська, ТВО № 197	1 - влада	40	5.8	24	3.5	63	9.1	140	20.3	267	38.6	16	2.3
		2 - опозиція	15	8.6	3	1.7	4	2.3	14	8.0	10	5.7	106	60.6
		3 - однаковою мірою	49	8.0	16	2.6	26	4.3	125	20.5	108	17.7	105	17.2
		4 - ніхто	27	8.4	7	2.2	10	3.1	49	15.2	56	17.3	60	18.6
7	Хмельницька, ТВО № 188	1 - влада	45	38.1	38	33.9	175	61.0	166	50.3	283	66.4	20	10.7
		2 - опозиція	11	9.3	19	17.0	20	7.0	19	5.8	37	8.7	98	52.4
		3 - однаковою мірою	38	32.2	41	36.6	64	22.3	113	34.2	61	14.3	27	14.4
		4 - ніхто	24	20.3	14	12.5	28	9.8	32	9.7	46	10.8	43	23.0

№ п/п	Область / місто, ТВО	Хто найбільше зацікавлений у фальсифікації результатів виборів?	Розподіл респондентів за прихильністю до певних політичних партій											
			Комуністична партія України		«Україна – Вперед!»		ВО «Свобода»		Партія «УДАР» В. Кличка		Об'єднані партії «Батьківщина» і «Фронт змін»		Партія регіонів	
			Абс. вел.	%	Абс. вел.	%	Абс. вел.	%	Абс. вел.	%	Абс. вел.	%	Абс. вел.	%
8	Херсонська, ТВО № 185	1 - влада	46	14.9	6	7.5	20	46.5	21	8.9	76	85.4	7	1.5
		2 - опозиція	3	1.0	2	2.5	0	0.0	5	2.1	0	0.0	89	18.5
		3 - однаковою мірою	127	41.2	50	62.5	14	32.6	108	46.0	3	3.4	68	14.2
		4 - ніхто	132	42.9	22	27.5	9	20.9	101	43.0	10	11.2	316	65.8
9	АР Крим, ТВО № 2	1 - влада	79	24.7	13	14.9	5	27.8	59	36.6	70	58.8	47	7.9
		2 - опозиція	50	15.6	18	20.7	0	0.0	21	13.0	12	10.1	256	42.8
		3 - однаковою мірою	146	45.6	37	42.5	9	50.0	57	35.4	24	20.2	204	34.1
		4 - ніхто	45	14.1	19	21.8	4	22.2	24	14.9	13	10.9	91	15.2
10	АР Крим, ТВО № 7	1 - влада	74	29.4	49	30.1	3	25.0	58	37.2	86	60.1	21	3.2
		2 - опозиція	44	17.5	13	8.0	1	8.3	21	13.5	7	4.9	302	46.2
		3 - однаковою мірою	101	40.1	77	47.2	6	50.0	49	31.4	36	25.2	272	41.6
		4 - ніхто	33	13.1	24	14.7	2	16.7	28	17.9	14	9.8	59	9.0
11	Одеська, ТВО № 140	1 - влада	63	27.8	19	33.9	10	41.7	122	42.1	135	71.1	74	12.8
		2 - опозиція	23	10.1	2	3.6	4	16.7	25	8.6	10	5.3	244	42.2
		3 - однаковою мірою	121	53.3	30	53.6	8	33.3	110	37.9	37	19.5	195	33.7
		4 - ніхто	20	8.8	5	8.9	2	8.3	33	11.4	8	4.2	65	11.2

№ п/п	Область / місто, ТВО	Хто найбільше зацікавлений у фальсифікації результатів виборів?	Розподіл респондентів за прихильністю до певних політичних партій											
			Комуністична партія України		«Україна – Вперед!»		ВО «Свобода»		Партія «УДАР» В. Кличка		Об'єднані партії «Батьківщина» і «Фронт змін»		Партія регіонів	
			Абс. вел.	%	Абс. вел.	%	Абс. вел.	%	Абс. вел.	%	Абс. вел.	%	Абс. вел.	%
12	Одеська, ТВО № 142	1 - влада	80	37.6	30	42.3	1	12.5	56	30.8	20	24.1	104	20.5
		2 - опозиція	49	23.0	8	11.3	1	12.5	28	15.4	12	14.5	147	28.9
		3 - однаковою мірою	51	23.9	26	36.6	5	62.5	61	33.5	36	43.4	146	28.7
		4 - ніхто	33	15.5	7	9.9	1	12.5	37	20.3	15	18.1	112	22.0
13	Миколаївська, ТВО № 128	1 - влада	49	21.1	38	30.2	32	57.1	95	37.8	106	59.2	20	3.7
		2 - опозиція	21	9.1	6	4.8	2	3.6	25	10.0	8	4.5	251	46.2
		3 - однаковою мірою	135	58.2	64	50.8	22	39.3	89	35.5	37	20.7	194	35.7
		4 - ніхто	27	11.6	18	14.3	0	0.0	42	16.7	28	15.6	78	14.4
14	Дніпропетровська, ТВО № 31	1 - влада	77	30.9	24	25.3	25	45.5	149	45.2	147	62.8	43	8.9
		2 - опозиція	25	10.0	12	12.6	3	5.5	20	6.1	13	5.6	141	29.3
		3 - однаковою мірою	114	45.8	52	54.7	25	45.5	125	37.9	64	27.4	183	38.0
		4 - ніхто	33	13.3	7	7.4	2	3.6	36	10.9	11	4.7	116	24.1
15	Дніпропетровська, ТВО № 27	1 - влада	51	22.8	24	20.0	22	41.5	63	23.9	164	64.6	29	5.7
		2 - опозиція	48	21.4	12	10.0	1	1.9	24	9.1	9	3.5	264	52.0
		3 - однаковою мірою	95	42.4	62	51.7	27	50.9	133	50.4	61	24.0	138	27.2
		4 - ніхто	30	13.4	22	18.3	3	5.7	44	16.7	21	8.3	78	15.4

№ п/п	Область / місто, ТВО	Хто найбільше зацікавлений у фальсифікації результатів виборів?	Розподіл респондентів за прихильністю до певних політичних партій											
			Комуністична партія України		«Україна – Вперед!»		ВО «Свобода»		Партія «УДАР» В. Кличка		Об'єднані партії «Батьківщина» і «Фронт змін»		Партія регіонів	
			Абс. вел.	%	Абс. вел.	%	Абс. вел.	%	Абс. вел.	%	Абс. вел.	%	Абс. вел.	%
16	Кіровоградська, ТВО № 101	1 - влада	70	31.4	13	17.6	30	53.6	111	35.1	194	62.4	58	12.9
		2 - опозиція	25	11.2	7	9.5	1	1.8	33	10.4	14	4.5	155	34.4
		3 - однаковою мірою	106	47.5	42	56.8	18	32.1	130	41.1	66	21.2	166	36.9
		4 - ніхто	22	9.9	12	16.2	7	12.5	42	13.3	37	11.9	71	15.8
17	Івано-Франківська, ТВО № 85	1 - влада	3	11.1	8	30.8	192	63.8	228	52.1	332	62.5	6	8.1
		2 - опозиція	1	3.7	1	3.8	7	2.3	15	3.4	11	2.1	26	35.1
		3 - однаковою мірою	21	77.8	15	57.7	93	30.9	161	36.8	164	30.9	27	36.5
		4 - ніхто	2	7.4	2	7.7	9	3.0	34	7.8	24	4.5	15	20.3
18	Запорізька, ТВО № 80	1 - влада	144	32.2	10	25.0	18	62.1	114	57.3	122	77.2	17	2.3
		2 - опозиція	42	9.4	5	12.5	0	0.0	6	3.0	3	1.9	296	40.8
		3 - однаковою мірою	229	51.2	20	50.0	7	24.1	68	34.2	20	12.7	303	41.7
		4 - ніхто	32	7.2	5	12.5	4	13.8	11	5.5	14	8.9	112	15.4
19	Запорізька, ТВО № 75	1 - влада	44	19.3	43	28.3	23	34.8	90	36.7	123	55.7	23	5.3
		2 - опозиція	32	14.0	21	13.8	0	0.0	15	6.1	13	5.9	187	43.4
		3 - однаковою мірою	107	46.9	55	36.2	34	51.5	79	32.2	43	19.5	111	25.8
		4 - ніхто	45	19.7	33	21.7	9	13.6	61	24.9	42	19.0	110	25.5

№ п/п	Область / місто, ТВО	Хто найбільше зацікавлений у фальсифікації результатів виборів?	Розподіл респондентів за прихильністю до певних політичних партій											
			Комуністична партія України		«Україна – Вперед!»		ВО «Свобода»		Партія «УДАР» В. Кличка		Об'єднані партії «Батьківщина» і «Фронт змін»		Партія регіонів	
			Абс. вел.	%	Абс. вел.	%	Абс. вел.	%	Абс. вел.	%	Абс. вел.	%	Абс. вел.	%
20	Житомирська, ТВО № 63	1 - влада	42	25.3	14	22.6	48	64.9	160	53.0	303	75.8	25	10.5
		2 - опозиція	7	4.2	5	8.1	1	1.4	12	4.0	9	2.3	111	46.4
		3 - однаковою мірою	95	57.2	36	58.1	23	31.1	92	30.5	51	12.8	56	23.4
		4 - ніхто	22	13.3	7	11.3	2	2.7	38	12.6	37	9.3	47	19.7
21	Донецька, ТВО № 43	1 - влада	61	22.0	16	19.8	5	45.5	67	28.3	83	79.0	44	5.3
		2 - опозиція	41	14.8	17	21.0	2	18.2	19	8.0	4	3.8	415	49.7
		3 - однаковою мірою	155	56.0	44	54.3	3	27.3	129	54.4	13	12.4	283	33.9
		4 - ніхто	20	7.2	4	4.9	1	9.1	22	9.3	5	4.8	93	11.1
22	Закарпатська, ТВО № 68	1 - влада	40	42.6	18	30.0	78	55.7	193	47.0	210	61.6	36	11.5
		2 - опозиція	4	4.3	3	5.0	5	3.6	19	4.6	10	2.9	112	35.8
		3 - однаковою мірою	45	47.9	26	43.3	44	31.4	152	37.0	89	26.1	94	30.0
		4 - ніхто	5	5.3	13	21.7	13	9.3	47	11.4	32	9.4	71	22.7
23	Волинська, ТВО № 21	1 - влада	29	26.1	12	27.9	108	67.1	187	57.0	378	75.4	29	19.1
		2 - опозиція	6	5.4	1	2.3	2	1.2	7	2.1	8	1.6	51	33.6
		3 - однаковою мірою	63	56.8	28	65.1	36	22.4	109	33.2	79	15.8	32	21.1
		4 - ніхто	13	11.7	2	4.7	15	9.3	25	7.6	36	7.2	40	26.3

№ п/п	Область / місто, ТВО	Хто найбільше зацікавлений у фальсифікації результатів виборів?	Розподіл респондентів за прихильністю до певних політичних партій											
			Комуністична партія України		«Україна – Вперед!»		ВО «Свобода»		Партія «УДАР» В. Кличка		Об'єднані партії «Батьківщина» і «Фронт змін»		Партія регіонів	
			Абс. вел.	%	Абс. вел.	%	Абс. вел.	%	Абс. вел.	%	Абс. вел.	%	Абс. вел.	%
24	Вінницька, ТВО № 17	1 - влада	45	37.2	35	43.2	56	44.8	183	59.2	198	64.5	43	19.7
		2 - опозиція	17	14.0	8	9.9	12	9.6	18	5.8	19	6.2	82	37.6
		3 - однаковою мірою	46	38.0	31	38.3	48	38.4	74	23.9	71	23.1	63	28.9
		4 - ніхто	13	10.7	7	8.6	9	7.2	34	11.0	19	6.2	30	13.8
25	Тернопільська, ТВО № 165	1 - влада	15	28.8	20	51.3	225	58.7	384	63.6	417	75.1	2	4.7
		2 - опозиція	6	11.5	1	2.6	11	2.9	23	3.8	10	1.8	19	44.2
		3 - однаковою мірою	29	55.8	16	41.0	141	36.8	187	31.0	111	20.0	16	37.2
		4 - ніхто	2	3.8	2	5.1	6	1.6	11	1.8	18	3.2	6	14.0
26	Чернігівська, ТВО № 208	1 - влада	43	38.7	28	36.8	20	47.6	170	51.8	207	64.9	43	24.3
		2 - опозиція	9	8.1	7	9.2	5	11.9	24	7.3	14	4.4	58	32.8
		3 - однаковою мірою	48	43.2	27	35.5	13	31.0	105	32.0	77	24.1	52	29.4
		4 - ніхто	11	9.9	14	18.4	4	9.5	29	8.8	21	6.6	24	13.6
27	Полтавська, ТВО № 149	1 - влада	80	33.3	24	23.3	31	47.7	152	37.3	183	56.8	45	13.3
		2 - опозиція	17	7.1	18	17.5	7	10.8	35	8.6	25	7.8	115	33.9
		3 - однаковою мірою	111	46.3	45	43.7	19	29.2	174	42.8	98	30.4	145	42.8
		4 - ніхто	32	13.3	16	15.5	8	12.3	46	11.3	16	5.0	34	10.0

Географічна локалізація поширення технології підкупу виборців

№ п/п	Географічне районування України за О.І.Шаблієм	Область / місто, округ	Чи пропонували Вам «продати» свій голос?					
			Відверто пропонували		Натякали		Не пропонували	
			Абс. вел.	%	Абс. вел.	%	Абс. вел.	%
1	Західний район	Тернопільська обл. ТВО № 165	120	6	382	19,1	1500	74,9
2		Чернівецька обл. ТВО № 202	27	2,2	151	12,5	1034	85,3
3		Закарпатська обл. ТВО № 68	164	9,1	187	10,4	1451	80,5
4		Івано-Франківська обл. ТВО № 85	45	2,6	179	10,5	1478	86,8
5		Волинська обл. ТВО № 21	78	4,5	167	9,5	1504	86
6		Рівненська обл. ТВО № 154	69	3,8	192	10,7	1540	85,5
7		Хмельницька обл. ТВО № 188	116	6,4	426	23,6	1261	69,9
8	Центральний район	м. Київ ТВО №217	241	13,4	387	21,5	1175	65,2
9		Київська обл. ТВО № 94	112	6,2	267	14,7	1434	79,1
10		Вінницька обл. ТВО № 17	57	3,6	313	19,7	1216	76,7
11		Житомирська обл. ТВО № 63	148	8,1	323	17,8	1345	74,1
12		Чернігівська обл. ТВО № 208	127	7,2	294	16,7	1335	76
13		Черкаська обл. ТВО № 197	104	5,8	254	14,1	1442	80,1
14	Східний район	м. Донецьк ТВО № 43	84	4,6	216	11,8	1532	83,6
15	Центрально-Східний район	Дніпропетровська обл. ТВО № 27	171	9,5	222	12,3	1411	78,2
16		Дніпропетровська обл. ТВО № 31	72	4	222	12,3	1508	83,7
17		Запорізька обл. ТВО № 75	66	3,7	244	13,6	1490	82,8
18		Запорізька обл. ТВО № 80	32	1,8	156	8,6	1618	89,6
19		Кіровоградська обл. ТВО №101	47	2,6	225	12,5	1529	84,9
20	Північно-Східний район	м. Полтава ТВО №149	81	4,1	253	12,9	1622	82,9
21		Сумська обл. ТВО № 160	37	2,1	98	5,4	1667	92,5
22	Південний район	Миколаївська обл. ТВО № 128	42	2,4	119	6,8	1588	90,8
23		Херсонська обл. ТВО № 185	23	1,3	160	8,9	1615	89,8
24		АР Крим ТВО № 2	113	6,4	340	19,2	1318	74,4
25		АР Крим ТВО № 7	76	4,1	208	11,2	1569	84,7
26		Одеська обл. ТВО №140	84	4,7	102	5,7	1614	89,7
27		Одеська обл. ТВО №142	163	9,8	371	22,2	1135	68